

Arvosteluja

Laaja katsaus toiseuden tutkimukseen

Marja-Leena Hänninen (toim.): Vieras, outo, vihollinen. Toiseus antiikista uuden ajan alkuun. SKS 2013. 458 s.

Toiseuden ja vierauden tutkimus on ollut vahvasti esillä historiatieteissä viime vuosina, minkä vuoksi arvosteltavana oleva artikkelikoelma on tervetullut katsaus aihepiiriin. Marja-Leena Hännisen toimittama teos ulottuu ajallisesti antiikista uuden ajan alkuun ja etenee temaattisesti. Kunkin teeman sisällä artikkelit etenevät kronologisesti. Esipuheen mukaisesti kokoelman tavoite on käsitellä identiteetin ja toiseuden kuvia ja osoittaa, millä perusteilla joku ryhmä tai henkilö kuvataan vieraaksi. Koska ihmisten ryhmäidentiteetti syntyy aina suhteessa toisiin ryhmiin, artikkelit ovat relevantteja myös tämän päivän kannalta. Ne osoittavat kuinka vierauden määrittely on suhteellista ja muuttuvaa.

Kokoelmassa on 18 artikkelia, jotka kattavat tasaisesti antiikista uuden ajan alkuun ulottuvan jakson. Teoksen avaa Tuo Korhosen artikkeli ”Eläin kreikkalaisessa maailmassa”, joka on sijoitettu yksin teeman ”Peruuttamattomasti toinen” alle. Se käsittelee ihmisen

ja eläimen suhdetta antiikin Kreikkassa. Näkökulma onkin raikas, sillä kreikkalaisessa filosofiassa pohdittiin muun muassa sitä, mikä erottaa ihmisen eläimestä.

Otsakkeen ”Vihollisen kuva” alla Marja-Leena Hänninen, Päivi Kuosmanen, Antti Lampinen ja Marika Rauhalan käsittelevät sitä, miten erilaisia viholliskuvia on tuotettu paitsi yksilöistä myös ryhmistä. Hännisen artikkeli käsittelee Hannibalia, johon henkilöityi roomalaisten tuntema vastenmielisyys puunilaisia kohtaan. Kuosmanen osoittaa artikkelissaan, kuinka roomalaisissa teksteissä odotukset ja tekstin tyylilaji sanelivat sen, miten hunneja kuvattiin vihollisryhmänä. Sama vihollisryhmän *topos* toistuu Lampisen tekstissä, jossa tutkimuksen kohteena on Ammianus Marcellinuksen Gallia-kuvaus. Kaikki kolme artikkelia osoittavat, kuinka tärkeää oli luoda raja roomalaisen sivistyksen ja barbaarisen, vieraan kansan välille. Tämän barbaarikuvan pohjalta roomalaiset rakensivat omaa identiteettiään ryhmänä, jonka keskeinen tuntomerkki oli sivistys – mitä kaikkea se sitten merkitsikään. Rauhalan artikkeli Kybelen kultin palvojista murtaa myyttiä siitä, että antiikin aikana ihmiset olisivat olleet suvaitsevaisia toisia uskontoja kohtaan. Kreikkalaisen poliksen asukkaiden tuli kunnioittaa poliksen omia kultteja, sillä epäkunnioitus niitä kohtaan olisi merkinnyt epälojalaisuutta kaupunkivaltiota kohtaan. Aiheensa puolesta Rauhalan

artikkeli olisi sopinut myös kirjan seuraavaan teemaosioon, joka on ”Toisin uskovat”. Kaikkia ”Vihollisen kuva” -osion artikkeleita yhdistää se, että yksi keskeinen ryhmäidentiteetin määre on kuvitelma oman ryhmän paremmuudesta ja ylemmyydestä suhteessa ulkopuolisiin ryhmiin.

Maijastina Kahloksen artikkelissa annetaan perusteellinen selvitys pakana-sanasta taustasta ja käytönotosta. Uskonto olikin keskeinen ryhmiä erottava tekijä keskiajan Euroopassa ja raja kristittyjen ja pakanoiden välillä oli jyrkkä. Kristityt kirjoittajat tarkastelivat jälkikäteen pakanallisia esi-isiä ja heidän kääntymystään kristityiksi eli samalla ”meiksi”. Esi-isien kääntymys kristinuskoon on keskeinen teema useissa keskiaikaisissa teoksissa tyylilajista riippumatta.

Katja Ritarin tutkimuksen kohteena on Irlannin kansallispyhimys Pyhä Patrick ja tämän pyhimyselämäkertä. Sini Kankaan artikkeli käsittelee saraseenien ja kerettiläisten kuvaa ristiretkiajan niin kutsutuissa pseudohagiografioissa, jotka olivat nurinkurisia tai parodioivia pyhimyselämäkertoja. Vaikka saraseenit esitetään niissä kristinuskon arkkivihollisiksi, Kangas muistuttaa, että saraseenikuvauksilla oli myös konkreettinen tarkoitus: niiden avulla tarkasteltiin kerrettäisyyttä ja sen määreitä oman yhteisön sisällä. Antti Ruotsala esittelee keskiaikaisen oppineen Roger Baconin ajatuksia ihmiskunnan uskonnoista. Ruotsalan artik-

keli osoittaa, että keskiajalla oli niitäkin, jotka eivät vain leimanneet toisin uskovia, vaan pyrkivät myös ymmärtämään muita uskontoja, joskin omista lähtökohdistaan käsin. Päivi Räisänen-Schröder kirjoittaa uskonnosta erottavana tekijänä reformaatioajan Württembergissä. Luterilaisen Württembergin yhtenäisyyttä uhkasi niin sanottu kastajien liike, joka pyrittiin tukahduttamaan. Uskonnolla on ollut ja on edelleen keskeinen asema vierauden määrittelyssä. Kuten teemaosion artikkelit paljastavat, viholliskuvan tai vierauden rakentamisessa ei ole usein kyse tosiasioista, vaan siitä, millaisia mielikuvia toisista ryhmistä luodaan tietoisesti.

Sukupuoli ja seksuaalisuus ovat olleet toiseuden määreitä yksilötasolla. Niiden pohjalta luodut toiseuskuvat ovat kulttuurisesti rakennettuja, mutta artikkelit pistävät miettimään, ovatko ne ajattomia ja löydämmekö vastaavia omasta ajastamme. Jussi Rantalalan artikkeli keisari Elagabaluksesta osoittaa, kuinka kaksi historioitsijaa, tässä tapauksessa Herodianos ja Cassius Dio, voi rakentaa erilaisen henkilökuvan samasta henkilöstä. Herodianos antaa kuvan nuoresta keisarista, jolla on outo itämainen olemus ja joka harjoittaa outoja rituaaleja, mutta jonka mahdollinen homoseksuaalisuus ei ole maininnan arvoinen. Cassius Dio puolestaan korostaa Elagabaluksen outoa sukupuolisuutta eli halua pukeutua naiseksi ja olla siten alistetussa asemassa suhteessa miehiin, mikä ilmeisesti koetteli roomalaisten käsitystä siitä, mitä kuuluu ”oikeaan” roomalaisuuteen. Marjo Kaartinen käsittelee munkkien kuvaa reformaatioajan alun Englannissa. Munkkien selibaattilupausta kyseenalaistettiin ja heidät leimattiin kaikin tavoin ahnaksi hurjastelijoiksi. Tämä kuva palveli reformaation kannattajia. Anu Korhosen artikkeli tuo esiin huumorin merkityksen toiseuttaja-

na, kun kohteena ovat vitsien vanhat naiset varhaismodernissa Englannissa. Se osoittaa, kuinka huumorin avulla asiat voivat kääntyä päinvastoin: tarinoissa nokkela vanha nainen voi saada viimeisen sanan ja nousta siten alistetusta asemastaan.

Tietyt stereotyyppiä ryhmistä elävät pitkään historiassa. Tämän osoittavat esimerkiksi Jussi Hanskan ja Eva Johanna Holmbergin artikkelit juutalaisten toiseuskuvista keskiajalla. Juutalaisten ”luonnonvastaisuuden” osoittamisessa käytettiin mitä erilaisimpia tarinoita, kuten kertomuksia ihmissyönistä tai juutalaisten miesten kukaustisista. Näitä hyödynnettiin ja muokattiin vuosisatojen ajan juutalaisten syrjinnän perustelemiseksi. ”Muukalaiset keskuudessa” -osio, johon nämä kaksi artikkelia kuuluvat, avaa muutenkin vierauden määrittelyä yhden ryhmän sisällä. Miikka Tamminen käsittelee ristiretkeläisten sisäisiä linjajakoja 1200-luvulla, jolloin osa ristiretkeläisistä oli asettunut asumaan Pyhään maahan ja omaksunut sieltä tapoja. Länneistä saapuneiden ristiretkeläisten silmissä nämä *pullanukset* olivat turhankin läheisissä suhteissa vihollisten kanssa ja siten epäilyttäviä. Satu Lidman kirjoittaa yhteiskunnan marginaaliin joutuneista 1500- ja 1600-luvun Baijerin herttuakunnassa. Heidä olivat muun yhteisön silmissä rikolliset ja synnintekijät, jotka joutuivat oikeuslaitoksen syyniin. Lidman kiinnittää huomiota siihen, että ”toiseuden” pelko ei ole muuttunut kovinkaan paljon Euroopassa neljässä sadassa vuodessa.

Marko Lambergin artikkeli suomalaisen toiseudesta varhaismodernissa Ruotsin valtakunnassa päättää artikkelikokoelman. Kuten Lamberg toteaa, suomalaisuuden tulkinnoista ruotsalaisten silmissä on vaikea tehdä yleistyksiä, koska käytettävissä oleva aineisto on hajanainen ja sivuaa usein tavalla tai

toisella konflikteja (esim. oikeudelliset pöytäkirjat). Sen perusteella, mitä lähteet antavat ymmärtää, suomalaisia ei ainakaan stigmatoidu. Olisiko niin, että uskonnollinen ja kulttuurinen läheisyys yhdistivät suomalaisia ruotsalaisiin huolimatta kielellisestä eroavuudesta?

Vaikka kokoelman artikkelit ovat laadukkaita ja viittauksia tehdään kansainväliseen kirjallisuuteen, on hieman yllättävää, ettei yksikään artikkeli viittaa historian lähitieteissä tehtävään toiseuden ja vierauden tutkimukseen. Erityisesti historiallisessa antropologiassa on pohdittu toiseuden ilmentymistä ja määreitä. Esimerkiksi Aron Gurevich otti aikanaan esiin toiseuden käsitteen keskiajan tutkimuksessa. Koska vieraus ja toiseus ovat olennainen osa ryhmäidentiteettien muodostumista, humanistinen tutkimus voisi hyödyntää vaikkapa sosiaalipsykologian teorioita. Sosiaalipsykologinen tutkimuksen aineistot eivät ole historiallisia, mutta historiantutkijat voisivat pohtia, mitä annettavaa niillä olisi menneisyyden tutkimukselle. Kuten artikkelikokoelma itessään osoittaa, ihmisen ryhmäidentiteetti ja sen muodostuminen toiseuden kautta eivät ole aikaan eivätkä kulttuuriin sidoksissa olevia ilmiöitä.

Artikkelikokoelma on onnistunut siinä mielessä, että se on sisällöltään tasapainoinen ja artikkelit ovat kauttaaltaan laadukkaita. On ilo lukea hyvää tutkimuskirjallisuutta suomeksi, vaikka nykyään tutkijoita kehoitetaan kirjoittamaan melkein millä tahansa muulla kielellä.

– SIRPA AALTO

Flanderi sydänkeskijajan poliittisessa järjestelmässä

Eljas Oksanen: *Flanders and the Anglo-Norman World, 1066–1216*. Cambridge University Press, 2012. 305 s.

Huolimatta kaikesta nationalistisen historiantutkimuksen kritiikistä historian – varsinkin poliittisen historian – tutkimus on yhä kansallinen harrastus. Tämä ymmärrettävä tilanne tuskin muuttuu niin kauan kuin inhimilliset yhteisöt rakentavat identiteettinsä historiansa varaan. Ja jos historian ja identiteetin yhdistävä lanka ihmeen kaupalla katkeaisi, tämä todennäköisesti romahduttaisi historiantutkimuksen kysynnän ja rahoituksen. Historioitsijoina meidän täytyy siis sopeutua. Samalla on totta, että nykypäivän valtiolliset rakenteet toimivat vääristävinä linsseinä, kun katsotaan kauemmas menneisyyteen. Karolingisen valtakunnan romahduksen jälkeen Eurooppaan syntyi monia valtakeskittyymiä, joista ei kehittynyt moderneja kansallismaitioita ja joiden muistoa eivät ole vaalimassa minkään maan tiedeintituotit. Tällaisia olivat esimerkiksi Toulousen, Normandian ja käsillä olevassa kirjassa tarkasteltavan Flanderin kreivikunnat.

Flanderin alueen taloudellinen merkitys Pohjois-Euroopan kehitykselle 1000-luvulta alkaen tunnetaan varsin hyvin. Kreivikunnan paikka aikakauden poliittisessa järjestelmässä ei kuitenkaan ole saanut kaikkea ansaitsemaansa huomiota. Erityisesti englantilaisessa tutkimuksessa Flanderi näyttelee ikuista sivuosaa. Kreivikunnan ja sen asukkaiden vaikutus ”Englannin historiassa” tiedetään, mutta harva tutkija on yrittänyt ymmärtää, miltä poliittinen elämä kanaa-

lin rannoilla näytti flaamilaisesta perspektiivistä. Eljas Oksasen *Flanders and the Anglo-Norman World* on täten erittäin tarpeellinen lisä pohjoisen Euroopan sydänkeskijajan tuntemukseen. Kansalliset rajat ylittävä tutkimusaihe nousee osittain tutkijan omasta kansainvälisestä taustasta. Oksanen on asunut lapsuutensa Helsingissä mutta käynyt koulunsa yläasteistä alkaen Brysselissä. Hän on suorittanut akateemiset tutkintonsa Cambridgessä ja muokannut käsillä olevan teoksen väitöskirjastaan Lontoon King’s Collegessa.

Oksanen tarkastelee Flanderia englantilaisesta keskijaintutkimuksen perinteestä käsin, ja Englannin ja Normandian poliittinen yhteys määrittää kirjan kronologiset rajat. Vuoden 1066 valloituksesta aina 1200-luvun alkuun Englannin kuningas oli samalla Normandian herttua. Tämän siteen syntyminen saattoi Flanderin uuteen poliittiseen tilanteeseen. Siinä missä Normandian herttuakunta oli ollut Flanderin kanssa tasaveroisen poliittinen toimija, oli anglo-normannien kuningaskunta paljon sitä voimakkaampi. Lisäksi Flanderialla oli kaksi muuta mahtavaa rajanaapuria – Saksalainen keisarikunta ja Ranska. Ranskan kuninkaat alkoivat 1100-luvulla tiukentaa otettaan valtakunnastaan, jonka hallinta oli sitten karolingisen ajan kutistunut varsin nimelliseksi. 1200-luvun alussa Ranskan kuningas Filip II valloitti Normandian Englannilta ja löi Flanderin kreivin ja Saksan keisarin joukot Bouvinesin taistelussa (1214). Nämä tapahtumat ja Englannin kuningas Juhanan kuolema vuonna 1216 päättävät tarkasteltavan ajanjakson. Ranskan kuninkaan valta kasvoi tästä eteenpäin tasaisesti, ja Flanderin liikkumatila itsenäisenä poliittisena toimijana kapeni.

Aikavälillä 1066–1216 Flanderi toimi kuitenkin vaa’an kielenä Englannin ja Ranskan välissä ja näytteli tärkeää roolia anglo-normannien

valtakunnan sisäisissä sodissa. Oksasen kirjan ensimmäinen luku käy läpi aikakauden poliittisen historian Flanderin näkökulmasta keskittyen Englannin ja Ranskan väliin sekä Englannin ja Normandian sisäisiin konflikteihin. Osio on tarpeellista taustaa, ja luulen, että monet englantilaistutkijat tulevat käyttämään sitä käsikirjamaisesti tarkistaessaan poliittisen historian faktoja. Kirjan kokonaisuuden kannalta alkuluvun raskassoutisuus on kuitenkin hienoinen ongelma. Tehdessään selkoa monimutkaisista dynastisista suhteista ja esitellessään näyttämölle uusia ja uusia hahmoja (joilla useilla tietysti on sama etunimi) Oksanen on epäkiitollisen tehtävän edessä.

Kirja pääsee kunnolla käyntiin toisessa luvussaan, *Military treaties and diplomatic culture*. Englannin ja Flanderin välisen poliittisen yhteistyön ytimessä oli sarja sopimuksia sotilaallisesta avusta, jota Flanderin kreivi sitoutui tarvittaessa toimittamaan Englannin kuninkaalle. Vastineeksi 500 tai 1 000 ratsusotilaan tarjoamisesta palvelukseen kreivi sai huomattavan vuotuisen rahasumman. Kyseistä järjestelyä on kutsuttu rahalääni-tykseksi (*money fief*). Niin kutsuttu feodaalinen järjestelmä – käsite, jota ei keskijajalla edes tunnettu – ei koskaan ollut hallitsijoiden ainoa asevoiman lähde, vaan he turvautuivat myös palkkasotureihin läpi keskijajan. Englannin ja Flanderin väliset sopimukset takasivat kuninkaan käyttöön eräänlaisen palkatun läänitysarmeijan. Kyse oli huomattavasta määrästä sotilaita: 1100-luvun puolivälissä Englannin kuningas pystyi teoriassa kutsu- maan omilta mailtaan palvelukseen 5 000–6 000 ritaria. Oksanen korostaa, että toisin kuin eräät tutkijat ovat väittäneet, sopimuksilla oli todellista sotilaallista merkitystä. Samalla sopimukset sitoivat Flanderin kreivin ja ylemmän aatelin (jolle raha kanavoitui) Englannin kruunuun. Kuningas saattoi

helposti lopettaa vuotuiset maksut, jos kreivin toiminta kansainvälisen politiikan näyttämöllä ei miellyttänyt häntä.

Sopimuksista Oksanen siirtyy tarkastelemaan niiden laatimisen kontekstia: Englannin ja Flanderin välistä diplomaattia. Keskiajan diplomaatiasta syntyi vain vähän kirjallisia dokumentteja, sillä sitä harjoitettiin yksilöiden, ei hallintovirastojen, välityksellä. Niukasta lähdeaineistosta Oksanen onnistuu puristamaan esiin yllättävän elävän kuvan valtakuntien välisestä kanssakäymisestä. Sen avainhahmoja olivat aristokraatit, joiden omistukset tai perhesuhteet sitoivat heidät molempien hallitsijoihin.

Seuraava luku – yksi kirjan kiinnostavimmista – käsittelee turnajaisien roolia Flanderin, Englannin ja Ranskan aristokratian elämässä ja kansainvälisessä diplomaatiassa. Lukijan mieleen kenties nouseva epäily siitä, onko kiehtovan teeman sisällyttäminen kirjaan jonkinlaista yleisön kosiskelua, haihtuu nopeasti. Ajoittain turnajaiset on jopa viimeaikaisessa tutkimuksessa nähty alhaalta nousevana, anarkistisena, ja kirkon sekä kruunun vastustamana ilmiönä. Oksanen kumoaa vakuuttavasti tällaiset turnajaisia marginalisoivat tulkinnat. Ne olivat ajan suurimpia maallisia massatapahtumia, jotka kokosivat yhteen satoja ritareita ja tuhansia avustajia ja katsojia. Osio näyttää, miten tärkeää kehittyvä turnajaiskulttuuri oli aristokratian identiteetin, valtakuntien välisen diplomaatian, ja armeijoiden kokoamisen kannalta. Luku antaa aavistuksen siitä, miltä 1100-luvun aristokratian elämä politiikan näyttämöllä tuntui, ja miten sodan ja rauhan asioita käytännössä hoidettiin.

Kirjan alkupuolisko tarkastelee ennen muuta aristokratian maailmaa – diplomaattia, politiikkaa, sotia ja turnajaisia. Kolme viimeistä lukua kääntävät katseensa yleisempään talous- ja sosiaalishistoriaan. Viides luku – *The politics of*

cross-Channel commerce – on hyvä esimerkki teoksen koulukuntarajojen ylittävistä luonteista. Oksanen kuvailee Flanderin talouden dynamiikkaa ja sen riippuvaisuussuhdetta Englantiin selkeästi ja informatiivisesti. Käsitteily tarjoaa avartavia näkökulmia myös muun Pohjois-Euroopan kaupankäynnin historiasta kiinnostuneille.

Kaksi viimeistä lukua käsittelevät flaamilaisia ja heihin liittyneitä mielikuvia Englannissa. Jo kauan on tiedetty, että normannivalloituksen jälkeen suhteellisen paljon Flanderista lähtöisin olleita ihmisiä asettui Englantiin. Oksanen tutkimus on tietääkseni ensimmäinen kattava selvitys ilmiöstä. Vaikka lähdeaineiston niukkuus estää täsmällisen kvantitatiivisen tarkastelun, Oksanen onnistuu luomaan kuvan flaamilaisen immigraation kronologiasta ja mittasuhteista. Hän osoittaa, että flaamilaiset eivät juuri näy normannivalloitusta seuranneessa maaomaisuuden uusjaossa tai itse valloitusarmeijassa. Flanderista lähtöisin olleita aatelisia asettui kuitenkin Englantiin jo muutamaa vuotta myöhemmin 1060-luvun lopussa. Tällöin Vilhelm Valloittaja alkoi kasvavissa määrin turvautua vaimonsa, Matildan (Flanderin kreivin tytär), suhteisiin ja sukusiteisiin valta-asemansa vakiinnuttamisessa.

Lähteet tuovat esille enimmäkseen aatelisia, mutta Englannissa liikkui flanderilaislähtöisiä ihmisiä kaikista yhteiskunnan kerroksista. Englantilaisessa aikalaiskirjallisuudessa flaamilaiset alettiin 1100-luvun lopulla nähdä matalan sosiaalisen statuksen palkkasotureina, joita kutsuttiin halventavasti kutojiksi. Kirjan viimeisessä luvussa Oksanen jäljittää tämän näkemyksen syntyä. Käsitteily kytkeytyy vilkkaaseen keskusteluun, jota englantilaiset tutkijat ovat käyneet 1100-luvun etnisistä identiteeteistä. Sen perinteinen kiistakapula on ollut, milloin uusi, yhtenäinen englantilainen identiteetti korvasi eril-

iset normanni- ja ”anglosaksi”-identiteetit. Tässä kontekstissa flaamilaisten kuvan tarkastelu muistuttaa tervetulleella tavalla, että etnisten määritelmien käyttö on tietyissä rajoissa tilannesidonnaista ja poliittista, ja että etniset erottelut voivat olla myös sosiaaliluokkien välisiä erotteluja.

Oksasen kirja tulee varmasti kulumaan englantilaisten 1100-luvun tutkijoiden käsissä. Se tarjoaa kaitvutun perspektiivin siihen, miltä anglonormannien valtakunta näytti kanaalin toiselta puolelta ja rajojen takaa katsottuna. Tapa, jolla teos ylittää historian erikoisalojen välisiä raja-aitoja tekee siitä kiinnostavan myös englantilaisen tutkimustradition ulkopuolisille tutkijoille. Oksanen on yhtä lailla kotonaan niin diplomaatian, talouden, aristokratian kulttuurin kuin etnisyyskäsitteiden historian parissa. Hän tarkastelee kaikkia ilmiöitä niiden yleiseurooppalaisessa keskiaikaisessa kontekstissa. Niinpä käsillä on kirja, joka käsittelee paitsi Flanderia ja sen suhteita Englannin kuningaskuntaan, myös feodalismia, palkkasotureita, diplomaattia ja sydänkeskiajan kaupan logiikkaa, vain muutamia kiinnostavia teemoja mainitakseni.

– JAAKKO TAHKOKALIO

Pyhän Tuomaan muisto

Marika Räsänen: *The Restless Corpse. Thomas Aquinas' Remains as the Centre of Conflict and Cult in Late Medieval Southern Italy* (Rauhaton ruumis. Tuomas Akvinolaisen pyhäinjäännökset kamppailun ja kunnioituksen kohteena myöhäiskeskiajan Etelä-Italiassa). Turku 2013. 276 s.

Marika Räsänen väitöskirja on erinomainen. Väitöksen aihe saattaa

ensin vaikuttaa merkitykseltään vähäiseltä, mutta se valaisee merkittävällä tavalla keskiajan uskonnollista kulttuuria. Tuomas Akvinolaisen esittämien ajatusten laajasta vaikutuksesta on kirjoitettu tuhansia sivuja tekstiä, mutta juuri kukaan ei ole kiinnittänyt huomiota hänen eräällä tavalla konkreettiseen vaikutukseensa: hänen fyysisten jäännösten merkitykseen pyhäinjäännöksenä. Aiheen valinta on erityisen merkittävä sen monitahoisen tilanteen vuoksi, joka kehittyi, kun keskiajan loistavin teologi, saarnaajaveljien eli Dominikaanisen kerjäläismunkkiveljeskunnan jäsen, kuoli Fossanovan sisterssiläisluostarissa Rooman eteläpuolella ollessaan matkalla kirkolliskokoukseen. Elämä sisterssiläisluostarissa perustui vakautta korostavaan valaan ja oli siten periaatteiltaan hyvin erilaista kuin dominikaaniveljeskunnan keskuudessa. Räsänen kiinnostavasti nimetty tutkimus vangitsee erinomaisesti jännitteet niin tiukan luostarielämän ja vaeltavien kerjäläismunkkien veljeskunnan välillä kuin kaikkien niiden yhteisöjen välillä, jotka pyrkivät hallitsemaan Tuomas Akvinolaisen ruumista. Tuomaan paradoksin voitaisiinkin sanoa sitä, että hän oli monien ryhmien suuresti ihailema, mutta yksikään niistä ei pystynyt saavuttamaan yksinoikeutta hänen muistonsa vaalimiseen.

Väitös ei käsittele niinkään jäännösten siirtämistä Italiasta Ranskaan (mikä olisi Räsänen looginen seuraava tutkimusaihe), vaan vielä vähemmälle huomiolle jäänyttä aiheita eli Tuomas Akvinolaisen Italiassa kohdistunutta kulttia hänen kuolemansa (1274) ja jäännösten pääosan Toulouseen siirtämisen (1368/1369) väliin jääneen vuosikauden aikana. Väitös näyttää, miten paljon lisätietoa voidaan saada ensinnäkin siitä, miten suurta kunnioitusta Tuomas Akvinolainen nautti Etelä-Italiassa, ja toiseksi siitä, miten monin tavoin hänen jäännök-

sensä olivat tärkeitä suurelle määrälle ihmisiä. Räsänen tuo esiin asiakirjalähteitä, joiden huomattava runsaus on seurausta Tuomas Akvinolaisen asemasta oppineena ja merkittävän eteläitalialaisen aristokraattiperheen jäsenenä, joka satumoisin kuoli sisterssiläisluostarissa (Fossanova), mutta jonka fyysiset jäännökset Dominikaaninen veljeskunta pyrki aktiivisesti saamaan haltuunsa. Kyse ei siis ole vain yhteen pyhimykseen liittyvistä asioista, vaan Tuomas Akvinolaisen avulla voidaan saada tietoa niistä moninaisista tavoista, joilla pyhimyksen ruumis voi olla kiistan kohteena.

Väitös tarkastelee syvällisesti Tuomas Akvinolaisen konkreettista vaikutusta ja muistuttaa siitä, miten todelliselle (tai kuvitellulle) fyysiselle läsnäololle omistautuminen saattoi olla yhtä merkittävää kuin teologiset ajatusrakenteet. Kyseessä ei ole pelkkä pyhimyskultin tutkimus, jossa keskityttäisiin vain valtaan ja oman edun tavoitteluun liittyvään problematiikkaan. Räsänen herättää henkiin Tuomas Akvinolaisen messun liturgian pyhimyksen elämän intensiivisen esittämisenä ja antaa näin esimerkin siitä, miten liturgian historiaa tulisi kirjoittaa uudelleen: paikallisympäristön ja -muistin eloon herättämisen pohjalta. Räsänen kehittää pyhimyksen muistopäivänä luettavien lyhennettyjen elämäkertatekstien analyysiin menetelmän, jota voidaan hyödyntää keneen tahansa pyhimykseen liittyvien liturgisten tekstien tutkimuksessa. Historioitsijat keskittyvät yleensä tutkimaan elämäkertoja, eivät niiden liturgista dokumentaatiota. Räsänen asettaa keskiöön pyhimyksen palvonnan hänen varsinaisen elämänsä sijasta, jolloin saavutetaan syvempi ymmärrys sekä siitä, miten tärkeä Tuomas Akvinolainen Etelä-Italiassa oli, että suhtautumisesta pyhimysten jäännöksiin yleensä.

Väitöskirja on erinomaisesti kirjoitettu ja dokumentoitu. Lähtöiden laajuus on vaikuttava, ja mu-

kana on myös visuaalisia ja liturgisia lähteitä. Kanonisointiprosessia on tulkittu erittäin tarkasti, kiinnittäen huomiota pyhäinjäännösten kanssa tekemisissä olleiden henkilökohtaisten lausuntojen runsauteen. Saamme tietää, että Tuomas ei ollut vain veljeskunnan jäsen, vaan myös kiinteästi mukana Napoleonin hovin aristokraattisessa maailmassa. Räsänen ei keskitytään kanonisaation politiikkaan, vaan paikalliseen palvontaan niiden keskuudessa, jotka eivät olleet koskaan lukeneet Tuomas Akvinolaisen kirjoituksia.

Koska väitös keskittyy nimenomaan Tuomas Akvinolaisen kunnioittamiseen Etelä-Italiassa, se ei ota suoraan kantaa Tuomaksen asemaan laajemmassa kirkkokunnassa. Tuomaan kultti yleisemmällä tasolla on erittäin laaja aihepiiri. Mark Jordanin *Rewritten theology: Aquinas after his readers* (2006) ei käsittele samoja nimenomaisia kysymyksiä kuin nyt arvioitavana oleva väitös, mutta Jordan varoittaa Tuomas Akvinolaisen paikalliseen hyötyyn tähtäävien manipulointiryhtymien ideologisesta luonteesta. Samoin kuin Jordanin teos, myös Räsänen väitös liikkuu aatehistorian sijaan kulttuurin ja uskonnon historian alueella. Räsänen keskittyminen aineellisiin seikkoihin on näkökulma, jota Tuomas Akvinolaisen tutkimuksessa ei ole vielä tähän mennessä käytetty pyrittäessä ymmärtämään Tuomaan kultin merkitystä. Tutkimuksesta saamme tietoa keskeisestä roolista, joka pyhimyksen ruumiilla oli rakennettaessa pyhimyskulttia eri yhteisöissä. Räsänen tarjoaa itse asiassa kiehtovan vaihtoehdon Jordanille, joka tutkii Tuomas Akvinolaisen vaikutusta tämän tekstien, ei fyysisten jäännösten pohjalta. Räsänen väitös on arvokas lisä tutkimukseen, selvästi korkeimman arvosanan (laudatur) arvoinen ja ehdottomasti julkaistava.

– CONSTANT MEWS

Sama- sukupuoliset suhteet keskiajalla

Tom Linkinen: Stinking Deed, Deepest Love. Same-Sex Sexuality in Later Medieval English Culture (Haiseva teko, syvin rakkaus: Samasukupuolinen seksuaalisuus myöhäiskeskiajan englantilaisessa kulttuurissa). Turun yliopisto 2013.

Tom Linkisen väitöskirja on merkittävä interventio seksuaalisuuden historian alalla. Se menee monin tavoin pidemmälle kuin aiempi samasukupuolisia suhteita Euroopassa keskiajalla käsittelevä tutkimus. Ensinnäkin Linkinen määrittää tutkimusalueensa laajasti koskemaan ”samasukupuolista seksuaalisuutta” tiedostaen samalla että ihmiset keskiajalla eivät olisi kokeneet tätä yhtenäisenä diskursiina. Hänen mukaansa ”homoseksuaalisuus” on liian aikasidonnainen termi ja ”queer” liian laajasti käytetty suhteessa kaikkeen, joka millään tavoin häiritsee valtarakenteita. Toiseksi, hänen tutkimuksensa on syvästi historiallista, vaikka aiemmin hänen tutkimusaihettaan ovat käsitelleet enimmäkseen kirjallisuudentutkijat. Linkinen toki käyttää kirjallisuutta lähteenään, sillä se tarjoaa paljon materiaalia kysymyksen käsittelyyn, mutta hän keskittyy siihen, miten teksti toimii maailmassa, sen sijaan että keskittyisi siihen, miten teksti toimii itsessään. Kolmanneksi, hän keskittyy siihen, miten ihmiset kommunikoiivat samasukupuolisista suhteista sen sijaan että keskittyisi siihen, mitä ihmiset niistä ajattelivat. Neljänneksi, hän tekee käsitteellisen eron sellaisten käsitteiden välillä, jotka usein sekoitetaan niiden päällekkäisyyksien takia, esimerkiksi ero synnillisen ja inhottavan

teon välillä. Viidenneksi, Linkisellä on syvälinen näkemys siitä, miten termi ”sodomia” toimii. Tutkijoilla on tapana puhua ”antisodomiittisesta diskurssista”, mutta käsitteellä ei itse asiassa ole mitään ”sodomiittista diskurssia” vastaparinä. Sen sijaan sodomian määritelmä on itsessään väite, hyökkäys samasukupuolista käyttäytymistä ja halua kohtaan. Tämä ei ole vain semanttinen seikka, vaan keskeistä sille, miten historioitsijat ovat ymmärtäneet menneisyyttä.

Väitöskirjan suuri vahvuus on sen lähteiden laajuudessa. Vaikka se rajoittuu yhteen maahan kahden vuosisadan ajalle, se on huomattavan kattava käsitellessään muun muassa kirjallisuutta, teologiaa, didaktisia tekstejä ja hovin muistiinpanoja. Tällä strategialla on kuitenkin hintansa, sillä se tarkoittaa, että Linkisellä ei ole mahdollisuutta keskittyä yhteenkään tekstiin kovin syvällisesti. Aika ajoin olisi ollut kiintoisaa kuulla, miten se, mitä jossakin tietyssä teoksessa sanotaan ”luonnonvastaisesta synnistä”, vertautuu siihen, miten kyseinen teksti käsittelee jotakin muuta aihetta. Tästä huolimatta väitöskirja on kuitenkin hyödyllinen tarkennus niille, jotka tutkivat syvällisesti vain yhtä tekstiä tai genreä. Suurin jatkotutkimukseen kohdistuva toive olisi tilanteen eksplisiittisempi vertailu Englannin ja muiden maiden välillä. Englannin valinta tapaustutkimukseksi on perusteltua jo pelkästään lukuisten säilyneiden tekstityyppien takia. Jotkin väitöskirjassa kehitetyt ajatukset kuitenkin koskevat koko läntistä kristikuntaa huomattavasti pidemmän ajan kuluessa, jotkin taas eivät. Erityisen hyödyllistä olisi ollut verrata sodomian ja harhaoppisuuden suhdetta, josta muodostuu lollardien ajan Englannissa huomattavasti merkittävämpi kuin muualla.

Linkisen tärkein johtopäätös liittyy samasukupuoliseen seksuaalisuuteen liittyvien ajatusten moni-

naisuuteen. Kirkko piti samasukupuolista käytöstä syntinä, ja siitä keskusteltiin myös rikoksena. Tämä on ehkä yleisin tapa, jolla siitä puhuttiin säilyneissä teksteissä. Samaan aikaan kuitenkin vaiettiin ”synnistä, jota ei pitänyt edes mainita”. Linkinen osoittaa, miten vaieneminen saattoi joskus hyödyttää yksilöitä, joilla oli haluja samaa sukupuolta kohtaan: jos kukaan ei puhu siitä, kukaan ei myöskään tuomitse sitä ja asian annetaan ehkä olla. Mutta hän tekee myös erittäin hyödyllisen eron vaienemisen ja vaientamisen välillä. Kuten Linkinen osoittaa, jälkimmäinen oli useimmiten käytäntönä.

Samasukupuolisista suhteista voitiin puhua epäsuorasti. Linkinen osoittaa, että tätä käytettiin stigmatisointiin, etenkin kun haluttiin arvostella vallanpitäjiä, kuten kahden Englannin kuningasta, Edvard II:ta (paremmin tunnettu tapaus) ja Rikhard II:ta, ja sitä käyttivät niin lollardit kuin ortodoksiset kirkot toisiaan vastaan. Tämänkaltaisten syytösten käyttö poliittisiin tarkoituksiin näyttäisi olleen yleisempää Englannissa kuin muualla ja olisi mielenkiintoista tietää, miksi näin on. Sen lisäksi, että samasukupuolisia suhteita käytettiin poliittisena lyömäaseena, niihin kohdistui myös inhoa ja vihaa, joka ilmaistiin usein pilkkanaurulla. Entisaikojen tunteiden ymmärtäminen on aina vaikeaa, mutta Linkinen osoittaa kykenevänsä siihen uskottavalla tavalla.

Hän päättää väitöskirjansa positiivisesti esittelemällä lopuksi joukon lähteitä, joiden kuvaamat intohimoiset ystävyysuhteet kahden miehen tai kahden naisen välillä sisältävät rakkauden mahdollisuuden. Linkinen luo väitöskirjassaan kattavan ja tasapainoisen kuvan, joka heijastaa keskiaikaisen kulttuurin monia tasoja.

– RUTH MAZO KARRAS

Matkalla 1600-luvun Pohjois- Euroopassa

Ingemar Oscarsson (toim.): Den franske kammartjänarens resa. Minnen från länderna i norr på 1660-talet. Atlantis 2013. 287 s.

Vuonna 1663 arkeensa kyllästynyt 19-vuotias pariisilaisnuorukainen pestautui Ruotsista saapuneen vierailijan palvelijaksi ja seurasi häntä kaukaiseen Pohjolaan. Matka kesti vuoden, ja sen aikana etelämaalainen ja katolilainen matkamies oppi yhtä ja toista uskonpuhdistuksen läpikäyneistä Pohjois-Euroopan maista, sillä hänen reittinsä vei Hollantiin, Tanskaan, Ruotsiin ja Englantiin. Kaksikymmentä vuotta myöhemmin matkamies kirjoitti näkemästään ja kokemastaan matkakuvauksen, jota ei kuitenkaan painettu ennen kuin Orléansin kaupunginkirjastoon päätynyt käsikirjoitus herätti tutkijoiden mielenkiinnon. Kirjallisuudentutkija ja Ingemar Carlsson, joka on aiemminkin käsitellyt varhaismodernia tiedonvälitystä, on nyt kääntänyt matkakuvauksen ruotsiksi ja julkaissut sen taustoitusten kera.

Matkakuvaukset ovat kulttuurintutkijoille antoisia lähteitä, koska ne kertovat yhtä paljon kuvausten kohteista kuin niiden laatijoista ja heidän kulttuuritaustoistaan. Historioitsijaa matkakuvauksissa kiinnostavat tapakulttuurin ja arjen historian ohella myös monenlaiset yksityiskohdat, jotka voivat liittyä esimerkiksi henkilö-, yhteiskunta- tai taloushistoriaan. Myös Carlssonin ruotsintama käsikirjoitus sisältää kaikkia näitä piirteitä. Etenkin varhaismodernin matkanteon vaarat ja vaikeudet tulevat havainnollisesti kuvatuiksi. Taisaalta nykylukija voi yllättyä esimerkiksi siitä, miten nopeasti posti näyt-

tää kulkeneen maasta toiseen 1600-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Toistuva teema kuvauksessa näyttää olleen uskonpuhdistuksen ja uskonotien jättämä juopa Euroopan kansojen välille. Silti katolilaiset ja protestantit kykenivät arjessaan myös rauhanomaiseen vuorovaikutukseen, jolleivät muuten, niin kiistelemällä uskonjärjestelmänsä paremmuudesta.

Pohjoismaisen historian kannalta erityisen arvokkaaksi teoksen tekee se, että kuvaus keskittyy suureksi osaksi suurvalta-ajan Ruotsiin ja sen kansanelämään. Ranskalainen matkamies vietti pitkän talven Tukholmassa nähden niin kuninkaallisia kuin rikoksista rangaistuja. Ilmaston kylmyys, pohjoismaiset juomatavat ja kainostelematon saunomiskulttuuri tulivat hänelle tutuiksi. Aihepiirit vaihtuvat kuvauksessa nopeasti, minkä vuoksi kerronta tuntuu väliin hyppivältä, mutta vaikka kirjoittaja alleviivaa kokemattomuuttaan kirjallisissa taidoissa, hän onnistuu pitämään lukijan mielenkiinnon yllä.

Matkamies näki ja koki Ruotsia laajemmaltakin, mutta Suomeen asti hän ei päässyt. Silti hän kuuli Suomesta ja suomalaisista, ja hän mainitsee heidät parissa kohta. Lisäksi matkamies näyttää tunteen erityistä mielenkiintoa saamelaisia kohtaan, koska hän omisti heidän kulttuurilleen useita lukuja. Samalla hän tuli valottaneeksi kiinnostusta, jota 1600-luvun Tukholman eliitti tunsivat valtakunnan eksoottisia vähemmistöjä kohtaan.

Käsikirjoitukseen ei ole merkitty kirjoittajan nimeä, eikä Carlssonkaan ole kyennyt sitä selvittämään. Kirjoittaja näyttää olleen porvarillisesta perheestä, ja hänellä oli jonkin verran opillista sivistystä. Vaikka kuvaus on laadittu vasta pari vuosikymmentä itse matkan jälkeen, siitä kuultaa ajaton piirre eli nuoren yksilön halu nähdä ja kokea uusia, jännittäviä asioita ja nähdä maailmaa kotiseutunsa ul-

kopuolelta. Kiinnostuksen vaihtuminen koti-ikävään on sekin yleisinhimillinen tuntemus.

Carlsson on lähdekritiikissä kommentissaan nostanut esiin yksityiskohtia, jotka kirjoittaja on ehkä muistanut tai käsittänyt väärin tai jotka hän kaikesta päätellen on lainannut jo olemassa olleesta kirjallisuudesta. Pääpiirteissään teos näyttäisi kuitenkin olevan luotettava silminnäkijämuistelma nuoruuden matkasta. Muistikuviensa ja muun kirjallisuuden ohella kirjoittaja on käyttänyt teoksen pohjana kirjeitä, joita hän lähetti kotiin perheelleen. Matkakuvaus täydentää kiintoisalla tavalla kuvaa, joka voidaan muodostaa 1600-luvun arjesta tuomiokirjojen, piispantarkastuskertomusten ja muiden aikalaiskuvausten pohjalta.

— MARKO LAMBERG

Saamelais- tutkimus näyttää voimansa

Veli-Pekka Lehtola: Saamelaiset suomalaiset, kohtaamisia 1896–1953. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1351/Tiede, SKS 2012. 528 s.; Lehtola, Veli-Pekka, Ulla Piela & Hanna Snellman (toim.): Saamenmaa. Kulttuuritieteellisiä näkökulmia. Kalevalaseuran vuosikirja 91. SKS 2012. 320 s.

Saamelaisen kulttuurin professori Veli-Pekka Lehtola on useiden vuosien ajan valistanut suomalaista lukijakuntaa artikkeleilla ja julkaisuilla, jotka ovat koko ajan edustaneet korkeaa tutkimuksellista tasoja. *Saamelaiset suomalaiset* on hieno, yli 500-sivuinen ja upeasti

kuvitettu yhteenvedo pitkästä tutkimushistoriasta. Etnisten suhteiden ja etnopolitiikan historiasta kiinnostuneelle Lehtolan magnum opus on todellinen aarreaitta, täynnä tietoa, haastavia kysymyksenasetteluja ja ajatuksia herättäviä havaintoja.

Lehtola on tiivistänyt kantavan näkökulmansa kirjan otsikkoon: *Saamelaiset suomalaiset* kertoo siitä, kuinka saamelaisväestö asettui kontekstiin, johon rajojen vetäminen pohjoisessa heidät 1800-luvun kuluessa asetti. Rajojen vetäminen ja Pohjolan valtioiden nationalistinen politiikka teki saamelaisista kunkin maan saamelaisia pistoen perinteisen ”rajattoman” Saamenmaan kansallisiin karsinoinhin. Rajat loivat uusia ehtoja elinkeinoille, saivat aikaan muuttoliikkeitä ja ennen muuta kiinnittivät etelän vallanpitäjien ja virkamiesten mielenkiinnon uusiin raja-alueisiin. Etelästä jo vuosisatoja tulleet muuttajat alkoivat edustaa paitsi itseään, myös valtaväestöä. Tämä loi uusia jännitteitä ja uusia sopeutumishaasteita, joihin eri alueiden saamelaisryhmät reagoivat toisistaan poikkeavilla tavoilla.

Kohtaamiset, vuorovaikutus eri muodoissaan, on tutkimuksen kantava juoni. Lehtola jakaa tutkimusajansa kolmeen periodiin, 1896–1919, 1920–1944 ja 1944–1953, jotka perustuvat keskeisiin käännekohtiin seikoissa, jotka määrittivät suomalais-saamelaisen suhteiden kehitystä. Taitavasti Lehtola nivoo yhteen valtiollisen politiikan, aluetasolla tapahtuneiden väestöllisten ja kulttuuristen muutosten ja eri saamelaisryhmien elinkeinojen ehdoissa tapahtuneet muutokset. Tuloksena on havainnollinen ja eloisa kuvaus saamelaiselinkeinojen kehityksestä, väestökehitykseen vaikuttaneista tekijöistä, saamelaiskulttuurin erilaisista historiallisista kerroksista, suomalaisten toimijoiden vaikutuksesta ja samalla saamelaisen omasta työstä ja toiminnasta omien taus-

taryhmiensä toiveiden ja pelkojen tulkkeina.

Lehtolan teoksen suuri ansio on, että siinä sormella osoittelematta ja rautalangasta väännelemättä kuvataan historiallisen kehityksen saamelaisväestölle tuottamat muutokset ja samalla se, kuinka saamelaisväestö itse aktiivisesti pyrki tähän kehitykseen vaikuttamaan. Saamenmaa oli toki eräänlaisen kolonialismin kohteena ja Lehtola näyttää selkeästi myös kenenellä ja millaisia kolonialistia asenteita ja tavoitteita oli. Mutta Lehtola osoittaa lisäksi, että kehitys ei ollut yksioikoista eikä ristiriidaton. Saamelaisväestö ei ollut yhtenäisen, ei elinkeinoiltaan, ei tavoitteen eikä asenteiltaan, vaan saamelaisryhmien omat sisäiset ristiriidat (ja eturistiriidat) tulevat havainnollisesti esille. Lehtola ei rakenna kuvaa kolonialismin avuttomista uhreista, vaan hänen lähestymiskulmansa on aina saamelaisväestössä itsessään. Tässä kohtaa Lehtolan kuvaus ei varmastikaan miellytä kaikkia aktiivisia saamelaispoliitikkoja, joiden ohjelman kannalta on ollut ja on edelleen edullista korostaa yksipuolista uhri- ja kärsimyshistoriaa.

Lehtolan teos avaa myös kiintoisan näkökulman Suomen tiedehistoriaan. Siinä käydään läpi saamelaisuuden vaiheet, esitellään saamelaistutkijat ja heitä avustaneet paikalliset toimijat, niin saamelaiset kuin lantalaisetkin. Ihana kuvitus paljastaa myös tämän puolen, romantisoivat kuvat, stereotyyppiat ja ylimieliset asenteet – totuuden nimissä samaa ylenkatsetta ja stereotyyppien varassa toimimista osasivat välittää myös eri saamelaisryhmät ja -toimijat toisistaan. Tässä suhteessa erityisesti kolttaväestön vaiheiden kuvaus on paikoin rankkaa luettavaa.

Ei ole mieltä ryhtyä yksityiskohdaisesti kuvailemaan Veli-Pekka Lehtolan lukijalle tarjoaman aarreaitan sisältöä; vaikka se avaa upeasti yleisiä poliittisia ja ideolo-

gisia kehityskulkuja, se kuvakseen rakentuu ennen muuta elävälle, yksityiskohtien ja yksittäisten toimijoiden kautta luodulle historialle, josta puuttuu kaikki kuiva teoreettisuus. Tässä kohtaa ei voi olla korostamatta runsaan kuvituksen omaa, jo itsessään avartavaa merkitystä. Kun Lehtola vielä on pystynyt identifioimaan lähes kaikki kuvissa esiintyvät henkilöt ja kertomaan heidän elämästään, kirja toimii myös visuaalisena aivomyrskylähteenä.

Veli-Pekka Lehtolan upea tutkimus, niin elävää kerrontaa kuin onkin, nojaa valtavan laajalle tutkimuspohjalle. Kirjan lähde- ja kirjallisuusluettelot muodostavat itsessään tärkeän Lapin-tutkimuksen bibliografian. Kaiken lisäksi Lehtola on lisännyt kirjaan lyhyen sanakirjan, jonka avulla lantalainenkin lukija pystyy ymmärtämään Lappispesifiä sanastoa.

Jos Lehtolan tutkimus vetää yhteen kaiken sen, mitä tutkimus tähän mennessä on tuottanut, niin Kalevalaseuran julkaisema *Saamenmaa – kulttuuritieteellisiä näkökulmia* antaa välähdyksiä siitä, mihin suuntaan tutkimus on jatkossa menossa. Kokoelmassa on 18 artikkelia, jotka on ryhmitelty kolmen pääotsikon alle: ”Arki, asema ja paikallisuus” avaa muun muassa nimistöntutkimuksen antia (Taarna Valttonen), naisten uskonnollista roolia (Ritva Kylli), seitoja (Tiina Äikäs) ja Lokan allasevakkosten muistelmia-aineistoja (Anna-Liisa Väyrynen). Veli-Pekka Lehtolan ja Anni-Siiri Länsmanin artikkelia ”Saamelaisliikkeen perintö ja institutionalisoitunut saamelaisuus” voi pitää eräänlaisena etnohistoriallisen ja etnopolitiittisen analyysin avaintekstinä. Länsman ja Lehtola analysoivat saamelaisliikkeen luomaa retoriikkaa ja avaavat saamelaisuus-käsitteistön historiallista kehitystä erityisesti etnopolitiittisen kehityksen kontekstissa. He pohtivat aktiivisten saamelaiskukupolvien avainkäsitteitä,

tavoitteita ja organisoitumisprinsippejä. Saamelaisliikkeen historiallinen analyysi on monella tapaa mielenkiintoinen, ja vertailua laajemminkin etnopolitiittisen järjestäytymisen logiikkaan olisi mielenkiintoista tehdä. Esimerkiksi romani etnopolitiittisen organisoitumisen historiassa voidaan hyvin nähdä samantyyppiset vaiheet, ja samaa vertailua olisi syytä tehdä laajemminkin kansainvälisenä vertailuna. On todella jännittävää, miten radikaalin vaiheen aikana luodut kuvastot ovat jääneet elämään ja vaikuttavat liikkeen myöhemmissä vaiheissa.

Tero Mustosen artikkeli ”Kohti saamelaistutkimuksen uutta tulokintakehystä” avaakin näkökulmaa siihen, kuinka kansainvälinen yhteistyö, niin saamelaisten kesken kuin alkuperäiskansakontekstissa, vaikuttaa poliittiseen retoriikkaan ja samalla kansalliseen itsesymmärrykseen. Itsehallinnollisen kehityksen luoma väistämätön integraatio toisaalla, radikaali retoriikka ja postkolonialismin käsitteistöä ammentava konfrontaatio toisaalla tuottavat kiintoisaa moniäänisyyttä ja samalla ryhmän sisäisiä rajujakin ristiriitoja. Taistelu siitä, kuka on oikea saamelainen ja mitä on oikea saamelaisuus, on yhtä kiihkeää kuin romaniyhteisön sisäinen taistelu ”oikeasta mustalaisuudesta”. Nämä kerroksellisuudet ja sisäiset jakaantumiset ovat kova haaste niin kulttuurin kuin politiikan tutkijoillekin.

Artikkelikokoelman toinen pääjakso keskittyy erityisesti musiikin ja runouden tutkimukseen. Thomas A. DuBois analysoi ensimmäisen saamelaiskirjailijan Johan Turin aineistoja, Leena Valkeapää ja Kari Sallamaa Nils-Aslak Valkeapään taiteellista työtä ja Marko Jouste saamelaista lauluperinnettä, joka osoittautuu paljon monipuolisemmaksi ja -sävyisemmäksi kuin on yleensä musiikintutkimuksessa ymmärrettyään. Lisäksi Jorma Lehtola etsii kiintoisalla tavalla

suomalaisten säveltäjien yrityksiä tuoda saamelaisuutta omiin töihinsä. Kulttuurintutkimuksellisessa ”Valvotut teot ja taidot” -osiossa analysoidaan museoiden saamelaiskulttuurinäkemystä (Niko Potinkara) ja saamelaisopetuksen tutkimusta (Pigga Keskitalo, Kaarina Määttä & Satu Uusiautti). Sigga-Marja Magga avaa kiintoisalla tavalla saamelaisen käsityön kehittämishankkeita kulttuurihistoriallisesta näkökulmasta. Lopulta ”Haasteita”-osiossa analysoidaan muun muassa saamelaisiin kohdistuvaa rasismia (Vesa Puuronen) ja saamelaistutkimuksen erään keskeisen toimijan, Väinö Tannerin, tutkimuksia ja niiden vastaanottoa.

Katsauskokoelmien tapaan *Saamenmaa* on hieman hajanainen kokonaisuus, mutta antaa havainnollisen kuvan siitä, kuinka uudet kysymyksenasettelut ovat hedelmöittäneet tutkimuksen eri kenttiä. Näyttää siltä, että saamelaisuuden ja Saamenmaan tutkimus elää hyvin hedelmällistä kehitysvaihetta, jossa niin arkeologia, nimistöntutkimus, taiteentutkimuksen laaja kenttä kuin perinteentutkimus on ymmärtämässä saamelaisuuden tutkimuksen haasteellisuuden ja monivärisyyden.

Suomalaisessa vähemmistöhistoriallisessa ja etnisyydetutkimuksessa on Veli-Pekka Lehtolan vanaudessa nousemassa uusi sukupolvi, jonka tuloksia jää odottamaan mielenkiinnolla. Jatkossa voi toivoa, että saamme yhä enemmän myös kansainvälistä vertailua ja näkökulmaa, samaan tapaan kuin vaikkapa Marjut Anttosen on Pohjois-Norjaa koskevissa tutkimuksissa.

– PANU PULMA

Lapsi matkalla maailmaan ujostelemattomien kättilöiden avulla

Kirsi Vainio-Korhonen: Ujostelemattomat. Kättilöiden, synnytysten ja arjen historiaa. WSOY 2012. 256 s.; Pasi Saarimäki, Kirsi-Maria Hytönen ja Heli Niskanen (toim.): Lapsi matkalla maailmaan. Historiallisia ja kulttuurisia näkökulmia syntymään. SKS 2012. 418 s.

Kirsi Vainio-Korhosen teos *Ujostelemattomat: Kättilöiden, synnytysten ja arjen historiaa* ja Pasi Saarimäen, Kirsi-Maria Hytösen ja Heli Niskasen toimittama *Lapsi matkalla maailmaan: Historiallisia ja kulttuurisia näkökulmia syntymään* nostavat esiin melko vähän tutkitun aiheen eli lapsenpäästön ammatillistumisen sekä syntymän biologisena ja sosiaalisena prosessina. Molemmat teokset kuvaavat lähinnä kulttuurisia näkemyksiä. Itse raskaudelle ja synnytykselle ruumiillisena kokemuksena annetaan vähän tilaa lähteiden niukkuuden takia. Teosten pääpaino on varmaankin tästä syystä synnytysten lääketieteellistymisessä ja lapsen sosiaalisessa syntymässä eli siinä, miten lapsesta erityisin riitein ja rituaalein muokattiin perheen ja yhteisön hyväksymä ja normaalinä pitäjä yksilö.

Lapsi matkalla maailmaan -kirjassa liikutaan vajaan tuhannen vuoden aikavälillä keskiajalta nykypäiviin, kun taas Vainio-Korhosen *Ujostelemattomat* keskittyy 1700-lukuun, aikaan, jolloin lapsenpäästämisestä tuli naisammatti. Lähteinä on käytetty varhaisten lääketieteen ja kättilöoppikirjojen ohessa niin kirkonmiesten kirjoit-

tamia tekstejä, eliitin kirjeitä ja päiväkirjoja kuin 1900-luvulla kerättyjä ja luokiteltuja kansankertomuksia, muistelmia, käräjäpöytäkirjoja, seurakuntien arkistoja ja haastatteluja. Analyysin viitekehys on länsieurooppalainen kulttuuripiiri ja sen toimijat, ylhäisaatelisista rahvaaseen. Tutkimuskohteisiin kuuluvat yksilöt, kyläyhdistykset ja sukulaverkostot. Analyysin kohteena näyttävät olleen ne harvat raskaus- ja synnytyskertomukset, jotka tutkijat ovat löytäneet lähteistä muuta tutkimusta tehdessään. Nämä niin sanotut spin-off-tutkimukset vetävät molemmissa kirjoissa taidokkaasti johtopäätöksiä rivien väliltä.

Vainio-Korhonen tarkastelee synnytyslääketieteen historiaa kätilöammattin varhaisista juurista ja lupaa syventyä myös synnytyksien ja syntymän historiaan osana suomalaisen arjen historiaa. Synnytysperspektiivi on kuitenkin enimmäkseen normatiivinen. Se kertoo, mitä tiedettiin synnytyksistä ja millaisia synnytysten *piti olla* lääketieteellisestä ja kansansivistämisen näkökulmasta. Pääpaino on eliitin näkemyksissä ja kokemuksissa; tästä yhteiskuntaluokasta Vainio-Korhonen on ammentanut paljon tietoa aikaisemmista tutkimuksistaan. Ujostelemattomat onkin oiva ja hienosti kirjoitettu tutkimus Suomen varhaisista kätilöistä, kätilöammattiin valikoituneiden naisten taustoista, motivaatioista ja elämänkuluista. Se on positiivinen puheenvuoro naisten ammatillisesta historiaasta ja sen juurista kaupunkien killoissa.

Kirja on uusi avaus ennen kaikkea keskusvalta-periferia-tutkimukselle yksilön näkökulmasta sekä tutkimusalan sukupuolittuneisuudelle kuvaamalla, miten suomalaiset kaupunkilaisnaiset kykenivät hankkimaan uutta osaamista edistyksestään Tukholmassa. Kouluttautumisen esteenä olivat paitsi ruotsin kieli myös suomalaisten viielys uudistuksia kohtaan.

Suomesta matkaavat varhaiset kätilöoppilaat tarvitsivat perheen tai suvun sosiaalista tukea voidakseen kouluttautua Tukholmassa. Raha oli kuitenkin suurin kompastuskivi, mikä käy ilmi myös Ruotsin keskusvirastojen ja lääkintökollegion jatkuvista kehotuksista Suomen kaupungeille pestata tai kouluttaa ammattikätilö kaupungin tarpeisiin. Kehotusta ei seurattu kovin herkästi kaupunkien rahahuolien vuoksi. Halukkaita koulutettavia oli vähän, mikä selittää sen, että kätilöiden keskuudessa oli myös ”kunniantomia” naimattomia äitejä. Kätilöoppi takasi kuitenkin yleensä taloudellisesti kannattavan uran.

Lapsi matkalla maailmaan -teoksen tarkoitus on saada lukija pohtimaan syntymän merkityksellisyyttä ja syntymäkokemuksen monitasoisuutta kautta historian. Tässä kirja onnistuu hyvin. Alkuosassa esitellään laajasti tutkimuksen nykytilaa eri tieteenaloilla. Kirjoittajina on kymmenen historian, uskontotieteen ja folkloristiikan tutkijaa. Kuva syntymästä jää kuitenkin pirstaleiseksi, mitä on paikattu kirjan loppuartikkelissa ”Modernisoituvaa syntymä”, jossa yksi toimittajista, historiantutkija Pasi Saarimäki, tuo esiin syntymän paradoksaaliset muutokset historian kuluessa. Lyhyesti voidaan sanoa, että syntymän rituaalit ja riitit hävisivät lääketieteellistyneen syntymän mukana. Vain kastejuhla on säilynyt keskiajalta lähtien.

Lapsen syntymä oli alun perin kollektiivinen asia, joka lääketieteellistymisen myötä piilotettiin synnytyssairaalaan, missä paikalla ovat vain synnyttäjät, hänen miehensä tai doulansa alan ammattilaisten ohella. Raskaudesta ja synnytyksestä puhumisessa on menty päinvastaiseen suuntaan. Aiemmin raskauksista ja synnytyksistä vaiettiin ja niitä saatettiin jopa piilotella. Puhekulttuuri muuttui äitien alettua käydä äitiysneuvoloissa 1930-luvulta alkaen, jolloin he

saivat myös malleja siitä, miten puhua raskaudesta ja synnytyksestä. Raskauden ja synnytyksen tabu-luonne alkoi hälventyä. Tämä kulttuurinen prosessi ei kuitenkaan näytä koskeneen lapsenmurhaajia ja sikiön salaajia, mikäli Saarimäen omaan artikkeliin aviottoman raskauden ongelmista 1800-luvulla on uskomista. Rikos on kautta historian selitetty naimattoman äitiyden häpeällä, kuten oikeudellinen retoriikka antoi ymmärtää. Todellisuudessa näitä rikoksia ei tehty raskaus- ja synnytykseltä tyhjässä. Monet raskaudet olivat ei-toivottuja ennen ehkäisymenetelmien keksimistä, vaikka ne lopulta hyväksyttiin Jumalan tahdona sekä naimisissa olevien että naimattomien naisten keskuudessa. Kristinuskon vahva rooli raskauden, synnytyksen ja varhaislapsuuden hetkillä onkin kirjassa hyvin dokumentoitu.

Lapsi matkalla maailmaan -teoksen ensimmäinen osio koskee keskiajan fantasioita ja oletuksia sikiöistä ja vastasyntyneistä. Historiantutkija Susanna Niiränen selvittää keskiajan synnytysoppiin liittyvästä aineistosta syntymään liitettyjä pelkoja ja sitä, miten lapsen terveyttä pyrittiin turvaamaan lääketieteen ja magian avulla. Artikkelit osoittavat hyvin, että jokainen lapsi oli koko yhteisön tulevaisuuden investointi ja vanhemmilleen vanhuuden turva sekä toiveiden ja tulevaisuuden odotusten kohde. Historiantutkija Jenni Kuuliala pohtii saarnojen opettavaisia tarinoita lapsen haavoittuvuudesta ja lapsen suojelusta yliluonnollisia voimia vastaan, joiden keskiajalla uskottiin aiheuttavan sairauksia, onnettomuuksia ja fyysisiä vammoja. Uuden ajan alun historioitsija Anu Lahtinen ammentaa aateliston kirjeistä ja muistikirjoista tietoa aristokraattien risiiritäisistä peloista, odotuksista ja suunnitelmista lapsen syntymän yhteydessä. Aatelisnaisten kirjeistä saamme tietoa myös naisten ker-

tomasta synnyttämisen pelosta ja aatelisten isien surusta lapsen mehehtyessä.

Kirjan toisessa osiossa käsitellään syntymää 1700–1900-luvulla vastasyntyneen ja vastasyntyneen naisen näkökulmasta. Pasi Saarimäki tarkastelee oikeuspöytäkirjoissa 1800-luvun lopulla esiintyneitä salattuja raskauksia ja synnytyksiä maaseudulla. Hänen mukaansa rikosten motiivina toimivat naisten heikot tulevaisuudennäkömät aviottomana äitinä, kun taas ympäristön avioliitto-odotukset heikensivät sosiaalista kontrollia ja siten rikosten estämistä. Uskontotieteilijä Marja-Liisa Keinänen tarkastelee niitä moninaisia rituaaleja, joilla 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun maalaisyhteisö muokkasi vastasyntyneen yhteisön hyväksyttäväksi jäseneksi ottamalla huomioon vastasyntyneitä uhanneet vaarat. Riiteillä ja rituaaleilla haluttiin vaikuttaa paitsi lapsen kehoon ja terveyteen myös lapsen persoonaan, sieluun ja sosiaalisiin suhteisiin. Sukupuoliominaisuudet ja äylliset kyytykin pyrittiin manipuloimaan riittien ja rituaalien avulla. Historiantutkija Sofia Kotilainen selvittää kirkonkirjoista ja kansankertomuksista nimenantoa 1700-luvun alusta 1950-luvulle. Lapselle annettiin suvussa pitkään esiintynyt nimi korostamaan jatkuvuutta tai siveellisyyteen viittaava nimi hyvän tulevaisuuden takaamiseksi. Nimenanto alkoi muuttua vasta 1900-luvulla muotiniimien ja aatteellisten niimen myötä.

Kirjan kolmas osio käsittää kolme erilaista artikkelia työläislapsista moderneihin ensisynnyttäjiin. Historiantutkija Pirjo Markkola ammentaa muisteluaineistosta ja työväenliikkeen aineistosta tietoa syntymästä kaupunkilaisessa työväenkodeissa, jossa synnytystä ei asumahtauden takia pystytty salamaan. Lapsia syntyi paljon, mutta harva näki aikuisiän. Rakkautta osoitettiin kurjissakin elinoloissa

jokaista lasta kohtaan. Etnologi Kirsi-Maria Hytönen perehtyy naisten muistelukerrontaan työn ja perheen yhteensovittamisesta 1940–1950-luvulla, jolloin ideaalina oli kotiäiti, kun taas moni työläisvaimo kykeni toimimaan sekä äitinä että työntekijänä ilman yhteiskunnan tukea. Suurin ongelma oli lastenhoito, ja sen perheet ratkaisivat eri tavoin kunnallisen päivähoiton puutteessa. Folkloristi Lena Marander-Eklundin ensisynnyttäjien haastattelututkimus 1990-luvulta antaa ensikäden tietoa tavallisen synnyttäjän kokemuksista. Artikkelit vahvistaa sen, että jokainen raskaus ja synnytys on koettuna tapahtumana ainutlaatuinen.

Raskauksien ja synnytysten merkitysten historiallistaminen on haasteellinen tehtävä hajallaan olevien lähteiden takia. *Ujostelemattomat* ja *Lapsi matkalla maailmaan* luovat erinomaisen pohjan jatkotutkimuksiin. Kumpikaan teos ei valitettavasti hyödynnä kovin näkyvästi sukupuoliteoreettista tutkimusta raskaus- ja synnytysskokeuksista. Vainio-Korhosen tutkimusteoreettinen osio kirjan lopussa jää ylimalkaiseksi valta- tai toimijuus-keskusteluksi ja korostaa tutkimusnäkökulmien välillä olevaa jännitettä. Vainio-Korhosen tutkimus keskittyikin lähinnä naisten toimijuuteen. Rakenteisiin sisältyvät valtajännitteet jäivät pitkälti tarkastelematta. Hyvä niinkin. Suomen kättilöhistorian varhaisvaiheita kättilöiden näkökulmasta ei ole aiemmin tutkittu näin laajasti. Jäin kuitenkin kaipaamaan sellaista keskustelua kättilötoiminnan rakenteista, joka ei olisi ”kurjuustutkimusta”, vaan tutkimusta rakenteiden merkityksistä ammattialan sisällössä ja sen kehittämisessä. Tosiasia on, että miehet (lääkärit ja lääkintäkollegio) vastasivat kättilökoulutuksesta ja kättilötoiminnan sisällöstä ja sen kehittämisestä. Mitä tämä merkitsi kättilöammattille ja -ammattikunnalle? Miten hyvin

kättilöiden ”hiljainen” tietotaito naisten kovin henkilökohtaisiksi kokemista tapahtumista on otettu huomioon synnytyslääketieteessä? Ovatko kättilöt pystyneet vaikuttamaan esimerkiksi siihen, mikä määritteli normaalisynnytykseksi, normaaliraskaudeksi, riskiraskaudeksi ja riskisynnytykseksi? Vastaus lienee, että kättilöammattin ja synnytyslääketieteen välillä on säilynyt kuilu, jota ylläpidetään juuri ammattikuntaeroilla ja alistamalla kättilötoiminta lääketieteelle.

Kättilötoiminta on kuitenkin oma alansa. Se keskittyy synnyttäjän kuulemiseen, tukemiseen ja hoivaan, kun taas synnytyslääketiede keskittyy diagnostiikkaan ja interventioihin. Lopputulos näyttää olleen kaikkien raskauksien ja synnytyksien lääketieteellistäminen luonnollisen syntymän kustannuksella. Naisten oikeudesta oman ruumiinsa haltuunottoon synnytysketessä on tullut lääketieteelle toisarvoinen asia. Lääketieteen ylivalta luotiin 1700-luvulla kättilöiden avulla, mutta miksi kättilöt hyväksyivät sen mutisematta?

On myös harmillista, että historiakuvamme agraariajan raskauksista ja synnytyksistä on luotu enimmäkseen normatiivisista lähteistä eli eliitin, kirkon tai lääketieteen näkökulmasta, kylläkin moniäänisten kansankertomusten avulla. Agraariajan raskaustutkijana olisin mielelläni lukenut enemmän siitä, millaista oli olla raskaana, kun raskautta oli fyysisesti vaikea määrittellä, eikä sitä voinut valita ehkäisyn puutteessa. Tai millaista oli valmistautua synnytykseen, kun sen ajankohtaa ei voinut määrittellä tarkasti? Kokemattoman naisen riski päätyä oman ruumiinsa uhriksi lienee ollut suuri, mikäli nainen ei osannut tulkita raskaus- ja synnytyksimerkkejä oikein. Tilanne muuttui vasta, kun raskauksista ja synnytyksistä ruvettiin puhumaan toden teolla. Hyödyntämällä raskauksista ja synnytyksistä kertovia lapsenmurhaajien ja sikiön salaa-

jien tunnustuksia ja todistajanlausuntoja, joita on runsaasti oikeusakteissa, agraarinen syntymähetki olisi voinut tarkentua.

Suurimman hyödyn teoksista saa lukemalla ne lomittain. Pidän itse Marja-Liisa Keinäsen artikkelia vastasyntyneen muovaamisesta lapseksi kaikkein kiinnostavimpana *Lapsi matkalla maailmaan* -kirjassa. Keinänen itse asiassa selittää Vainio-Korhosen toteamuksen, että maalaiskansa suhtautui pitkään nuivasti ammattikätilöihin. Koulutautuneena hygienistinä ja rationalistina ammattikätilö ei antanut taikauskaisuuden leimata työtapojaan siten kuin se leimasi kouluttamattomien lapsenpäästäjien työtä. Kansan näkökulmasta oli loogista turvautua lapsenpäästäjiin, koska he tekivät synnyttäjälle ja lapselle tarvittavat ja merkitykselliset syntymäriitit. Epäluulo ammattikätilöä kohtaan väheni sitä mukaa, kun lääketiede pystyi vastaamaan moniin fyysisiin uikiin. Riittien merkitysten vähentämisen myötä ammattikätilö päästettiin myös maalaistaloihin.

– MONA RAUTELIN

Kolme näkökulmaa hyödyn aikakauden talouspolitiikkaan

Sami Louekari: Hyödyn politiikka. Kokemärijokilaakson ympäristöhistoriaa 1720–1850. Turun yliopiston julkaisuja C 365, 2013. 314 s.

Sami Louekarin historiantutkimuksen useita traditioita yhdistelevä väitöskirja tutkii ”hyödyn politiikka-

kaa”. Se alkaa ”hyödyn aikakaudesta” (jostain 1720-luvun lopulta 1770-luvulle saakka aatehistoriasa määritelty aikakausi), joka ilmeni ruotsalaisen virka- ja yliopistoliitin uusissa talouspoliittisissa avauksissa, hyödyllisissä hankkeissa. Työn näkökulma jatkuu – koska kyse on myös politiikasta, toisin sanoen esitettyjen hyödyllisten ajatusten käsittelystä ja toteuttamisesta tai hylkäämisestä – 1850-luvulle saakka paikallistasoiseen tapaustutkimukseen (tai niiden sarjaan) Kokemäenjoen suiston kylitä ja taloista. Näiden ääripäiden, koko valtakuntaa koskevan talouspoliittisen keskustelun ja paikallistasoisen elinkeinotoiminnan käytännön, välillä katsastetaan vielä kolmantena aspektina paikallisen eliitin toimintaa ja sen johtavien edustajien esittämiä näkökohtia hyödyllisestä politiikasta.

Louekari on siten työssään 1700- ja 1800-luvun ”hyödyn politiikasta” ottanut laajan ja monitahoisen ilmiön käsiteltäväkseen. Kysymyksenasettelun itsenäisyys, sen monitahoisesta näkökulmasta johtuva laajaperäisyys ja käytettyjen aineistojen monipuolisuus johdavat helposti siihen, että työtä olisi monessa kohdassa voinut viedä paljon pidemmälle, kunkin erikoisalueen harrastajan intohimoja tyydyttäväksi erikoistutkielmaksi. Sellainen olisi tietysti tehnyt työstä varsin laajan ja esityksestä hajanaisen. Työtä arvioidessa onkin sen monialaisuus otettava huomioon, eikä sitä voi lukea vain yhdestä historiantutkimuksen traditiosta käsin. Eri näkökulmiin keskittyvät työn jaksot on kuitenkin kaikki viety läpi niin pitkälle, että on saavutettu esitetyn kysymyksenasettelun puitteissa relevantteja tuloksia.

Ongelmana laajaperäisessä kysymyksenasettelussa on myös se, että tilanteessa, jossa käytännön pakosta usein on nojaututtava olemassa olevaan ruotsalaiseen ja suomalaisen tutkimukseen, etenkin aatehistoriaan niin sanotun

hyödyn aikakauden luonnehdinnasta, aiempi tutkimus on osoittautunut vinoutuneeksi ja paikka paikoin epäluotettavaksi. Jostain syystä tämä ruotsalaisen ja suomalaisen historiantutkimuksen eräänlainen heikkous näyttää kulminoituvan juuri 1700-lukua koskevaan tutkimukseen. Useat sukupolvet eri alojen historiantutkijoita ovat tyytyneet toistelemaan maa- ja kirkkoherrojen itsekehua pysähtymättä miettimään, millaisella koulutus pohjalla 1700-luvun upseeri tai teologi saattoi antaa ohjeita käytännön maataloustyöhön ja sen kehittämiseen. Tuloksena on ollut, että pappiloden kulttuurivaikeus ja kirkkoherrojen talousopetus ovat saaneet samanlaisen sädekehän kuin luterilaisen kirkon kansanopetus, jonka jokunen vuosikymmen sitten vielä yleisesti ajateltiin saaneen aivan ihmeitä aikaan täällä Pohjolassa. Louekari kutsuu haastavalla tavalla tätä sovinnaista ja epäkritiittistä ruotsalaista ja suomalaista historiantutkimusta koskevaa erityistä asennetta ”eliitin kulttuurihistoriaksi”, näkökulmaksi, jonka mukaan aatteet ja ideat saattoivat liikkua vain (maantieteellisesti) länneestä itään ja (sosiaalisesti) ylhäältä alas.

Hyödyn aikakauden keskusteluissa tämä aatteiden ja ideoiden liikkuminen vain länneestä itään näkyy useassa asiakokonaisuudessa. Talousajattelun uusien ideoiden ylipäättensä ajateltiin aiemmin tulleen vain Iosta-Britanniasta ja joissain poikkeustapauksissa Ranskasta, isojakoideankin väitettiin omaksutun Iosta-Britanniasta ja aikakauden tärkeä taloudellinen lähestymistapa ”poliittinen aritmetiikka” määriteltään edelleen usein pelkästään brittijatelluksi sen ensimmäisen edustajan sir William Pettyn mukaan, vaikka suuntauksen kärkeä edustajat 1700-luvun puolivälissä olivat jo mannermaalta, etenkin Saksasta.

Louekari toteaa onnistuneesti (mutta tietysti aatehistorian kan-

nalta ohuesti) lähinnä Eli F. Heckscherin 1940-luvun jälkipuoliskon vaikutusvaltaisiin töihin perustuvat ristiriitaisuudet 1700-luvun talousajattelun luonnehdinnoissa – ja nämä heikkoudet todella koskevat joltain osin aivan uusintakin ruotsalaista ja suomalaista aatehistoriaa – ja esittää vaihtoehdoksi tarkempaa perehtymistä saksalaisissa yliopistoissa harjoitettuun kameralismin perinteeseen. Tämä on luonnollisesti hyödyllistä vain, jos hylätään Hecksherin määritelmä mannermaisesta kameralismista eräänlaisena merkantilismin surkastuneena muotona, ja paneudutaan sen omaperäiseen kontribuutioon. Saksalaisen keskustelun valossa monet hyödyn aikakauden keskustelun vaikeasti hahmottavat piirteet selittyvät luontevalla tavalla (kuten on käynyt tanskalaisessa talous- ja maataloushistoriassa jo 1970-luvun lopulta asti), eikä hyödyn politiikan tausta-ajattelun selittämisessä tarvitsisi käyttää ”reformimerkantilismin” tai ”ruotsalaisen fysiokratismien” kaltaisia epäluonteivia ja ristiriitaisia ilmauksia.

Sami Louekarin työn sosiaali- tai yhteiskuntahistoriallisemmat tulokset hyödyn politiikan tuloksellisuudesta ovat haastavia ja suhteutuvat kriittisellä tavalla suureen osaan aiempaa tutkimusta. Eliitin ajatukset hyödyllisestä politiikasta, erilaiset aloitteet maataloustuotannon ja väestönkasvun lisäämisestä ja kruunun verotulojen kasvattamisesta ja niiden vuotuisten vaihteluiden tasaamisesta osoitautuvat joko epäkäytännöllisiksi tai ainakin toteuttamisen kannalta niin hankaliksi ja turhiksi, että ne lähes kauttaaltaan jäivät puheeksi ja kirjoitteluksi vailla käytännön merkitystä.

Hyödyn politiikan suuri poikkeus oli isojako, joka yllättävää kyllä jopa aloitettiin Suomen puolelta ja johon käytettiin myös kruunun varoja (maanmittareiden peruspalkka, jonka päälle tulivat palk-

kiot mittaustoimituksista). Yleensä 1700-luvulla ei Suomen puolella käytetty kruunun tuloista kuin veropäivätöitä näihin hyödyllisiin projekteihin (esim. koskenlaskuihin ja suonkuivauksiin). Samanlainen Tanskan isojako ei ulottunut lainkaan Norjaan. Louekari tyrmää kohta kohdalta ”eliitin kulttuurihistorian” väitteet talonpoikien konservatiivisuudesta, laiskuudesta ja ennakkoluuloisuudesta. Köyhän vain oli pakko – ja viisasta – olla varovainen, koska viljelyalat olivat niin pieniä, että epävarmoin kokeiluihin ei ollut varaa eikä mahdollisuuksia. Saman kannan esitti jo 1970-luvulla Arvo M. Soininen 1800-luvun viljelytapojen kehittämishankkeista. Paikallista soisen eliitin hyödyttömyyttä maatalousopettajina vahvistivat Louekarin mukaan kartanoiden poissaolevat omistajat (olivat upseereita tai liikemiehiä) ja kirkkoherrojen tapa vuokrata pappiloiden maat talollisille. Monissa asioissa suurin asiantuntemus olikin vielä 1800-luvun alkupuolella maata viljelevillä talonpojilla. Talonpoikia sekä lyhyellä että pitkällä aikavälillä hyödyttävä isojakouudistus onnistui, koska myös talonpojat sitä kannattivat ja tekivät aloitteita sen edistämiseksi. Tämä seikka on todettu jo 1980-luvulta alkaen sekä tanskalaisessa että ruotsalaisessa agraarihistoriassa. Verrattuna sukupolvensa moneen muuhun väitöskirjantekijään Sami Louekari erottuu omaäänisenä ja ajattelevana tutkijana, joka näkee myös vallan ja politiikan kysymykset keskeisinä.

Kuten työn otsikossa jo ilmaistaan, tutkimus on vahvimmillaan ympäristöhistorian näkökulmassa, eikä maisemantutkimuksellisen otteen voi sanoa hallitsevan kysymyksenasettelua tai työn läpiviennin, vaikka tutkimus hyväksyttiin väitöskirjaksi maisemantutkimuksen oppiaineessa. Silti on myönnettävä, että työ intuitiivisesti, etenkin kun perehtyy huolellisesti argumentaatiota täydentävään

kartta-aineistoon, antaa hyviä aineksia hahmottaa myös niin koko Ruotsin kuin Kokemäkiöiden suistonkin maisemien pitkän keston muutosta, johon asutusmuotojen ja viljelytapojen muutokset ovat vaikuttaneet ratkaisevasti. Omaperäisen näkökulman ja monipuolisen lähdeaineiston nojalla on tuotettu hallittu tekstikokonaisuus, väitöskirja, jossa uskalletaan myös väittää jotain. Siten se täyttää olennaisen osan väitöskirjan määritelmästä sisältäen uutta tieteellistä tietoa.

– MATTI PELTONEN

Kansankirjoittaja historianmuotoilijana

Anna Kuismin & M. J. Driscoll (toim.): White Field, Black Seeds. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century. Studia Fennica Litteraria 7. SKS 2013. 216 s.

Miten kansa reagoi sivistyneistön kutsuun rakentaa suomalaista kansakuntaa? Mistä se kirjoitti? Miten se kirjoitti? Entä miten muualla Pohjoismaissa omaksuttiin kirjoitustaito? Muun muassa tällaisiin kysymyksiin vastaa Anna Kuisminin ja M. J. Driscollin toimittama artikkelikokoelma *White Field, Black Seeds: Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. Se valottaa itseoppineiden – niin sanottujen tavallisten ihmisten kirjoittamisen historiaa – ja laajemmin luku- ja kirjoitustaidon merkityksiä ja kirjallisuuden kehittymistä niin Suomessa kuin muissa Pohjoismaissa.

Yhteistä kokoelman 14 artikkelille on, että niissä annetaan tilaa yksittäisille kansankirjoittajille ja

heidän omalle äänelleen. Samalla kirjoittamisen käytännöt kytketään tekstien leviämistä, vastaanottamista ja vaikutusta koskeviin kysymyksiin. Teos tarjoaa tervetulleen, tuoreenkin näkökulman 1800-luvun kirjallisen kulttuurin tarkasteluun. Sillä huolimatta siitä, että näkemykset suomalaisen – ja ennen kaikkea suomenkielisen – kulttuurin varhaisvaiheista ovat viime vuosina tarkentuneet, ainakin kirjallisuudentutkimuksen keskipisteessä on useimmiten ollut eliitti tai hyvää vauhtia keskiluokkaistuva väestönosa. *White Field, Black Seed* -teoksen näkökulma on kuitenkin päinvastainen: jo heti kokoelman avaavasta Martyn Lyonsin artikkelista lähtien painotuu näkemys siitä, että ihmiset, jotka eivät ole saaneet lainkaan tai ainoastaan hyvin vähän kouluopetusta, ovat olleet aktiivisia toimijoita kirjallisuudentutkimuksen ja laajemmin modernin kansakunnan idean muotoilussa.

Aivan ongelmaton tällainen *from below* -lähestymistapa menneisyyden tarkasteluun ei kuitenkaan ole. Martyn Lyons myöntää, että haasteena on, miten sijoittaa yksilö tai pieni ryhmä osaksi laajempia yhteiskunnallisia, taloudellisia ja kulttuurisia muutoksia koskevaa historiaa. Tätä keskustelua jatkaa muun muassa Britt Liljewall artikkelissaan ruotsalaisten kansanhämmentöjen omaelämäkerrallisista teksteistä 1800-luvulta. Liljewall kysyy, missä määrin hänen aineistonsa itseoppineiden – käsityöläisten, sotilaiden, torppareiden ja muun maalaisväestön jälkeläisten – tekstejä voi pitää relevantteina luku- ja kirjoitustaidon muutosten ja merkitysten jäsentäjinä, kun tiedetään, että kirjoittajat olivat melkoisia poikkeuksia omassa yhteisössään. Itseoppineiden kirjoittajien asenteet lukemista ja kirjoittamista kohtaan olivat paljon myönteisemmät kuin valtaosalla ihmisillä, ja he ovat esimerkkejä näiden taitojen menestyksekkästä oppimi-

sestä. Liljewallin näkemyksen mukaan itseoppineet kirjoittajat ovat erottuneet yhteisössään ja joutuneet monenlaisten ennakkoluulojen kohteeksi. Tämä ajatus saa tukea muiltakin kokoelmaan osallistuneilta tutkijoilta. Myös ajatus kansankirjoittajien oman äänen tavoittamisen mahdollisuudesta näyttäytyy kriittisessä valossa. Lea Laitinen ja Taru Nordlund tuovat yhteisartikkelissaan esiin, että kirjoittamaan oppiminen on saattanut tarkoittaa kirjoittajan oman äänen katoamista, sillä kirjoittaminen on väistämättä merkinnyt sopeutumista sivistyneistön luomiin kielinormeihin ja -ideologioihin sekä kulttuurisiin käytäntöihin. Laitisen ja Nordlundin mukaan kansankirjoittajan tekstiä analysoiva nykytutkija on yhtä lailla sidoksissa kielistä ja tekstistä koskeviin arvoihin ja odotuksiin, mikä vaikuttaa tapaan lukea itseoppineiden kirjoituksia. Tällainen aineiston tulkitaan liittyvien kysymysten pohdinta on tärkeää ja ansaitsisi enemmän huomiota kuin mitä se nyt saa teoksessa.

Kaikkiaan *White Field, Black Seeds* -artikkelikokoelma kuitenkin käsittelee kiinnostavasti sitä valtavaa mullistusta, jota siirtymisen suullisesta kulttuurista kirjalliseen on tarkoittanut. Teoksen kirjoittajat ovat kieli- ja kirjallisuustieteilijöitä, historioitsijoita ja folkloristeja, jotka ovat pitkään tutkineet itseoppineiden tekstejä, kuten kirjeitä, päiväkirjoja, elämäkertoja, runoja tai muita, esimerkiksi uskonnollisiin tai kansatieteellisiin yhteyksiin liittyviä, kirjoituksia. Kaikille itseoppineille kirjoittaminen ei ole ollut arkirutiini, itseilmaisun väline tai keino välittää elämäntarinansa jälkipolville, vaan se on saattanut olla pakollinen, siirtolaisuuden myötä syntynyt, käytäntö ja ainoa keino, jolla on voinut pitää yhteyttä kotimaahan jääneisiin sukulaisiin.

Tutkijoiden näkökulmat ja aineistot ovat keskenään hyvin eri-

laisia. Yhteistä on kuitenkin se, että jokainen artikkeli valottaa niitä prosesseja – myös poissulkemisen mekanismeja ja osaamattomuuden ja alemmuuden tunteita –, joiden myötä kirjallinen kulttuuri muotoutui; kulttuuri joka edelleen mielletään sivistyksen arvoksi ja mitaksi ja myös ylpeyden aiheeksi niin Suomessa kuin muissa maissa. Esimerkiksi Kaisa Kauranen analysoi osuvasti sitä, miten itseoppineen kirjoittajan asema saattoi olla monella tapaa jännitteinen: Kirjallisen kulttuurin omaksuminen tarkoitti etäännyttä maaseudun elämäntavasta, mutta silti kiinnostus lukemista ja kirjoittamista kohtaan ja tutustuminen sivistyneistön ajatusmaailmaan ei johtanut sosiaaliseen nousuun. Itseoppineet kirjoittajat eivät omaksuneet sivistyneistön muotoilemia normeja eivätkä osallistuneet suomalaisen kansakunnan rakentamiseen odotuksien mukaisesti. Toisaalta itseoppineiden ihmisten näkemykset siitä, mikä edisti kansakuntaa ja sen kulttuuria saattoivat poiketa hyvinkin paljon sivistyneistön käsityksistä, kuten Kati Mikkola tuo esiin itseoppineita kansanperinteen kerääjiä käsittelevässä artikkelissaan.

Ajatus kirjoittamisesta yhteisöllisenä toimintana kulkee läpi koko teoksen. Sosiaalisten verkostojen, mentoreiden ja ennen kaikkea Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran merkitys suomenkielisen kirjallisen kulttuurin vahvistamisessa on ollut tärkeä niin kirjoittamaan kannustamisessa kuin tekstien säilymisen ja julkaisemisen kannalta, mikä tulee havainnollisesti ilmi muun muassa Anna Kuisminin artikkelissa. Joskus kirjoittamaan innostava yhteisö on voinut olla hyvinkin pieni, esimerkiksi kyläyhteisö tai yhdistys, jonka jäsenille on toimitettu yksi yhteinen käsinkirjoitettu sanomalehti. Silti sekin on tarjonnut itseoppineelle kirjoittajalle tai kirjoittajakollektiiville paikan omien yhteiskunnallisten näkemysten jäsen-

tämiseen ja kokemuksen niiden esittämisestä yleisölle. Kirsti Salmi-Niklanderin artikkeli käsinkirjoitetuista sanomalehdistä haastaakin vakiintuneita käsityksiä kirjoittamisen ja tekstin vastaanottamisen prosesseista ja siitä, mikä on tulkittavissa yksityiseksi ja mikä julkiseksi. Kirjoittaminen ei aina ole yksin tapahtuvaa eikä julkista tekstiä ole välttämättä painettu. Aina rajanveto suullisen ja kirjallisen kulttuurin välillä ei sekään ole selkeä, kun käsinkirjoitettu lehti on saatettu julkaista yhteisissä tapaamisissa ääneen lukemalla.

White Field, Black Seeds -teos kokoa yhteen tutkimusta, jota itseoppineista kirjoittajista ja heidän teksteistään on jo jonkin aikaa tehty, ja tarkentaa käsityksiä kielen ja kirjallisen kulttuurin merkityksistä kansakunnan rakentamista koskevien ideoiden materialisoinnissa. Silti tiedämme edelleen liian vähän siitä, millaisena kansakuntaprojekti hahmottui kansan näkökulmasta.

– HEIDI GRÖNSTRAND

Helsingin omalaatuiset katutaistelut

Tuomas Hoppu: Vallatkaa Helsinki. Saksan hyökkäys punaiseen pääkaupunkiin 1918. Gummerus. Juva 2013. 403 s.

Tuomas Hoppu tutkii Helsingin valtausta ruohonjuuritasolta siten, että ”pääosassa eivät monen muun sotahistoriallisen teoksen tavoin ole rykmentit, pataljoonat ja komppaniat vaan yksittäiset punakaartilaiset, suojeluskuntalaiset ja saksalaiset”. Näkökulma on järjevä. Eritoten talvi- ja jatkosotakirjat pilaa usein ammattitermeillä

tärkeily ja upseerien ”operaatiotaidon” ylistys. Joukko-osastojen lyhenteiden rykelmät puolustanevat paikkaansa Maanpuolustuskorkeakoulun tutkielmissa, mutta karkottavat suomenkielisen tietokirjan peruslukijan jopa kaikkein välttävimmistä aiheista.

Hopun kerronta on selkeää, kieli melko pidättyväistä. Kaikki tehokeinot eivät ole käytössä. Ehkei niitä tarvitaakaan, kun aihe pysäyttää ja tempaa mukaansa.

Helsingin valtaus oli eriskummallinen koitos, jolle ei hevin löydy vastineita maailmansodista. Saksalaisia ammattisotilaita vastassa sääntäili lauma hätääntyneitä poikasia ja ukkoja. Punaisen parhaat voimat olivat kiinni rintamalla tai perääntymässä itään. Vallankumouksen johtajat luikkivat tiehensä jakamatta rivi-ihmisten kohtaloita. Korkeintaan muutama tuhat ryhtyi tai kulkeutui viimeiseen taistoon pääkaupungissa. Hullut huhut ja väärinkäsitykset vaikuttivat siihen, että Helsinkiä edes yritettiin puolustaa. Hoppu kuvaa tehokkaasti kaaosta, jossa kylmiltään sotapäälliköiksi joutuneet luottamusmiehet hapuilivat toivottoimien vaihtoehtojen välillä.

Saksalaisten ylivoima lopetti lyhyen kahakat kaduilla ja kallionpyölyillä. Tietynlainen laimeus ei vie juonesta jännitystä. Soraksi moukaroituja, metri metriltä kukistettuja ja viimeiseen mieheen sinnitelleitä asutuskeskuksia on sotahistoria ennestään täynnä. *Vallatkaa Helsinki* kertoo omalaatuisesta kaupunkisodasta, jossa punaiset pakoilevat ja piilottelevat henkensä edestä.

Hoppu tavoittaa hyvin tunnelman esimerkiksi nykyisen Lasipalatsin paikkeilla sijainneessa Turun kasarmissa. Yksi Helsingin suurimmista rakennuksista muuttui linnouitukseksi, taistelutantereeksi ja tulimereksi. Renskeessä ja paukkeessa juoksenteli myös naiskaartilaisia ja puolueettomuutta yritteleviä siviilejä. Maanalainen suojelus-

kunta oli avuton, enemmän tiellä kuin apuna ammattilaisille.

Kosto jäi ihmeen lauhkeaksi vankien paljouteen nähden. Hoppu pitää Huopalahdessa illalla 12. huhtikuuta toimeenpantua joukkoteloitusta ainoana, josta Hangoista Helsinkiin edenneet saksalaiset vastasivat. ”Koko sisällissodan aikana saksalaisten osuus valkoiseen terroriin jäi yleensäkin vähäiseksi”, hän yleistää. Tästä voi olla toistakin mieltä. Saksalaisten toinen ryhmä, Loviisaan rantautunut von Brandensteinin prikaati teki veristä jälkeä. Prikaatin reitillä esimerkiksi Eskilomissa ja Orimattilan kirkolla kuolleista sadoista punaisista saattoi enemmistö olla antautuneita, joita saksalaiset eivät tahoneet vartioita ja ruokkia. Mahdollisista pikateloituksista ei jäänyt lähteitä. Myös Helsingin ympäristössä lienee vaikeaa erottaa kaatuneita ja heti aseensa laskemisen jälkeen surmattuja.

Hoppu onnistuu ruohonjuuritason näkökulmassa varsinkin käytäessään pitkiä sitaatteja aikalaisilta. Vajeena tai perusteltuna rajuksena voi pitää henkilökuvia, joita on harvassa. Päähenkilönä on Helsinki, jota katselevat erilaiset silmäparit. Henkilöhakemistokin on tehnyt tilaa paikannimihakemistolle. Kirja kuvaa näkyjä ja kokemuksia, ei näkijöitä ja kokijoita. Tähän on lähdeteknisiä syitä: esimerkiksi valtiorikosoikeuden akti ei päästä tutkijaa punakaartin rivi-miehen persoonaan saakka.

Kirjan draamallinen huippu on kuuluisa Pitkän sillan välikohtaus. Hieman ihmetyttää, että se on piilotettu niin mitäänsanomattoman otsikon alle kuin ”Suojeluskunta Kruununhaassa”. Hoppu kertoo itse asian kuitenkin intensiteetillä, jonka se ansaitsee. Eri suunnista kajahtaneet välihuudot, rääkäisy ja laukaukset asettuvat ymmärrettävään järjestykseen. Selityksensä saavat parikymmentä luotien puhkomaa tai päätöntä ruumista.

Vallatkaa Helsinki on huolellista ja ennen muuta hyödyllistä työtä. Nykyihmisen kaupunkikuva ei ulotu vuoteen 1918 saakka. Hoppu avartaa sitä punnitulla ja eläväsillä tiedoilla. Pääkaupunkiseudun asukas saa mahdollisuuden katsoa uudesta kulmasta Tikkurilan asemanseudun asfalttia, Johanneksen kirkon aitapylväitä, Linnanmäen kallioita ja Pitkänsillan kaiteita. Tämä jos mikä on historian popularisointia ja likelle tuomista.

– TEEMU KESKISARJA

Invaasio- elokuva moninäkö- alaisena media- historiana

Kimmo Ahonen: Kylmän sodan pelkoja ja fantasiaita. Muukalaisten invaasio 1950-luvun yhdysvaltalaisessa tieteis elokuvassa. Turun yliopiston julkaisu C 361, 2013. 470 s.

Kimmo Ahosen yleisen historian alaan kuuluva väitöskirjatutkimus *Kylmän sodan pelkoja ja fantasiaita: muukalaisten invaasio 1950-luvun yhdysvaltalaisessa tieteis elokuvassa* kirjoittaa uusia lehtiä suomalaisen tutkimukseen. Tutkimuksen aineistona on nimittäin suuri joukko amerikkalaisia elokuvia yli viidenkymmenen vuoden takaa.

Ahonen muotoilee aiheekseen ”1950-luvun Yhdysvaltain kulttuuriset pelot ja toiveet sekä niiden ilmenemismuodot tieteis elokuvan lajityypissä”. Tutkimuksen alaksi hän tarkentaa kylmän sodan kulttuurihistorian, jossa tärkeimpänä lähteaineistona ovat ”avaruusmuukalaisten kohtaamista käsitte-

levät tieteis elokuvat”. Yli sadan tieteis elokuvan joukosta tärkeimmäksi lähdemateriaaliksi valikoituu 40 elokuvaa, minkä lisäksi referenssiaineistona käytetään monia muita elokuvia. Lähteaineistona käytetty yhdysvaltalainen alkupe- räisaineisto on suomalaisittain a- nutkertaisen laaja, ja se on sitä myös verrattuna kansainväliseen tutkimukseen. Nämä aineistot Ahonen hallitsee erinomaisesti.

Ahosen tutkimus liittyy kahteen, käytännössä varsin harvoin kohdanneeseen traditioon. Ne ovat kylmää sotaa käsitellyt Yhdysvaltain kulttuurihistorian tutkimus ja kylmän sodan elokuvien tutkimus. Ei tuota suurempia vaikeuksia nähdä muitakin aloja, joille tutkimus varsin helposti lukeutuu. Se on mitä suurimmassa määrin mediahistoriaa ja historiallista elokuvatutkimusta.

Ahonen käyttää itse tutkimuksensa metodista puhuessaan termiä ”moninäkökulmaisuus”. Työssä hyödynnetäänkin omaperäisesti rinnakkaisia ja vaihtoehtoisia ajatelu- ja tutkimustapoja. Tutkimuskysymys on rajattu niin taitavasti, että eri metodit ja niiden mukanaan tuomat filosofiset, aatehistorialliset ja muut näkökulmat eivät joudu ristiriitaan keskenään. Ahonen osaa käyttää metodeitaan oikein. Tämä on historiantutkimuksen rikkautta: tutkija ei voi etukäteen sitoutua varsinkaan intermediaalisuutta painottavissa tutkimuksissa menetelmiinsä ja jumi- tuta niihin, niin kuin teorialtaan tarkemmilla ja metodeiltaan tiukemmilla tieteenaloilla voi pahimillaan käydä.

Tutkimuksen luonteen ollessa mediahistoriallinen on selvää, että sen keskiössä on konteksti. Tutkimuksen kohde laajenee institutioiden välinehistoriallisen tutkimuksen ulkopuolelle ohjelmasisäl- töjen ja erilaisten genrejen tarkasteluun, mitä nykyisin nimitetään mediahistorian puitteissa moni- komuotoisesti mediahistorioiksi.

Kylmän sodan kontekstin laaja tarkastelu viittaa siihen, että kyse voisi olla myös viestinnän historiasta (*communication history*), jolle on ominaista tiedotusvälineiden tarkastelu laajassa kulttuurisessa kontekstissaan. Ero mediahistorioiden ja viestinnän historioiden välillä on juuri kontekstin käsittämisessä: viestinnän historia ymmärtää velvollisuutensa laajentaa kontekstia pidemmälle kuin mediahistoriat. Tätä rajanvetoa Ahonenkin impliittisesti käy.

Viestinnän historiassa tavallinen käsite on intermediaalisuus, toisin sanoen se, miten tiedotusvälineet ovat suhteessa toisiinsa. Käsitteen hyödyllisyys on siinä, että kun viestintän välisten suhteiden historialliset, yhteiskunnalliset ja kulttuuriset kontekstit ymmärretään entistä paremmin, sen avulla voidaan ymmärtää paremmin myös median historiallista muutosta. Viestintävälineisiin liittyvät merkitykset rakentuvat siten vuorovaikutuksessa yhteiskuntaan ja muihin medioihin. Tämä ajatusmalli soveltuu nähdäkseni hyvin myös niihin historiallisesti kontekstoihin tutkimuksiin, mistä tässäkin väitöskirjassa on kyse.

Elokuvatutkimuksen näkökulmasta Ahonen ottaa esille lajityypit eli genret, tässä intermediaalisesti ymmärretyn science fictionin, siihen liittyvän scifi-elokuvan eli tieteis elokuvan, ja sen alalajin eli invaasioelokuvan. Juuri tässä intermediaalisuuden käsite on parhaimmillaan, sillä tutkija osoittaa ja näyttää erinomaisesti invaasio- elokuvien intertekstuaaliset suhteet muihin scifi-julkaisuihin. Käytännössä tämä tarkoittaa lähteinä käytettyjä tieteis kirjallisuutta, tieteis sarjakuvia ja science fiction -televisiosarjoja. Eikä huomiotta jää ilmiön kontekstuaalinen suhde ympäröivään yhteiskuntaan ja kulttuuriin, missä yhteydessä erityisesti poliittinen konteksti saa painoarvoa. Käsikirjoituksen ja lo- pullisen elokuvan välinen analyysi

saa voimaa elokuvatutkimuksen keinoista, jotka Ahonen osoittaa hallitsevansa yhtä hyvin kuin perinteisen historiallisen lähdetutkimuksen, nootitusta myöten.

Monet metodit, jotka johtavat rinnakkaisiin käsittelytapoihin, luovat tietysti ongelmia pyrittäessä mahdollisimman sujuvaan esitykseen. Pahimmat karikot Ahonen on väistänyt taitavasti työn onnistuneella rakenteella, tekstin loogisella etenemisellä ja erinomaisella otsikoinnilla, joka tällaisenaan saa toimittamaan jopa lukukohtaisen kysymyksenasettelun virkaa. Kritiikkiä voidaan esittää siitä, että laajan kontekstin tasolla kylmän sodan historian tutkimus ja kylmän sodan propagandan tutkimus olisivat voineet antaa tutkimustuloksiaan, esimerkiksi periodisointeja, jotka olisivat varsin laajaksi kasvaneessa esityksessä selkeyttäneet kokonaisuutta. Puute ei ole vakava, sillä yleisesti Ahonen kyllä selvittää mainiosti mediahistoriallisen esitystavan vaatimalla tavalla ja asianmukaisissa kohdissa Yhdysvaltojen virallisen ulkopoliittikan, maan sisäpolitiikan ja kansainvälisten suhteiden kulkua.

Ahonen osoittaa invaasioelokuvien temaattisen kirjon laaja-alaisesti: ne on tehty kekseliäästi ja vivahteikkaasti kuvaamaan ihmiskunnan kohtaamista erilaisen tai vieraan elämänmuodon kanssa. Kohtaamisessa on painottunut uskontaistelu ja uhkakuvina ovat olleet kollektivismi – individualistisen yksilön ja kasvottoman joukon tai tunteettoman muukalaislauman välinen ristiriita – ja ateismi. Invaasioelokuvat ovat liittyneet kiinteästi aikalaiskeskusteluihin ja tekoajan ajankohtaisiin teemoihin, esimerkiksi ufoihin ja kylmän sodan tuhoskenaarioihin, vaikka poliittiset uhat eivät olleet useinkaan päällimmäisenä. Elokuvien trailerit osoittautuivat enemmän uhkakuvia käyttäviksi kuin varsinaiset elokuvat, jotka eivät myöskään olleet niin kriittisiä kuin tieteiskirjallisuus

ja tieteissarjakuvat. Yhteys 1930-luvun hirviöpainotteiseen tieteiskirjallisuuteen oli kuitenkin selvä.

Kylmän sodan kulttuurihistoriaan Kimmo Ahosen tutkimus tuo laajuutensa ja pioneeriluonteensa myötä runsaasti uutta tietoa. Sitä voivat jatkossa hyödyntää historia-tieteiden eri alojen lisäksi myös media- ja viestinnän historian tutkijat. Tutkimuksen käytännön merkitys on kylmän sodan pelkoihin ja fantasioihin liittyvän uuden tulkinnan esittämisen lisäksi siinä, että se luo metodologisesti siltaa mediahistoriaksi nimitetyn yleiskäsitteen alle soveltuviin tutkimusaloihin. Moninäköalaisen periaatteensa mukaisesti tutkimus hyödyntää oivallisesti aiempaa tutkimusta, mutta tekijä on kriittinen ja esittää kantansa rohkeasti niin yksityiskohdissa kuin yleisemminkin.

– JARI SEDERGREN

Suomalaiset vaikuttajanaiset

Maritta Pohls: Korkeasti koulutetut naiset. Suomen Akateemisten Naisten Liiton historia. SKS 2013. 307 s.

Maritta Pohlsin teos Suomen Akateemisten Naisten Liiton (SANL) historiasta kokoaa yhteen 1900-luvun suomalaiset naisvaikuttajat. Vaikka SANL on tutkimuksen kohteena jäänyt suurten joukkojärjestöjen varjoon, sen keskeiset johtohahmot sekä keskusjärjestössä että paikallisyhdistyksissä edustavat sanan varsinaisessa merkityksessä suomalaisia vaikuttajanaisia. Teoksen henkilöstöhakemiston selailu kertoo, että SANL:ssa toimi-

neet järjestöaktiivit ovat naisjärjestöjen tutkijoille entuudestaan tunnettuja henkilöitä, joiden verkostot ulottuvat laajasti koko yhteiskuntaan.

Järjestöhistoria dokumentoi yleensä yhteenliittymän menneisyyden keskeiset tapahtumat ja mahdolliset murrosvaiheet sekä tarjoaa lukijalle vähintäänkin jäsenistön itseyttäytymistä siitä, mikä tässä toiminnassa on ollut tärkeää. SANL:n historia poikkeaa tästä siinä, että yhteisönä akateemisille naisille ei muodostunut missään vaiheessa vahvaa jäsenistöä yhteen liittävää hierarkkista organisaatiota, joka olisi tuottanut yleisesti tunnetut ja tunnustetut tunnusmerkit.

Teoksen päätössanat ”SANL tarvitsee uutta avautumista, uudenlaisia toiminnan muotoja. Luetaan yhdessä -hanke on oivallinen esimerkki siitä, miten akateemisten naisten koulutus tulee uudelleen, kauniilla tavalla yhteiskunnan hyväksi. Tekeminen ja näkyminen tuovat jäseniä, mutta se ei sittenkään ole se tärkein asia. Järjestön tehtävä on tehdä maailma paremmaksi paikaksi elää” (s. 264) kertovat, että liiton tulevaisuus on kiinni siitä, löytyykö toiminnalle yhteistä nimittäjää, joka sitoo yhteen juuri korkeasti koulutetut naiset niin kansallisesti kuin kansainvälisestikin. Tavanomaisista järjestöhistorioista poiketen SANL:n menneisyyden tarkastelu nostaa aivan erityisen merkittäväksi pohdinnan aiheeksi tutkimuskysymyksen: Mikä saa yhdistyksen elämään?

Suomen Akateemisten Naisten Liiton juuret juontavat ensimmäisen maailmansodan jälkeisiin vuosiin ja kansainvälisessä keskustelussa heränneeseen ajatukseen siitä, että korkeasti koulutetut naiset voisivat toiminnallaan edistää maailman rauhaa. Suomessa ajatus yliopistollisen tutkimuksen suorittaneiden naisten järjestäytymisestä käynnistyi Helsingissä 1920-luvun

alussa. Varhaisvuosien toiminnasta tiedetään kuitenkin vähän puutteellisen asiakirja-aineiston vuoksi. Sukupuoli ja korkean koulutuksen tuoma yhteiskunnallinen status eivät riittäneet yhdistämään mukaan tullutta jäsenistöä, vaan Helsingin paikallisyhdistyksen toiminta jatkautui 1920-luvun kieliriidan vuoksi suomalaisen ja ruotsalaiseen yhdistykseen.

Kahdella yhdistyksellä on ollut merkittävä asema SANL:n suunnannäyttäjänä. Vuonna 1928 perustetusta Turun akateemisten naisten yhdistyksestä muodostui myös keskeinen toimija liitossa. SANL:n muiden paikallisyhdistysten toiminta on ollut vuosikymmenien aikana usein vaakalaudalla. 1970-luku näyttäisi muodostuneen murroskohdaksi, jolloin pienet ei-yliopistokaupunkien jäsenyhdistykset lakkauttivat toimintansa. Ensimmäisenä pääkaupunkiseudun ulkopuolella aloitti vuonna 1928 perustettu Jyväskylän jäsenyhdistys: monen aktiivisen vuosikymmenen jälkeen se on supistunut noin kymmenen jäsenen yhteenliittymäksi.

Korkeasti koulutettujen naisten yhdistystoiminnan alkuvaihe ennakoiki vaikeuksia, joihin SANL ei ole löytänyt ratkaisua. Punaisen langan Maritta Pohlsin tarkastelussa muodostaa keskustelu naisasiasta tai pikemminkin siitä, että liiton vaikuttajanaiset ovat halunneet välttää leimautumista yksinomaan naisasian kannattajiksi. SANL:n toiminnassa koulutuspolitiikka on nostettu naisasiaa tärkeämmäksi yhteiskunnalliseksi teemaksi. Siksi SANL on korostanut olevansa emansipatorinen yhteenliittymä, joka on halunnut mahdollistaa tyttöjen laadukkaan koulutuksen ja poistaa korkeasti koulutettujen naisten urakehityksen esteet. Tästä ajattelusta yhdistystoiminta sai yhteiskunnallisen luonteen ja jo koulutusmahdollisuuden saaneille naisille velvoitteen liittyä mukaantuttamaan kanssasisariaan. Kärjistäen

voisi jopa todetta, että akateemisen koulutuksen saaneen naisen velvollisuus toimia yhteiskunnallisena esikuvana, edustaa liiton historiassa ainoaa jäsenistön löyhää itseyttä eli yhteisistä jakamaa käsitystä toiminnan tarkoituksesta.

SANL:n tarkoituksen toteuttamista Maritta Pohls tarkastelee liiton puheenjohtajien, heidän akateemisen koulutuksensa ja työuriansa vaiheiden avulla. Jäsenyratkaisu on poikkeuksellinen järjestöhistoriantutkimuksen traditiossa. Ratkaisu on hyväksyttävissä siksi, että juuri puheenjohtajien henkilörahamoilla on ollut merkittävä vaikutus järjestön toiminnan linjauksiin. Pohls yhdistää pienoiselämäkerrat suomalaisen yhteiskunnan muutokseen ja kansainvälisessä katto-organisaatiossa (IFUW eli International Federation of University Women) käytyyn keskusteluun maailmanlaajuisen naistoiminnan tarkoituksesta.

IFUW:lla oli erityisen suuri merkitys toisen maailman sodan jälkeen, jolloin SANL ja monet muut suomalaiset järjestöt hakivat kontakteja juuri läntiseen Eurooppaan ja Yhdysvaltoihin. Vastavaroisesti useat kansainväliset palvelujärjestöt (esim. Lions-järjestö) saivat uudenlaista jalansijaa Suomessa. Pohls ei asiaa alleviivaa, mutta SANL:n ja sen jäsenyhdistyksen toiminnassa on ollut etenkin 1950-luvulta lähtien paljon samaa kuin juuri edellä mainituissa kansainvälisissä palvelujärjestöissä. Tämä toiminnan samankaltaisuus jatkui muun muassa 1990-luvun lähialueyhteistyön merkeissä.

Puheenjohtajien pienoiselämäkertojen pohjalta Pohls rakentaa kuvaa suomalaisten naisten koulutusmahdollisuuksien vaiheittaisesta laajenemisesta, akateemisten naisten urakehityksestä 1900-luvun Suomessa ja ennen muuta siitä vastuun ja yhteiskunnallisen velvollisuuden värittämästä kansalaisuuskäsitteen muokkauksesta,

jota juuri korkeasti koulututut naiset harrastivat.

Henkilökeskeiseen tarkasteluun Pohls tuo viitteitä ja lisäväriä poimimalla tapahtumia paikallisyhdistysten toiminnasta. Viittaukset ovat mielenkiintoisia, mutta samalla hajottavat työn rakennetta. Paikallisyhdistyksen toiminnan esittelyllä on kuitenkin oma merkityksensä juuri SANL:n kaltaisen yhteenliittymän tarkastelussa. SANL:n historia osoittaa, että järjestöjen hierarkkisella rakenteella on merkitystä toiminnan jatkuvuuden kannalta, sillä liitton kuuluvien paikallisyhdistysten toiminnan ylläpitäminen on ollut poikkeuksellisen vahvasti riippuvainen siitä, kuinka ne ovat luoneet suhteensa keskusorganisaatioon. Samalla tavalla on SANL saanut vaikutteita kansainväliseltä kattojärjestöltä.

2000-luvun alku on ollut SANL:ssa etsikkoaikaa etenkin liiton suhteessa naisasiaan. Käymisvoimaa liitto on saanut yhteistyöstä merkittävien naisten keskusjärjestöjen, kuten Naisjärjestöjen Keskusliiton (NJKL) ja Naisjärjestöt yhteistyössä (NYTKIS), kanssa. SANL on kehittämässä toimintaansa kohti asiantuntijaorganisaatiota, joka ottaa laaja-alaisesti kantaa yhteiskunnan kehittämiseen ja päätöksentekoon. Liiton varhaista tarkoitusta, naisten koulutautumismahdollisuuksien laventamista jatketaan edelleenkin, mutta painopiste on kehitysmaiden naisten tukemisessa. Vuonna 2013 liitton kuului 19 jäsenyhdistystä, joiden jäsenmäärät vaihtelevat 140:stä (Turun Akateemiset Naiset) 10 jäsenen (mm. Jyväskylän Akateemiset Naiset) yhteenliittymiin. Liiton tarkoitus on palvella jäsenkunnan verkostoitumista ja osaamisen jatkamista.

Maritta Pohlsin teos korkeasti koulutettujen naisten yhdistystoiminnasta on samanaikaisesti sekä kooste suomalaisten akateemisen koulutuksen saaneiden vaikuttajanaisten työurista ja yhteiskunnalli-

sesta vaikuttamisesta että esimerkiksi poikkeuksellisesta järjestöhistoriasta, jossa tarkastelun punaisena lankana on jäsenistön yhteenkuuluvuuden elementtien merkityksen pohdinta.

– MARIA KOKKO

Synteesi rintamanaisten muisteluista

Kaija Heikkinen: Yksin vai yhdessä. Rintamanaisten monta sotaa. Kultaneito X. Suomen Kansatietouden Tutkijain Seura 2012. 379 s.

Joensuun yliopiston naistutkimuksen emeritaprofessorin Kaija Heikkisen tutkimus perustuu sotatoimialueella työskennelleiden suomalaisten naisten muisteluihin kokemuksistaan toisen maailmansodan aikana. Heikkisen tausta etnologisen naistutkimuksen alalla sekä hänen aiempi kokemuksensa kulttuurintutkijana näkyy selvästi. Tämä tuo ainakin historiantutkijalle tuulahduksen tavasta tehdä tutkimusta, jota pitkät arkistolähdeviitteet tai pikkutarkka tapahtumahistoriallisen kontekstin luominen eivät raskauta. Kirjassa ei ole myöskään valokuvia tai karttoja rintamalinjoista. Kuvitukseen Heikkinen on käyttänyt Eero Caseliuksen piirroksia. Visuaalinen ratkaisu korostaa sitä, että tässä tutkimuksessa naiset ja heidän äänensä ovat pääosassa – niin kuin pitää ollakin.

Tutkimus liittyy sukupuolentutkimuksen suuntaukseen, joka problematisoi kansallisuuden ja sukupuolen yhteen kietoutumista sodan yhteiskunnassa. Aineistona Heikkinen on käyttänyt naisten julkaistua muistelukirjallisuutta. Hän on jakanut lähdeiteoksensa kuuteen ryhmään, mutta kaikkia yh-

distää se, että naiset kertovat elämästä sotatoimialueella tai sotaan liittyvissä tehtävissä. Teosryhmien luonnetta lähdemateriaalina Heikkinen ei analysoi. Naiset kirjoittavat usein puolustelevaan sävyyn, minkä vuoksi Heikkinen käsittää muistelut myös julkisiksi vetoomuksiksi. Tausta-aineistona on käytetty sekä miesten että naisten kirjoittamaa, sota-aikaa kuvaavaa kaunokirjallisuutta ja jonkin verran arkistoitua muistitietoa.

Heikkinen käsittelee aineistoaan selkeästi ja systemaattisesti, mikä tekee tutkimuksesta hyvin jäsenneilyn ja sujuvan, teemoittain etenevän kertomuksen. Lainaukset on nidottu, tosin kursivoituina ja lainausmerkeillä varustettuina, Heikkisen oman tekstin lomaan. Tämä hieman poikkeava esitystapa, jota Heikkinen kutsuu kolmanneksi tekstiksi, toimii hyvin. Koska lukija ei tiedä, keitä nämä naiset olivat tai mistä he tulivat, tuo heidän äänensä tekstin lomaan elävän naisnäkökulman rintaman arkipäivään ja myös sen ahdistaviin kokemuksiin. Naisten ja Kaija Heikkisen mukana lukija pääsee vieraillemaan sotaolosuhteisiin, jossa naiset kotoistavat rintamaa laittamalla ruokaa ja hoivaamalla ”rintamaperhettä”, mutta kohtaa myös ongelmia miehisen vähättelyn ja seksuaalisen häirinnän takia.

Naisten sotaa on Suomessa hallinnut Lotta Svärd -järjestön toiminnan ja merkityksen arviointi sekä lottien sotakokemuksen tutkimus, mitä Kaija Heikkinen myös korostaa. Hän kertoo hämmästyneensä niiden naisten määrästä, jotka työskentelivät sotatoimialueella lottajärjestön ulkopuolella. Heitä oli määrällisesti yhtä paljon kuin lottia, mutta tutkimusta heistä ei ole juuri ollenkaan. Lotat ovat olleet poliittisessa myötätulessa, jota myös kansallinen tunnelmasto on tukenut. Tämä on eräs Heikkisen tutkimuksen keskeisistä ajatuksista: hän on halun-

nut nostaa esiin myös muut sotatoimialueella työskennelleet naisryhmät eli sotilaskotisisaret, sairaanhoitajat, Punaisen Ristin apusisaret, puolustusvoimien hallinnollisissa tehtävissä työskennelleet, työvelvolliset sekä erilaisiin siviili- luontoihin huoltotehtäviin palkatut. Hän näkee tässä jopa syrjänsäsi luokiteltavassa tilanteessa myös luokkasidonnaisuutta. Työväestö ja työväenliikkeen edustajat oli Heikkisen mielestä suurelta osin suljettu pois politiikasta maailmasotien välisessä valkoisessa Suomessa, jonka ideologiaan ja sisäpolitiikkaan suojeluskuntajärjestö ja Lotta Svärd nojautuivat. Tämä on heijastunut myöhemmin tehtyyn lottatutkimukseen siten, että työväenliikkeen edustajia ei siinä juuri oteta huomioon (s. 19).

Työväenliikkeen toimintamahdollisuuksista valkoisen Suomen politiikassa moni työväenliikkeen tutkija saattaisi kuitenkin olla hieman eri mieltä. Vaikka suojeluskuntajärjestön ideologista luonnetta ei käy kieltäminen, näkyy Seija-Leena Nevala-Nurmen väitöskirjassa *Perhe maanpuolustajana: sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd - ja suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944* (2012) järjestön halu systemaattisesti laajentaa jäsenkuntaansa ja muodostaa suojeluskuntaperheitä, joiden tyttäret liittyivät lottiin. Tämä ei täysin tue ajatusta poliittisesti homogeenisesta jäsenistöstä. Lotta Svärdissä oli uskonlahkon kaltaisia piirteitä. Sinne olivat varsinkin sodan aikana työväestön työtökin tervetulleita, kunhan he sitoutuivat noudattamaan sen ”pyhiä” arvoja kuten isänmaallisuutta, työteläisyyttä ja kurinalaista siveyttä.

Siksi onkin hieman yllättävää, että Heikkinen käyttää melkein kokonaisen luvun 1960-luvulla käytyyn kirjallisyhteiskunnalliseen debattiin lottien mahdollisesta tai mahdollisesta siveettömästä käytöksestä, kun hänen tutkimuksensa *raison d’être* toisaalta on

lottien saaman monopoliaseman vastustaminen ja keskittyminen muihin naisryhmiin. Teemasta myös on jo olemassa Tiina Kinnusen tutkimus *Kiitetyt ja parjatut: lotat sotien jälkeen* (2006), ja Pia Olsson on käsitellyt tutkimuksissaan laajasti lottamyymiä. Heikkisen argumenteissa ei sinänsä ole mitään vikaa, mutta teeman käsittely tuntuu hieman eksyvän fokuksesta. Lukuun sisältyvä lottadiskurssin hahmotteleminen puolustaa kyllä paikkaansa. Siitä käy ilmi, että moni naisten kokemus ja näkemä on haluttu jättää tai jäänyt kansallisen muistin ulottumattomiin.

Kaija Heikkistä kiinnostaa, miten sukupuoli ongelmallistui sodan aikana ja miten naiseutta tuotettiin rintamaolosuhteissa suhteessa miehiin ja muihin naisiin. Hän on ottanut mukaan kohtaamisia vieraan maan edustajien, lähinnä saksalaisten sotilaiden, venäläisten sotavankien sekä valloitetujen karjalaisalueiden asukkaiden kanssa. Naisten kertomukset kohtaamisista vangiksi otettujen venäläisten naisosotilaiden kanssa ovat varovaisen ihailevia tai jopa sisarellisia. Miehiin taas suhtauduttiin usein myötätuntoisen sääliä. Heikkisen tulkinta on, että nämä muutaman naisen tarinoissa esiintyvät ylpeät ja kauniit venäläisnaiset herättivät lähinnä ällistystä. Kohtaamisia saksalaisten naisten kanssa ei mainita, vaikka saksalaisia sotilaskotisisaria, *Wehrmachtshelferinnen* ja työvelvollisia, työskenteli Kolmannen valtakunnan sotakoneiston apuna Suomessa, todennäköisesti paljon enemmän kuin venäläisiä naisia. ”*Waffenschwesternschaft*” eli naisten välinen aseveljeys on teema, josta Kaija Heikkisen tutkimus vaikenee. Saksalaiset miehetkin liitetään naisten kertomuksissa ruokaan ja kielivaikkeuksiin, ei sosiaaliseen kanssakäymiseen tai seurusteluun.

Mielenkiintoisia ovat myös venäläiseen muistitietoon perustuvat

kuvaukset suomalaisten miehityspoliitikasta valloitetuilla karjalaisalueilla. Niitä voi verrata Kolmannen valtakunnan harjoittamaan niiden alueiden politiikkaan, joissa oli ”rodullisesti” hyväksyttäviä ihmisryhmiä. Samankaltaisuuksia olivat esimerkiksi kansallisuuden perusteella tapahtuva erottelu, etunimien suomalaistaminen (saksalaiset harrastivat myös suomalaisten työtoveriensa ja ystäviensä nimien saksalaistamista), oman ja kansallisen kulttuurin kietominen yhteisiin rituaaleihin sekä sivistys- ja kulttuuri-imperialismi. Siksi onkin harmi, että Kaija Heikkinen ei ole käyttänyt tutkimuksessaan muistitietoa saksalaisten naisten osallistumisesta kansallissosialistiseen sota- ja miehityshallintoon. Siitä olisi löytynyt samankaltaista poliittisuuden kieltämistä ja isänmaallisuuden painottamista kuin suomalaisten naisten (lottien) keronnasta.¹

Vaikka Kaija Heikkisen tutkimus perustuu melkein kokonaan jo aiemmin julkaistuun materiaaliin, onnistuu hän luomaan muutamia sivujuonteita lukuun ottamatta eloisan kuvan siitä, miten sodassa olleet naiset muistavat kokemaansa.

– ANU HEISKANEN

Suomalais-sotilaiden ja itäkarjalais-naisten suhteet

Pauliina Salminen: Miehittäjän morsiamet. Rakkautta ja petoksia jatkosodan Itä-Karjalassa. Atena 2013. 207 s.

Jatkosodan aikana Suomi miehitti Itä-Karjalaa vajaan kolmen vuoden ajan. Alueen täysi-ikäisiä miehiä oli joutunut puna-armeijaan tai he olivat paenneet, joten paikalleen jäänyt, vajaan 90 000 ihmisen väestö oli suurimmaksi osaksi lapsia, vanhuksia ja eri-ikäisiä naisia. Pitkään kestänyt asemasota mahdollisti sen, että suomalaiset sotilaat olivat tekemisissä varsinkin alueen naisväestön kanssa. Rinnakkaiselo mahdollisti myös inttiimin kanssakäymisen.

Pauliina Salmisen kirjoittamassa tietokirjassa *Miehittäjän morsiamet. Rakkautta ja petoksia jatkosodan Itä-Karjalassa* kuvataan suomalaissotilaiden ja suomalais-sukuisten itäkarjalaisnaisten välisiä seksuaalisia kohtaamisia, parisuhteita ja sitä, miten suhteiden lopulta kävi. Salminen työskentelee sanomalehti Keski-suomalaisen pääkirjoitustoimittajana, ja on peruskoulutukseltaan historian-tutkija: hän valmistui vuonna 2007 maisteriksi Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitokselta, Suomen historian oppiaineesta.

Osalla suhteista oli onnellinen loppu. Esimerkiksi tärkeimpänä yksittäistapauksena teoksessa tarkasteltavien koskenpääläisen maanviljelijä Väinön ja aunukselaisen perheenemäntä Annan elämä jatkui jo 1942 Suomessa. He elivät avioparina vanhuuteensa saakka Keski-Suomessa. Useimmiten suhteet eivät kuitenkaan kehittyneet avioliitoiksi. Sodan aikana alueella

1. Esim. Franka Maubach, *Die Stellung halten. Kriegserfahrungen und Lebensgeschichten von Wehrmachtshelferinnen* (Vandenhoeck & Ruprecht 2009), Rosemarie Killius, *Frauen für die Front. Gespräche mit Wehrmachtshelferinnen* (Militzke 2003) ja Elizabeth Harvey, *Remembering and Reprising. German Women's Recollections of the 'Ethnic Struggle' in Occupied Poland during the Second World War* teoksessa *Home/Front* (Berg 2002).

syntyi tällaisista suhteista 500 avioutonta lasta.

Salminen korostaa teoksessa elämän petollisempaa, rumempaa puolta. Inhimilliset tragediat ovat historian tutkimuksen etu, sillä ne ovat tuottaneet lähdemateriaalia, jonka avulla suomalaissotilaiden ja itäkarjalaisnaisten suhteista voidaan ylipäättään jotain sanoa. Teoksella on vahva lähde pohja. Suurin osa käytetystä Itä-Karjalan sotilashallinnon aineistosta on syntynyt alueen lastenvalvojien, sovinto-oikeuksien ja ylioikeuksien käsitellessä itäkarjalaisnaisten lapsenelatusvaatimuksia.

Isyyden varmentamiseksi viranomaiset tarvitsivat todisteita siitä, että mies oli maannut naisen kanssaan siihen aikaan, kun raskaus oli saanut alkunsa. He kuuntelivat aviottoman äidin ja isäksi syytetyn miehen näkemyksiä, ja keräsivät todistajanlausuntoja ulkopuolisten näkemistä tai kuulemista suhteista. Näin syntynyt lähdeaineisto tarjoaa tutkijalle mahdollisuuden kuvata monipuolisesti suhteiden kaarta, ja Salminen on kirjoittanut aiheesta sujuvasanaisten tutkimuksen. Suomalaissotilaiden morsiamilleen lähettämät kirjeet ovat erityisen tärkeässä roolissa. Ne tarjoavat suoraa todistusaineistoa siitä, miten sotilait ilmaisivat tunteitaan naisia kohtaan suhteen eri vaiheissa. Teoksessa on paljon pitkiä lainauksia kirjeistä.

Tutkimuksessa on neljä pääluokua, jotka on jaettu helposti luettaisiin 3–5 sivun mittaisiin alalukuihin. Kolmessa ensimmäisessä pääluvussa on rekonstruoitu kronologinen yleiskuva suhteiden kehittymisestä ja kariutumuksesta. Ensimmäisessä luvussa – *Ihastuminen "Kuin taivaan esikartano"* – tarkastellaan sotatoimien jälkeistä sotilaiden ja siviilien kohtaamista sekä suhteiden syntymistä. Seuraavassa luvussa *Rakastuminen "Monet suudelmät pömin huuliesi lomitse"* painopiste on seurustelusuhteiden syvenemisessä.

Vähäisten ehkäisymahdollisuuksien vuoksi naiset aristelivat seksielämän aloittamista, mutta miesten antamat lupaukset avioliitosta ja sodan jälkeisestä elämästä miehen kotiseudulla käänsivät päät. Avioliittoluvan hakeminen ja suomalaisen avioliitto-oikeuden soveltaminen miehitysalueella aiheutti omat kiemuransa. Tilanne mutkistui entisestään, jos naisen piti sotilasviranomaisilta hakea ensin avioeroa kadonneesta neuvostoavio-miehestään.

Salminen on rakentanut tutkimuksen yleisen ja erityisen vuoropuhelun varaan. Sotilaiden ja itäkarjalaisnaisten välisiä suhteita tarkastellaan ensin yleisemmällä tasolla, jonka jälkeen laskeudutaan onnistuneesti yksittäisten suhteiden tasolle. Ihmisten henkilökohtaisilla tarinoilla sekä perustellaan esitettyjä näkemyksiä että luodaan yksityiskohtaista ajankuvaa 1940-luvun seurustelutavoista. Työssä korostuu edellä mainittu Väinön ja Annan lisäksi muutama muukin pariskunta, joiden tarinat muodostavat teokseen eräänlaisen kehyskertomuksen.

Kolmannessa pääluvussa *Lapsitulossa "Meille on tapahtunut vahinko"* Salminen tarkastelee sitä, kuinka raskaus ja lapsen syntymä olivat käännekohta monien sotilaiden ja itäkarjalaisnaisten suhteissa. Vain pieni osa pariskunnista suunnitteli sen jälkeen yksissä tuumin avioliittoa. Suhteet muuttuivat yksipuolisiksi, kun miehet muuttuivat kirjeissään vältteleviksi tai lopettivat kirjoittelun kokonaan. Luvussa tarkastellaan erityisesti naisten yrityksiä saada suomalaissotilailta lapsenelätystä, ja luku on teoksen pisin. Aviottomien lasten määrä suorastaan räjähti miehitysajan kuluessa. Vuonna 1943 peräti 41 prosenttia kaikista lapsista syntyi avioliiton ulkopuolella.

Vuonna 1942 viranomaiset eivät vielä käsitelleet elatusriitoja, mutta seuraavana vuonna tuli voimaan suomalaissotilaita koskeva ohje

aviottomien lasten elatuksesta. Valvojat yrittivät naisilta toimeksianton saatuaan etsiä suomalaissotilaita, jotta heidät velvoitettaisiin maksamaan elatusmaksut sotilashallinnon kassaan. Miesten kieltäytyessä heidät voitiin haastaa Itä-Karjalan sovinto-oikeuksiin, joissa suhteita käytiin tarkasti lävitse miesten usein kiistäessä asian ja syyttäessä muita miehiä naisen kumppaneiksi.

Hylkäämisen ja aviottoman lapsen ohella suhteisiin liittyi paljon muitakin lieveilmiöitä ja inhimillistä kärsimystä. Neljännessä pääluvussa *Rakkauden pimeä puoli – Abortteja ja hyväksikäyttöä* Salminen tuo esiin, kuinka sukupuolitaudit (tippuri ja kuppua) lisääntyivät ja naiset saattoivat turvautua abortteihin. Jonkin verran on merkkejä myös vastasyntyneen lapsen surmista, lapsenmurhista. Suomalaissotilait syyllistyivät niin ikään raiskauksiin. Harvoissa oikeusistuinten tarkastelemissa tapauksissa korostui miesten tausta: nämä olivat usein aiempia tuomioita saaneita työvelvollisia tai vankeilerein vartijoita.

Jos verrataan sotilaiden ja itäkarjalaisnaisten suhteita esimerkiksi 1800-luvun lopun keskisuomalaisten paikallisyhteisöjen miesten ja naisten seurusteluun¹, nähdään, että Salmisen korostamat miesten avioliittolupaukset seksuaalisuhteen käynnistämiseksi ja naisen hylkääminen raskaaksi tulemisen jälkeen kuuluivat elämäntapaan myös rauhan oloissa. Sodan aikana tilanne kuitenkin kärjistyi: itäkarjalaisnaisilla ei ollut tukenaan pysyvää

1. Pasi Saarimäki, *Naimisen normit käytännöt ja konfliktit. Esiaviollinen ja aviollinen seksuaalisuus 1800-luvun lopun keskisuomalaisella maaseudulla*. Jyväskylä Studies in Humanities 138. Jyväskylän yliopisto 2010. Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3830-7> (11.2.2014).

yhteisöä, joka olisi painostanut miehiä avioitumaan tai kantamaan vastuunsa elatuksen muodossa. Tilannetta vaikeutti lisäksi se, että miesten saadessa komennuksen toiseen paikkaan suhteet muuttivat nopeasti kirjein ylläpidettäviksi etäsuhteiksi.

Itäkarjalaisnaiset olivat sotilaisiin verrattuna heikommassa taloudellisessa asemassa. Sotilaat toivat naisille ja perheille usein ruokaa. On hankala arvioida, milloin kyse oli siitä, että suomalaissotilas tahtoi auttaa taloudellisesti rakastettuaan ja tämän perhettä, milloin taas hän tarvikkeillaan yritti edesauttaa suhteen jatkumista ja seksin saamista. Osassa tapauksista kyse oli suoranaisestä prostituutiosta.

Salminen korostaa, että sotatila mahdollisti sotilaille normaalimoraalista vapautuneen elämän. Osalla heistä oli vaimo Suomessa, ja he uskoivat, ettei kaukana kotoa vietetty kaksoiselämä paljastuisi. Myös osa itäkarjalaisnaisista oli naimisissa omalla tahollaan. He kuitenkin ottivat aviolupaukset toisissaan, koska eivät tienneet, näkisivätkö neuvostoaikeista aviomiestään enää koskaan tai olisiko tämä edes elossa. Suhteet eivät olleet tasavertaiset: naiset olivat usein sotilasta riippuvaisia. Salminen korostaakin moralisointiin syyllysmättä, että suhteet paljastavat monentasoista hyväksikäyttöä seksin ostamisesta aina naisen hylkäämiseen.

Salminen kirjoittaa kaunokirjalliseen tyyliin, ja lukija imeytyy tapahtumiin mukaan. Sota-ajan maailmaa taustoitetaan kuvaamalla esimerkiksi suomalaisjoukkojen tunnelmia uusiin paikkoihin saavuttaessa. Yksittäisiä suhteita tarkastellessaan Salminen menee usein tutkittavien henkilöiden päähän sisään. Henkilökohtaisten ajatusten, tunnelmien ja tunteiden rekonstruointi on sinällään uskottavaa, joskin toisinaan akateeminen lukija jää pohtimaan, ovat-

ko näkemykset palautettavissa suoraan lähdeaineistoon vai onko Salminen rakentanut ne oman mielikuvituksensa ja tulkintansa perusteella.

Teos on joka tapauksessa arkitolähteisiin perustuvaa pätevää historiantutkimusta, joka ei pelkästään tyydy kuvailemaan tutkittavaa ilmiötä, vaan pyrkii selittämään ilmiön syntyä ja päättymistä. Tulkinnat ja aineistolainaukset on dokumentoitu yksityiskohtaisin loppuviittein. Teos on kirjoitettu ensisijaisesti luettavuutta ja suurempaa yleisöä silmällä pitäen. Tämän vuoksi jää toisinaan kaipaamaan esimerkiksi määrällisiä tietoja, joista rakentuisi ilmiön yleisempi kuva. Kuinka paljon tarkasteltavia tapauksia kaikkiaan oli, millainen lähdeaineisto on laajuudeltaan, moniko suhteen osapuolista oli naimisissa tai mikä oli henkilöiden sosiaalinen tausta? Kompakti asiasanahakemisto olisi lisännyt teoksen käytettävyyttä.

Tutkimuksellista tasoa olisi voinut edelleen nostaa käymällä keskustelua sotilaiden ja siviilien välisiä suhteita tai rauhanaikaisissa paikallisyhteisöissä tapahtuvaa parinmuodostusta käsittelevän tutkimuskirjallisuuden kanssa. Nyt kirja hyödyntää lähinnä Itä-Karjalaa koskevaa kirjallisuutta. Teoksen tavoite kuitenkin täyttyy: helppolukuisena ja aiheensa puolesta herkullisena tietokirjana se varmasti kiinnostaa historiantutkijapiirejä laajempaa yleisöä.

Kesällä 1944 suomalaiset vetäytyivät suuresta osaa Itä-Karjalaa Neuvostoliiton massiivisen hyökkäyksen edellä. Tämä oli lopullinen isku monille käymistilassa olleille suhteille. Vain osa itäkarjalaisnaisista ja noin 50 suomalais-sotilaiden siittämää lasta elivät sodan jälkeen Suomessa. Teoksen julkistamisen jälkeen virisikin Helsingin Sanomissa keskustelu Itä-karjalaan jääneiden jälkeläisten oikeudesta periä sotaveteraani-

isänsä.² Suomalaissotilaiden ja itäkarjalaisnaisten väliset suhteet ovat pysyneet tuntemattomana ja unohtettuna ilmiönä näihin päiviin asti, ja Salmisen teoksen suurin ansio on tämän aiheen kuvailu.

– PASI SAARIMÄKI

2. Matti Huuskonen, Sota yhdisti suomalaisen Väinön ja Aunuksen Annan. *Helsingin Sanomat* 26.4.2013, A18–17; Matti Huuskonen, Suomalaismiehittäjien lapsilla voi olla yhä oikeus periä. *Helsingin Sanomat* 25.4.2013, A16.

Murtuneet mielet, hajonneet hermot

Ville Kivimäki: Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945. WSOY 2013. 475 s.

Vuoden 2013 Tieto-Finlandia-palkinnon voittanut Ville Kivimäki on tunnustuksensa ansainnut. *Murtuneet mielet* on vaikuttava teos, joka kiehtoo yhtä lailla laajaa lukijakuntaa kuin ammattihistorioitsijaa. Teoksen vaikuttavuus ei perustu pelkästään sen aihepiiriin, suomalaisten sotilaiden kokemuksiin psykkisiin ja psykosomaattisiin häiriöihin toisessa maailmansodassa. Toki aihe itsessään on suomalaisessa historiankirjoituksessa uusi, samoin Kivimäen edustama sotahistoriallinen näkökulma. Kirjan herättämä laaja kiinnostus voi johtua osaksi siitä, että siinä yhdistyy hienolla tavalla kaksi suomalaisia kiinnostavaa teemaa: ”sota” ja ”psyko” eli ikivihreä ”Suomi toisessa maailmansodassa” ja viime

vuosituhannen loppupuolella kasvanut kiinnostus ja kysyntä psykologista ja psykiatrista tietoa ja psykopalveluja kohtaan.

Erytisen ansiokkaaksi kirjan tekee Kivimäen herkkyyks tutkimusaiheensa herättämien kysymysten äärellä, mikä ei suinkaan verota sen analyttisyyttä. Siinä yhdistyy oivaltava analyysi ja pienillä eleillä esiin tuleva myötätunto ja ymmärrys sotilaspotilaiden kärsimyksiä kohtaan. Voisi sanoa, että aihepiiri tarvitsee juuri Kivimäen kaltaisen tutkijan, joka ei jää lukujen, faktorien ja viileän ulkokohtaisuuden pakkopaitaan, vaan joka osaa välittää lukijalle myös ”sotaneuroosien” kokemusellisen ulottuvuuden sortumatta anakronistiseen psykopuheeseen tai moralisointiin.

Kivimäen teos perustuu hänen englanninkieliseen, Åbo Akademin julkaisemaan väitöskirjaan *Battled nerves* (2013), joka on mielestäni osuvampi nimi siksi, että aikalaiset puhuivat nimenomaan hermoista ja ”heikkohermoisuudesta” eivätkä psykkestä tai mielestä. On aikamoinen saavutus saada oman väitöskirjansa lievästi kevennetystä ja suomeksi kirjoitetusta versiosta maan tärkein tietokirjallisuuspalkinto. Epäilen, että nykyinen neljän vuoden tohtorikoulutusputki voi enää harvoin tuottaa Kivimäen väitöskirjan kaltaisia laajoja ja pitkän uurastamisen vaativia tutkimuksia. Teoksen lähdeaineisto on runsas ja monipuolinen, sisältäen niin sotasairaaloitten potilasiakirjoja, hermotoilaita varten perustettujen erillisten linnoitusrakennuskomppanioiden sotapäiväkirjoja, Päämajan lääkintöosaston asiakirjoja, sotapsykiatrien julkaisuja, muistitietoaineistoa kuin vakuuttavan määrän tutkimuskirjallisuutta.

Kivimäen tutkimusta on suunnannut myös teorian ja uusien näkökulmien soveltaminen lähdeaineistoon. Hänen lähtökohtansa on uudessa sotahistoriassa, jota luonnehtii muun muassa kulttuuri-

historiallisten näkökulmien huomioinnin ottaminen. Kivimäki on pyrkinyt sotatapahtumille annettujen merkitysten kulttuurihistoriaan ennen kaikkea analysoimalla sotilaiden omia kokemuksia, traumaa ja institutionalisoitua valtaa. Teoreettinen lähestymistapa ei Kivimäellä ole tarkoittanut yleensä johdantolukuun tunnettua, väitöskirjoille puolipakollista osiota, jossa tekijät punnertavat teoreettista ja metodologista tekstiä koska sen katsotaan ”kuuluvan asiaan”. Kivimäen teoksessa – kuten hyvissä historiantutkimuksissa yleensäkin – teoria ja siihen pohjautuva analyysi kudotaan tekstiin siten, että teoria tai käsitteelliset lähtöoletukset valitsevat käytäntöä ja käytäntö (esim. potilaskertomusten kuvaukset) vahvistaa tai heikentää teorian selitysvoimaa. Kivimäen teoksessa toteutuu myös toinen mielestäni tyypillinen korkeatasoisen historiantutkimuksen piirre: teksti kulkee luontevasti useilla tasoilla niin, että yleinen ja yksityinen kietoutuvat toisiinsa lukijaa palkitsevalla tavalla. Teos ei ole sen enempää yksilötasolla näpertävää mikrohistoriaa kuin makrotasolla löntystelevää yleistä kuvausta, vaan nämä tasot ja myös mesotason – esimerkiksi tietyn sotasairaalan toiminta – toisiinsa yhdistävää monikerroksista kuvausta ja erittelyä.

Kivimäen teos tuo ensimmäistä kertaa Suomessa esille psykiset sotavammat historiallisissa konteksteissaan. Kyse on tärkeästä perustutkimuksesta, joka ei kalpene muiden maiden vastaavasta aihepiiristä tehtyjen tutkimusten rinnalla, päinvastoin. Kivimäki ei käsittele mitenkään vähäteltävää ilmiötä, sillä ”yhteensä toisen maailmansodan aikana noin 18 000:aa suomalaissotilasta hoidettiin päädiagnoosinaan psykkinen sairaus tai häiriö” (s. 8). Sotahistorialliselle tutkimukselle Murtuneet mielet on uusi avaus, joka tullee poikimaan joukon pro graduja ja pienempiä tutkimuksia sa-

masta aihepiiristä. Kaltaiselleni psykiatrian historioitsijalle ja mielen terveystutkijalle Kivimäen kirja antaa kiinnostavaa tietoa ja avaa näkökulmia suomalaiseen sotapsykiatriaan, diagnostisiin käytäntöihin ja ”sotaneurootikoille” annettuihin hoitoihin. Kivimäen yksi keskeinen teesi on, että suomalaiset psykiatrit omaksuivat ammatillisen ajattelutapansa ja diagnostiset käytäntönsä saksalaisesta mutta Hitleriä edeltäneestä psykiatriasta. Näin ollen Konrad von Bagh, Sven Donner, Martti Kaila ja muut keskeiset sotapsykiatrit omaksuivat saksalaisen psykiatrian tavan (joka näkyi toki eurooppalaisessa psykiatriassa laajemminkin) palauttaa potilaiden mielen terveyshäiriöt perimään ja ennen kaikkea ”konstituutioon”, myötäsyttyisen ”temperamentin” ja osin ympäristön muokkaamaan ”persoonallisuuden” rajamailla kulkevaan käsitteeseen. Suomalaisessa sotapsykiatriassa konstituutio oli taikasana, jonka näennäinen tai kauniimmin sanottuna heuristinen selitysvaiva oli paljon vahvempi kuin sen varsinainen perinnöllisyystieteellinen perusta.

Mielisairauksien periytyvyyden tutkimus ei vielä toisen maailmansodan syttyessä ollut kovin kehittyntä, mutta se toki oli jo havaittu, etteivät skitsofrenian kaltaiset vakavat mielisairaudet ole suinkaan niin yleisesti periytyviä kuin vielä vuosisadan alkupuolella oli kuviteltu. Suomalaiset psykiatrit kuitenkin omaksuivat johdonmukaisen tiukan linjan, jonka mukaan psykkisesti ja psykosomaattisesti oireilevat sotilaat olivat ”menettäneet hermonsaa” ensisijaisesti oman ”heikon” tai sairauksille altistavan ”dispositionsaa” takia ja vasta toissijaisesti taisteluiden ja muiden suoranaisesti sotaan liittyvien tapahtumien vuoksi. Näin ollen itse sota ei ollutkaan syytä sotilaspotilaiden mielen terveyden järkkymiseen; sotatapahtumat toimivat ainoastaan patologiseen konstitu-

tion perustuvan ”heikkohermoisuuden” laukaisijana. Varsin moni sotilaspotilaista diagnosoitiin konstitutiiviseksi psykopaatiksi ja vielä paljon useampi vajaajlyiseksi.

Mielenkiintoinen on myös Kivimäen huomio iän vaikutuksesta: vanhemmat sotilaat olivat nuorempia alttiimpia oirehtimaan psyykkisesti. Kuten Kivimäki mielestäni aivan oikein huomauttaa, sotapsykiatrinen konsensuspuhe ”konstituutiosta” osaltaan mahdollisti sen, että syy ”hermojen pettämiseen” tai ”tärähämiseen” vieritettiin sotilaan omaksi syyksi. Sotaa sinänsä pidettiin normaalina koettelemuksena, josta suomalaisen miehen tuli selvitä ainakin henkisesti ehjin nahoin. Tämä tarcoitti ainakin jossain määrin militaroidun maskuliinisuuden ideologista ylevöittämistä ja samalla lääketieteellistä uhrin syyllistämistä. Kuten Kivimäki toteaa, psyykkisen kärsimyksen stigmatisoiva väheksyminen jatkui vielä pitkään sodan jälkeen.

Kivimäki on kirjassaan ennen muuta uuden sukupolven sotahistorioitsija, ei niinkään psykiatrin tai laajemmin tieteen historioitsija, mikä näkyy muutamissa kohdin esitetyissä epätarkoissa tai yliyleistävissä väitteissä (esimerkiksi mielisairauksien parantumattomuudesta). Pienenä miinuksena on mielestäni myös kirjan lievä epätasaisuus: lähes 100-sivuinen luku ”rintamayhteisöstä” kirjan keskellä ei välttämättä pidä oteessaan muita kuin sotahistorioitsijoita. Mutta kokonaisuudessaan Kivimäen kirja on merkittävä tutkimus ja malliesimerkki siitä, mihin uusi sotahistoria parhaimmillaan pystyy.

– PETERI PIETIKÄINEN

Lohi törmää patoon

Kari Alaniska: Kalojen kuninkaan tie sukupuuttoon. Kemijoen voimalaitosrakentaminen ja vaelluskalakysymys 1943–1964. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 117. Oulun yliopisto 2013. 410 s.

Kari Alaniska on tarttunut väitöskirjassaan ajankohtaiseen aiheeseen. Kuusi vuosikymmentä sitten suomalaiset energiayhtiöt – yksityinen ja valtiollinen – ryhtyivät rakentamaan Pohjolan jokia sähköä tuottaviksi hiljaa virtaaviksi vesivaraustoiksi. Vastakkain olivat kaksi jokiluonnon hyödyntämisen tapaa: kalastus ja vesivoima. Vapaana virtaava joki oli tuottanut kalaa, erityisesti lohta, nyt virran voima kahlehdittiin tuottamaan sähköä. Voimalaitosrakentamista perusteltiin teollisuuden tarpeilla, työllisyydellä ja hyvinvoinnin lisääntymisellä. Kalastus ja muut käyttötavat jäivät sivuun, eikä jokiluonnon muutoksesta välitetty. Alaniska kysyy, miksi patojen yhteyteen ei rakennettu kalaportaita.

Lähes kaikista suomalaisista merkittävistä joista on kirjoitettu yksi tai useampi teos. Kemijoki on ollut tieteellisen tutkimuksen kohde kauan. Sen luonnosta, ihmisistä ja rakentamisesta on kirjoitettu maantieteen, sosiologian, historian ja antropologian väitöskirjoja. Historian puolella Alaniskan väitöskirjalla on ajallinen paikkansa Reija Satokankaan väitöskirjan (2004) jatkona. Satokangas tutki agraariyhteisön ja teollisuuden kohtaamista ja vanhan yhteiskuntajärjestelmän murren vuoteen 1938 saakka. Alaniskan tutkimus vuosista 1943–1964 ei keskity yhteiskuntajärjestelmän ja paikalliskulttuurin muutokseen, vaan siihen, kuinka päätökset Kemijoen ra-

kentamisesta tehtiin, ja miten onnistuttiin tuhoamaan lohi.

Jälleenrakennuksen aika oli otollista voimalaitosrakentamiselle. Kansaa yhdisti huoli sotakorvauksista. Syntyi vahva yhteishenki, jota tuki valtion lupaus taloudellisesta kasvusta ja hyvinvoinnista. Edistysuskoa lisäsivät nopeasti kehittyvä tekniikka ja insinööritaito sekä yleinen elinkeinojen kehitys. Hävityn sodan jälkeen oli tärkeää lisätä kansalaisten luottamusta valtion, joka oli rakentamassa ja rahoittamassa modernisoituvaa yhteiskuntaa. Talouspolitiikalle ominainen ideologinen jännite valtiojohtoisen teollisuuden ja yksityisen teollisuuden välillä näkyi voimakkaana energiapolitiikassa. Pohjolan Voima oli yksityisen teollisuuden muodostama energiayhtiö, joka tyydytti ennen kaikkea osakasyhtiöidensä energiantarvetta. Kemijoki Oy oli valtiojohtoisen Imatran Voiman tytäryhtiö, joka tuotti sähköä valtakunnan verkkoon ja maan tuotantoelämälle kokonaisuudessaan. Voimalaitosrakentamisessa oli mukana yksityisyrityksien lisäksi leimaaman valtiotalouden välistä kilpailua.

Alaniska jättää työnsä taustoitamisen harmittavan vähäiseksi, eikä sido sitä uusimpaan tutkimukseen. Sellaiseksi olisi sopinut Tuomo Särkikosken väitöskirja *Rauhan atomivoimaratkaisun teknopolitiikka 1955–1970* vuodelta 2011. Särkikosken mukaan atomivoimaratkaisu tehtiin Suomessa 1950-luvun puolivälissä ja atomivoimalaitosten toivottiin pelastavan viimeiset kosket voimalaitosrakentamiselta. Puunjalostus-, kaivos- ja metalliteollisuuden tuotantokapasiteetti ja jalostusaste kaksinkertaistuivat 1960-luvulla. Hiilen ja öljyn tuonnin vapautuminen ja alhaiset kustannukset aiheuttivat sen, että lauhdevoimasta tuli vesivoimalle kilpailija. Teollisuuden oma voimantuoanto nousi energiayhtiöi-

den voimantuotannon rinnalle. Kemiallinen puunjalostusteollisuus tuotti mustan lipeän poltolla energiaa. Suomalaisen kaivosteollisuuden suuri innovaatio liekkisulatus tuotti energiaa myyntiin saakka. Vesivoiman merkitys energian tuottajana väheni, mutta sen merkitys lauhdevoiman säästövoimana kasvoi. Tornionjoen säilyminen vapaana ja Kuusamon koskien suojele ovat ymmärrettävissä Särkikosken mukaan tätä taustaa vasten.

Alaniska ei hae näkemyksilleen syvällisempää selitystä, vaan työn perusaineiston muodostavat Pohjolan Voiman ja Kemijoki Oy:n arkistot. Arkisto yllättää aina tutkijansa, mutta arkisto voi viedä myös mukanaan kuten tässä työssä näyttää käyneen. Koska Alaniskan kirjoitustyylinä on tuoda esille lähteitä sellaisenaan, tekstistä välittyvä väistämättä rakennuttajien ajattelu, joskus yksittäisinä sananvalintoina, esimerkiksi arvottavissa määrittämissä turha, älytön tai kallis, joskus kokonaisina kappaleina. Lukija ei tiedä, kuka kulloinkin on äänessä, onko teksti suoraan lainattua lähdeä vai sitä analysoivaa kirjoittajaa.

Kaikkiin Alaniskan esittämiin kymmeneen kysymyksiin ei yritysarkistojen perusteella voi antaa vastausta. Yhden sanomalehden (*Pohjolan Sanomat*) käyttö sekä tutkimuskohteena että asiakirjalähteen veroiseksi nostettuna alkuperäislähteenä ei ole onnistunut ratkaisu. Tapahtumista olisi todennäköisesti saanut erilaisen kuvan käyttämällä oikeuden pöytäkirjoja, laajemmin eri viranomaisten arkistoja tai useampia sanomalehtiä. Muistitietoa ei tässä työssä juuri käytetä. Esitettyihin kysymyksiin täydentäviä arkistoja olisivat olleet kauppa- ja teollisuusministeriön arkisto, oikeuslaitos, rautatiehallitus ja yksittäistapauksissa esimerkiksi puolustusvoimat. Luonnonsuojeluyhdistyksen arkistosta löytyisivät valtion luonnonsuojeluvallan rooli ja näkemykset. Kan-

sainväliseen puoleen tietoja olisi Ruotsin ja Tanskan viranomaisten aineistoissa. Hyötyä olisi ollut myös tilastoista ja etenkin tilastojen pohja-aineistosta.

Aikalaislähteitä olisivat olleet aikakauden julkaistut kirjoitukset. *Suomen kalastuslehdessä* julkaisiin kymmeniä artikkeleita Kemijoen kalasta ja kalastuksesta. Tutkimukseen olisi kannattanut systemaattisesti lukea myös *Pohjois-Suomen Voimaviesti, Voima ja valo, Kraft och ljus*. Muita käyttökelpoisia lehtiä olisivat olleet *Kalamies, Metsästyksen ja kalastus, Urheilukalastaja, Suomen urheilulehti, Fiskidskrift för Finland, Tidskrift för jakt och fiske, Tidskrift för jägare och fiskare*. Pohjoismainen luonnonsuojeluliike Nordisk samverkan för bygd och natur laati vuonna 1958 listan joista, jotka piti jättää rakentamatta. Suomessa luonnonsuojeluasioita käsiteltiin paljolti Kotiseutuliitossa. Lohta ja rakentamista koskevia artikkeleita löytyisi siis *Kotiseutu*-lehdestä ja *Virittäjästä*. Väitöskirjassa usein mainittu Kustaa Vilkkuna kirjoitti tuolloin molempiin.

Tekijä vihjaa, että maalaisliittolainen Pohjolan Sanomat olisi ollut suorastaan voimayhtiöiden talutushinnassa ja yksi osa niiden tiedotuskanavia. Mutta voiko yhden lehden kirjoittamisen perusteella antaa vastausta paikallisesta julkisuuskuvasta? Hallitsiko Pohjolan Sanomat todella niin vahvasti Kemijokivarren puhevaruutta? Voisi olettaa, että vasemmistopuolueilla olisi ollut sanottavaa erityisesti yksityistä teollisuutta edustavaa Pohjolan Voimaa vastaan. Muistettakoon tuon ajan Kemin lakot. Muita yleiseen mielipiteeseen vaikuttaneita keinoja olivat julkiset kokoukset. Jokivarren kirkoissa ja rauhanyhdistyksissä puhuttiin varmasti myös voimalaitoksista ja lohesta. Julkisuuden hyväksikäytöstä on työssä viheittä. Tärkeää olisi ollut dokumentoida ne ja osoittaa voimayhtiöiden käyttämät keinot.

Samaan aikaan Neuvostoliitto rakensi suuria jokiaan ja Ruotsi kahlitsi omiaan, mutta Alaniska ei ole sitonut tutkimustaan kansainväliseen tutkimukseen. Hän ei hae vertailukohteita tai ylipäätään laajempaa taustaa kala-asian hoitoon, vaikka Kemijoen lohen kuolema kosketti koko Itämeren. Lähdeluettelossa on neljä englanninkielistä teosta, joista kolme yleisteoksia ja vain yksi varsinainen aiheeseen liittyvä tieteellinen tutkimus. Ruotsalaisia tutkimuksia ei lähdeluettelossa ole lainkaan. Myös Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitoksen lohta käsitteleviä julkaisuja on tältä ajalta ja aihetta koskien useita. Alaniskan käyttämä kirjallisuus on pääosin sijoitettava luokkaan kotiseutukirjallisuus, jossa ei kirjallisuuslajina sinänsä ole vikaa. Lähdeluettelosta jää kaipaamaan useita voima- ja lohiasiaa koskevien komiteoiden mietintöjä ja pohjapapereita.

Tutkimuksen ansio on vahvassa arkistotyössä, mutta siitä aiheutuu myös keskeinen ongelma. Tutkimusaineiston runsaus ja asiakirjalöydöt ovat ohjanneet tukijaa keskittymään asiakirja-aineiston selostamiseen. Alaniska kertoo kiinnostavia, surullisia ja tragikoomisia tarinoita lohien siirroista, kalanviljelystä, kalahissistä ja juhlista. Vahvan tutkimusasetelman rakentaminen, kysymyksenasettelu ja työn sitominen laajempaan yhteyteen, ovat jääneet vajaiksi. Työssä käytetyt menetelmät ovat lähtökohtaisesti monipuoliset, mutta niiden systemaattisesta ja onnistuneesta käytöstä ei saa selkeää kuvaa. Työtä on tehty paljon ja kauan, mutta vaikuttaa vahvasti siltä, että kaikkea saatua ohjausta tekijä ei ole noudattanut. Tutkimus ei muodosta yhtenäistä kertomusta, ja koska käsittely ei seuraa myöskään ajallista jatkumoa, laaja kokonaisuus jää hajanaiseksi. Liiallista laajuutta ja hajanaisuutta tuottaa sekin, että väitöskirjassa käsitellään samalla tavalla kolmea

jokea: Kemi-, Oulu- ja Iijokea. Lisäksi käydään läpi yksittäiset padot vuorotellen miettimättä samaan aikaan tapahtunutta yhteiskuntakehitystä.

Alaniskan lähestymistapa aiheeseen on omaleimainen ja kirjoitus-tyyli tieteellisestä kirjoittamisesta poikkeava. Tämä vaikuttaa työn yleiseen arviointiin, sillä tieteellisessä kirjoittamisessa yritetään yleensä välttää subjektiivisia mututulkintoja. Alaniska tuo itsensä minämuodossa vahvana esille ja lisää kommenttejaan toisten kirjoittamien tekstien perään. Tekijä ei voi olettaa, että 1950-luvulla olisi puhuttu luontoarvoista tai kalaan ja luontoon kohdistuneista haitallisista vaikutuksista. Kirjassa toistuva kuluneiden ilmausten käyttö ja pyrkimys kansanomaisuuteen lastistavat tieteellisen tekstin.

Alaniskan utteruus ja vahva arkistotyö olisivat ansainneet selkeämmän lopputuloksen. Kemijoen valjastamisessa olisi ainesta todelliselle jännityskertomukselle. Kirjoittaja viittaa monissa kohdin suunnitelmaan, eräänlaiseen salaiseen sopimukseen, jossa tiedotusvälineet, paikallispoliitikot ja johtavat virkamiehet ohjattiin tekemään haluttu päätös. Voimayhtiöt näyttävät ostaneen paikallisen sanomalehden puolelleen, samoin joukon keskeisiä virkamiehiä ja useita paikallisia sekä valtiollisia poliitikkoja. Kaikkien toimet eivät näyttäisi kestävän oikeudellista tarkastelua. Yhtiöiden johtomiehet hallitsivat julkisuutta ja harhauttivat kiuksallisen huomion muualle. Tämän ilmeisen hyvän järjestyksen toimijat Alaniska voi nimetä ja osin jopa dokumentoida. Aiheen mielenkiintoa lisää, että tutkimuksessa vilahtelee Suomen merkikhenkilöitä pääministeri ja tasavallan presidentti Urho Kekkosesta alkaen. Tutkimuksen kannalta ei ole keskeistä se, nimitetäänkö heitä rosvoiksi vai sankareiksi. Tutkijan tehtävä on tuoda esille dokumentoidut asiat arvottamatta niitä.

Toivottavaa on, että tekijä muokkaa tekstistään lyhennetyin selkokielisen version Kemijoen lohen kuolemasta.

Kymmenien miesten lisäksi väitöskirjassa mainitaan vain kaksi naista: maalaisliittolainen ministeri Vieno Simonen ja Irja Alaniska, väittelijän isoäiti. Tämä on erikoista, sillä yksi keskeinen tehtävä oli selvittää paikallista julkisuutta. Naiset osallistuvat julkisuuden määrittelyyn siinä missä miehet, jos kohta heidän asemansa julkisuudessa ei ole ollut samalla tapaa näkyvä etenkin näin miehisenä pidetyssä teemassa kuin kalastus.

Kari Alaniska on tehnyt monia tärkeitä havaintoja, joista seuraa myös kiinnostavia ajatuskulkuja. Näissä pyrkimyksissä hänen voi katsoa onnistuneen. Keskeiseksi tulokseksi on saatu, että Pohjolan Voiman tarkoitus oli löytää yhtiön kannalta mahdollisimman harmiton laite, joka täyttäisi pykälien vaatimukset. Kunnollisia kalateitä ei tehty, koska vesilaisissa ei niitä yksiselitteisesti määrätty. Vesirakentamisella oli sosiaalinen toimitus. Suuri vaikutus asioiden kulkuun oli Alaniskan mukaan viranomaisten saamattomuudella.

Alaniskan onnistuu monin paikoin rakentaa uskottava kertomus suomalaisen puunjalostusteollisuuden, voimalaitosyhtiöiden, poliittisen eliitin ja paikallisen julkisuuden välille. Asiakirja-aineistoon tukeutuen hän vakuuttaa lukijansa Suomen sodan jälkeisen teollisuuden voimasta, sen ajamiin linjauksien kyvystä läpäistä suomalaisen yhteiskunta. Samat luonnonhyödyntämisen ja muokkaamisen teemat, ympäristökysymykset ja julkinen puhunta toistuvat tänään, kun puhutaan Pohjois-Suomen luonnonvarojen hyödyntämisestä. Maldivaroja etsii ja louhii suomalaisten yhtiöiden lisäksi joukko kansainvälisiä kaivosyhtiöitä. Perämeren rannalle suunnitellaan Pyhäjoen ydinvoimalaa. Myös vesivoimarakentaminen kiinnostaa teolli-

suutta edelleen, ja keskustelu Kemijaaran tekoaltaasta jatkuu lukuisista vastakkaista päätöksistä huolimatta. Urho Kekkosen kuuluisaan kirjaan viitaten voidaan taas kerran kysyä, kenen ja minkä kustannuksella maalla on varaa vaurastua, ja miten paikalliset asukkaat saadaan antamaan toiminnalle hyväksyntänsä.

– ISMO BJÖRN

Yliopiston 1970-luvun tutkinnon- uudistus

Marja Jalava: The University in the Making of the Welfare State. The 1970s Degree Reform in Finland. Peter Lang International, Verlag der Wissenschaften 2012. 210 s.

Suomalaisesta näkökulmasta tarkasteluna Marja Jalavan kirja on monella tavalla kiinnostava. Ensinnäkin on edelleen kohtuullisen poikkeuksellista, että iso kansainvälinen kustantaja kiinnostuu ottamaan julkaistavaksi kirjan, jonka keskeinen fokus on Suomessa, olkoon että kehiksenä ovat laajemat ja useita maita koskettelleet muutokset. Toiseksi 1970-luvun tutkinnonuudistus oli omana aikanaan kiihkeitä tunteita herättänyt prosessi – tavallaan rinnakkainen ja jatkoa edellisellä vuosikymmenellä käynnistyneelle ja vahvasti politisoituneelle yliopistojen hallinnon uudistukselle. Silti tutkinnonuudistusta on tutkittu varsin vähän, vaikka sitä on sivuttu useissa monografioissa ja artikkeleissa. Lisäksi pitää muistaa, että reformi tähtäsi nykypäivänäkkin ajankohtaisiin tavoitteisiin eli tutkintojen virtaivaistamiseen, opintojen nopeuttamiseen ja työmarkkinoille

siirtymisen aikaistamiseen. Edellä mainitut taitavat sivumennen sanoen olla yliopisto-opiskelun ikuisuuskymsyksiä, joita jokainen opetusministerisukupolvi koettaa omalla tavallaan ja keinoillaan ratkaista.

Yksi syy Jalavan kirjan pääsemisessä kansainväliseen levytykseen – analyysin tasoa unohtamatta – on varmasti teoksen lähtökohta ja rakenne. Laajemmin kiinnostavana lähtökohtana on yliopiston rooli yhteiskunnassa ja sen muuttuminen sekä toisaalta pohjoismaisen hyvinvointivaltiomallin historia. Jälkimmäinen herättää jo sinällään kiinnostusta, jos kohta myös kritiikkiä monissa länsimaissa. Näistä lähtökohdista on luonteavaa ottaa tapaustutkimuksen kohteeksi suomalainen tutkinnonuudistus, joka oli itse asiassa osa laajempaa, esimerkiksi OECD:n alueella koettua reformipolitiikkaa. Lisäksi suomalainen tapaustutkimus tarjoaa mahdollisuuden käydä läpi ja arvioida monia sodanjälkeisen korkeakoulutushistorian käsityksiä ja itsestään selvyiksi. Isoissa linjoissa kirja kytkeytyy keskusteluun yliopiston ideasta ja sen kulloisestakin toteutumisesta erilaisessa historiallis-yhteiskunnallisessa kontekstissa.

Kirjan rakenteessa kansainvälinen levitys näkyy laajana taustana. Siinä käydään läpi suomalaisen korkeakoulutuksen historia ensin 1600-luvulta toiseen maailmansotaan ja sitten perusteellisesti maailmansotien jälkeiset vuosikymmenet. Jälkimmäinen osa sisältää laajan ja mielestäni ansiokkaan analyysin ”koulutuksen vallankumoukseksi” nimetyn kauden yhteiskunnallisista ulottuvuuksista. Sellaisia olivat esimerkiksi valtakunnan suunnittelun läpilyönti, koulutuksen taloudellista merkitystä alleviivannut Human capital -teoria lahjakkuusreserviajatteluihin, kulttuurinen ”elpyminen” sekä hyvinvointivaltion rakentamista vahvasti ohjannut tasa-arvo-

ajattelu. Olennaista tutkinnonuudistukselle ja laajemmin modernin korkeakoulupolitiikan aikakauteen siirtymiselle oli valtion otteen ja vaikutusvallan vahvistuminen. Valtiosta tuli keskeinen koulutuspoliittinen toimija 1960-luvun puolivälin tienoilla. Tämä konkretisoitui esimerkiksi opetusministeriön organisaation uudistamisena ja henkilöstön lisäämisellä. Näin aikaisemmin yliopistojen – ja etenkin Helsingin yliopiston – hallitsemalle kentälle tuli uusi ja voimakas peluri.

Otsikkotasolla tutkinnonuudistukseen päästään käsiksi vasta lähellä kirjan puoliväliä (sivulla 70). Mutta kuten sanottu perusteellinen taustoitus on tarpeen sekä ulkomaiselle että kotimaiselle lukijalle. Reformiprosessin liikkeelle lähtöön vaikutti 1960-luvulla moni yleisemmin korkeakoulupolitiikassa näkyntä seikka, kuten opiskelijajärjestöjen aktiivisuus. Sehän oli esimerkiksi Seikko Eskolan analyysin mukaan tärkeä elementti yliopistojen hallinnonuudistustaistelussa. Opiskelija-aktiivisuus oli Jalavan tulkinnan mukaan olennainen osa isompaa osallistuvuuden kasvua, jolla oli vahvasti uusvasemmistolainen tausta. Lisäksi, kuten kirjoittaja osuvasti toteaa, Suomen kaltaisessa pienessä maassa toimeliilla henkilöillä on usein ollut iso rooli, olivatpa he sitten poliitikkoja, virkamiehiä tai yliopistoihmissiä. Tutkinnonuudistuksessakin 1960-luvun keskeisen korkeakoulupolitiikon Oiva Ketosen samoin kuin myöhemmin Mikko Niemen tai Pekka Kilven rooli näyttää olleen keskeinen. Myös korkeakoulupolitiikan uuslinjauksissa näkyneet kansainväliset vaikutteet löytyvät tutkinnonuudistuksen taustalta, vaikka poliittiset toimijat olivat Suomessa jossain määrin eritaustaisia Ruotsiin verrattuna.

Tutkinnonuudistuksen iso kuva hahmottuu kirjassa kaksivaiheiseksi. Ensin rakennettiin poliittis-yh-

teiskunnallisen ilmapiirin innoittamana kunnianhimoisia, monikeroksia ja useille tieteenaloille tarkoitettuja suunnitelmia. Esimerkiksi niin sanottuihin yleisopintoihin ladattiin isoja odotuksia opiskelijoiden perspektiiviin laajentamisen ja tietämyksen syventämisen osalta. Myöhemmin monien käänteiden jälkeen suunnitelmat kutistui-
vat ja realisoituivat eri aloilla eri tahtiin tehdyiksi uudistuksiksi. Eivät esimerkiksi yleisopinnotkaan lopulta täyttäneet niihin kohdistettuja odotuksia.

Tutkinnonuudistuksen keskiössä oli, kuten tiedetään, niin sanottu FYTT-toimikunta. Sen puheenjohtajaksi opetusministeriö (tai itse asiassa korkeakoulu- ja tiedeosaaston päällikkö Martti Takala) nimitti nuoren yhteiskuntatieteilijän Yrjö-Paavo Häyrysen. Nimitys herätti närkästystä akateemisessa yhteisössä erityisesti, kun toimikunta sai vielä varsin vapaat kädet uudenlaisten tutkintojen suunnittelussa. Lisäksi, kuten Jalava hyvin osoittaa, toimikunnan linjauksissa näkyi vasemmistolaisiksi mielletyn opiskelijaradikalismien kaikuja. Niinpä ei ollut yllätys, että toimikunnan yliopistokoulutuksen yhteiskunnallisista kytkennöistä ponnistanut ”polytekninen malli” sai runsaasti kritiikkiä.

Jalava käy perusteellisesti läpi tutkinnonuudistuksen muokkauksen eri suunnittelu- ja palautekieroksilla. Hän näkee reformin vastustuksen keskiössä yhtäältä sodan jälkeen syntyneet antikommunistiset verkostot, jotka olivat tärkeässä asemassa myös korkeakoulujen hallinnonuudistuksesta – erityisesti niin sanotusta mies ja ääni -periaatteesta – tai uusmuotoisen opettajankoulutuksen sisällöistä käydyissä kamppailuissa. Toisaalta varsinkin 1970-luvun loppupuolella suunniteltujen ”putkitutkintojen” kritiikki ponnisti myös hyvin perinteisestä, yliopisto-opintojen laaja-alaisuutta ja sivistävyyttä korostaneesta, lähtökohdasta.

Lisäksi yliopistoissa vierastettiin uudistuksen ministeriö vetoisuutta. Joka tapauksessa tutkintoreformi paikantuu lyhyesti sanottuna osaksi 1960- ja 1970-luvun vaihteen molemmin puolin käytyä poliittisesti virittynyttä kädenvääntöä koulutuksen yhteiskunnallisesta merkityksestä ja käyttöarvosta.

Uudistuksen lopputuloksen tietynlaisessa ”vesittymisessä” tärkeää oli poliittisen tuen hiipuminen, keskusta-vasemmistolaisen allianssin hajoaminen. Poliitikkojen mielenkiinto tutkinnonuudistukseen ei tosin missään vaiheessa yltänyt hallintokamppailun tasolle. Kävi kuitenkin paljolti samalla tavalla kuin yliopistojen hallinnonuudistuksessa, jonka kiistanalaisimmat elementit katosivat keskustapuolueen 1960-luvun lopun radikaalisuuden lieventyessä. Lopulta tutkintojen reformointi etäännytti alkuperäisistä tavoitteista ja hajautui eri tieteenaloilla omista lähtökohdista sekä erityispiirteistä läpiviedyksi. Helpoimmalla päästiin vahvasti ammattisuuntautuneilla aloilla ja pisimpään puurettiin alkupe- räisillä ydinalueilla humanistissa ja yhteiskuntatieteissä. Kaikesta huolimatta tutkintoihin tuli tärkeitä uusia elementtejä, esimerkiksi väli- tutkinto (HuK tai LuK) poistui yliopistoista pitkäksi aikaa, opinnoista tuli koulutusohjelma- ei enää arvosanapohjaista ja Helsingin yliopiston esimerkiasema tutkintojen sisällön osalta mureni.

Kirjan päätösluvussa Marja Jalava pohtii yliopiston ja hyvinvointivaltion suhteen pitkän linjan muutoksia. Tarkastelu ulottuu nykypäiviin saakka, vaikka ei olekaan yhtä perusteellinen kuin tutkinnonuudistuksen analyysi. Ulkomaiselle lukijalle on tietysti hyvä kertoa, miten valtion ja yliopistolaitoksen suhde Suomessa on muuttunut sitten 1980-luvun puolivälin, jolloin tutkinnonuudistuskeskustelun laineet alkoivat laantua. Silti viimeiseen lukuun jää hieman kaipaamaan suomalaisen kehityksen

vahvempaa kytkemistä kansainvälisiin koulutuksellisiin ja taloudellisyhteiskunnallisiin linjauksiin. Semminkin kun kotimaan rajat ylittävänä näkökulma on yksi tutkinnonuudistusanalyysin vahvuuksista.

Kokonaisuutena Jalavan kirjasta on kovin vähän negatiivista sanottavaa. Teos on tiivis, hyvin rakennettu ja toimiva kokonaisuus. Myös tutkinnonuudistusprosessi taustoineen, sisältöineen ja yhteiskunnallisine kytkentöineen on analysoitu perusteellisesti ja asian- tuntevasti. Monet asiat, kuten vaikkapa artikkelien nimet, on jopa käännetty ja avattu ulkomaisille lukijoille. Joillakin aikalaist- oimijoilla voi toki olla Jalavan esittä- mästä poikkeavia käsityksiä, muist- ikuvia tai tulkintoja tutkinnonuudistuksesta. Tämä ei kuitenkaan muuta muuksi sitä, että kirja on tähän asti perusteellisin ja tasok- kain esitys yhdestä suomalaisen korkeakoulutushistorian kiinnostava- sta ja tärkeästä ilmiöstä.

– ARTO NEVALA

Kiinan kansan- tasavallan historia – perinteistä historian- kirjoitusta poliittisella painotuksella

Lauri Paltemaa & Juha A. Vuori:
Kiinan kansantasavallan histo-
ria. Gaudeamus 2012. 504 s.

Kiinan nousu globaaliksi poliitti- seksi ja taloudelliseksi toimijaksi on luonut tarpeen suomenkieliselle kirjallisuudelle maan tapahtumis-

ta. Tätä aukkoa täyttää Lauri Palte- maan ja Juha A. Vuoren jämerä tiiliskivi, *Kiinan kansantasavallan historia*. Teos avaa yhden mahdollisen näkökulman menneisyyteen ja johdattaa lukijan kohti nykyhistorian suuria kysymyksiä. Se on kirjoitettu yliopistotason kurssikir- jaksi, mutta selkokieliyden vuoksi sisältö avautuu kenelle tahansa Kiinan poliittisesta ja taloudellisesta historiasta kiinnostuneelle.

Yleisluonteeltaan Kiinan kansantasavallan historia on perinteis- tä historiankirjoitusta, jossa seura- taan miespuolisen eliitin eli Kiinan poliittisen johdon toimintaa. Kirja valaisee kulissien takana tapahtu- vaa kinastelua traagisine seurauksineen. Aikarajauksen venyttäm- inen meidän päiviimme osoittaa, miten valtapeli jatkuu edelleen ja vanhat suhteet heijastuvat tämän päivän valtionjohtajien valintaan. Kirjan parhaat analyysit sijoittuvat kuitenkin Zhongnanhain, Kiinan suljetun hallintoalueen, ulkopuo- lelle. Parhaimmillaan teos avaa keskeisten tapahtumien kuten kollektivisoinnin, suuren harppauksen, kulttuurivallankumouksen ja Pekingin kevään syitä ja seurauksia sekä valottaa poliittisten päätösten merkitystä tavallisten ihmisten elä- mässä. Dramaattiset vaiheet valtion historiassa tuovat esiin kansan, joka muuten jää teoksessa pienen eliittiryhmän pyrittämän politiikan varjoon.

Teoksen suurin haaste on monessa mielessä sen laajuus, joka on vaikuttanut aikarajauksen jyrkkyy- teen. Kiinan kansantasavalta on jätetty omilleen, irralleen keisari- rajasta, Kiinan tasavallasta ja osin jopa tästä päivästä. Kirja korostaa viimeiseen lukuun asti muutosta, nostamatta lainkaan esiin valitun aikarajauksen keinotekoisuutta. Se ei myöskään tuo esille sitä tosi- asiaa, että monilta osin kiinalainen kokonaiskulttuuri on säilynyt suur- ten mullistusten keskellä muuttu- mattomana nykyaikaan saakka. Laajaa oppikirjaa kirjoittaessa kro-

nologinen lähestymistapa on selkeyttävä rakenne, mutta osin yhteydet eri aikakausien ja tapahtumien välillä jäävät heikoiksi. Aikaansa seuraavan lukijan on helpo arvata, miksi kirja nostaa irrallisen tuntuiset Taiwanin tai Tiibetin tapahtumat välillä osaksi tarinaa, mutta tapahtumien yhteydet yli vuosikymmenten eivät suoraan avaudu lukijalle. Heikoimmillaan kirja jumittuu luetteloivaan tapahtumahistoriaan, johon uudet henkilöahmot ilmestyvät kuin tyhjästä. Esimerkiksi keskeisten johtohahmojen järkevää henkilöanalyysiä alkaa tulla vasta 1970-luvulle päästäessä. Samalla on kuitenkin todettava, että teos onnistuu ylittämään perinteisen historiankirjoituksen suurimman haasteen ja esittämään tapahtumat sellaisena kuin ne ovat: yksittäisten henkilöiden subjektiivisina valintoina, joiden takana on joukko erilaisia ja hyvinkin inhimillisiä motivaatiotekijöitä.

Vaikka on ymmärrettävää, että teoksen näkökulma rajautuu kirjoittajien omien intressien mukaan, jättää se kuitenkin miettimään, olisivatko suuret ja yleisluonteiseksi tarkoitettut historiikit mielenkiintoisempia, jos kirjoittajien taustat eroaisivat voimakkaammin toisistaan. Tässä teoksessa esimerkiksi poliittisen päätöksenteon vaikutus naisten elämään on jätetty kokonaan käsittelemättä, eikä pelon merkitystä täytännönpanon käyttövoimana järjestöissä tilanteissa avata lyhyttä mainintaa lukuun ottamatta millään tavalla. Ulkopoliittikan kuvauksista on rajattu pois Kiinan suhteet nykyisiin kehittyviin talouksiin ja näiden suhteiden merkitys vallankäytön kansainvälisillä foorumeilla. Yleensä ottaen oman aikamme käsittely on jäänyt kirjassa kevyeksi. Vaikka kirja on onnistunut suurelta osin välttämään kahden kirjoittajan kädenjäljestä aiheutuvat ongelmat, osa ulkopoliittikan kuvauksista jää irrallisiksi

otoksiksi tarinan keskelle. Parhaimmillaan ne kuitenkin avaavat poliittisen eliitin inhimillisten motiivien kokonaisuutta, vahvaa faktionalismia ja reaktioita kotirintamalla.

Kiinan kielen editointi on kirjassa jäänyt pahasti kesken, ja se sisältää paljon pinyin-kirjoitusmuodon virheitä. Myöskään kirjoitusmerkkien käyttö ei ole loogista, ja niitä puuttuu. Kokonaisuutena Kiinan kansantasavallan historia on kuitenkin vahva – vaikkakin näkökulmaltaan melko perinteinen – tietopaketti, joka auttaa ymmärtämään sulkeutuneen valtion matkaa merkittäväksi tekijäksi tämän päivän kansainvälisessä politiikassa. Todellisen ymmärryksen laajentamiseksi teos kuitenkin vaatii rinnalleen muuta kirjallisuutta. Kuten kirjoittajat itsekin toteavat, kyseessä on johdatus aiheeseen, eikä kirjan ole tarkoituskaan olla ”kaiken historia”. Teoksen nimi antaa kuitenkin odottaa laajempaa näkökulmaa, eikä voimakas poliittinen painotus suoraan näy kirjan kannesta. Kiinan kansantasavallan historia luo yhden mahdollisen pohjan, johon lukija voi lähteä nivoamaan tietoa oman mielenkiintonsa mukaan. Se ei välttämättä ole kirja, jota suosittelisin maasta kiinnostuneille ensimmäiseksi lukupaketiksi, mutta tiedon keruun jatkuessa työ puolustaa paikkaansa osana laajan kokonaisuuden ymmärtämistä.

– RIIKA-LEENA JUNTUNEN

Historiallinen näkökulma maailmanperintökohteiden määrittelyyn

Tanja Vahtikari: World Heritage Cities between Permanence and Change. International Construction of ‘Outstanding Universal Value’ and Local Perceptions at Old Rauma from the 1970s to the 2000s. University of Tampere 2013. 342 s.

Kulttuuriperinnöstä on tullut aikamme suuria teemoja – sosiologi Bella Dicks on jopa kutsunut nyky-yhteiskuntaa nimellä ”heritage society”. Kulttuuriperinnön määrittelyyn liittyy monenlaisia kysymyksiä yhteiskunnallisista ja tieteellisistä arvoista, vallasta ja omistajuudesta. Näkyvin, arvovaltaisin ja kiisteltykin kulttuuriperinnön määrittely on UNESCO, joka on 1970-luvulta lähtien nimenmyyt maailmanperintökohteita. Tanja Vahtikari on väitöskirjassaan tarkastellut teemaa historiallisesti keskittyen maailmanperintökohteiden määrittelyssä keskeiseen käsitteeseen ”huomattava maailmanlaajuinen arvo” (*outstanding universal value*). Vahtikari analysoi kaupungeista käytyä maailmanperintökeskustelua tarkastellen käsitteen käyttöä sekä kansainvälisellä että paikallisella tasolla. Jälkimmäisestä on esimerkkinä vuonna 1991 maailmanperintökohteeksi nimetty Vanha Rauma.

Väitöskirjan tutkimusaineisto on laajuudessaan ja moninaisuudessaan haastava. UNESCO:n maailmanperintölistalle hyväksytyjä kaupunkikohteita Vahtikari identifioi 182, minkä lisäksi hän tarkastelee tapauksia, joissa kaupunkia on ehdotettu maailmanperintö-

talle, mutta hakemus on hylätty. Maailmanperintöhakemuksen ja -valinnan prosessissa on useita vaiheita ja asianosaisia, joten potentiaalisia aineistoja, joissa käytetään ja muokataan maailmanperintökäsitteistöä, on todella runsaasti. Vahtikari etenee työssään varmoin ottein ja luotsaa lukijaa taitavasti osoittaen valinnan paikkoja ja esittäen valaisevia esimerkkejä. Rajaus- ja jäsenyskysymykset hän on ratkaissut tarkastelemalla ensin maailmanperintöprosessia ylipäätään, sitten teemaa suhteessa kaupunkieihin ja lopuksi tarkentamalla katseen paikallistasolle Rauman avulla.

Vahtikari osoittaa monipuolisesti ja perusteellisesti, miten maailmanperintökohteiden valintaprosessin keskeisimmän käsitteen merkitys ja sen soveltaminen ovat vaihdelleet tutkittavana ajanjaksona. Hän nostaa esille monenlaisia jännitteitä ja muutoksia, jotka ovat ilmenneet maailmanperintökohteista käydyissä keskusteluissa. Erityisesti arvioitavien kaupunkien historiallisen ilmeen ja rakenteen pysyvyyttä ja muutosta on arvioitu eri tavoin. Muuttumattomuuden ihanteen korostamisesta on siirrytty kohti monimuotoisempaa ja kaupunkien muutoksen sallivaa suuntaa. Oleellisia kysymyksiä ovat myös eurosentrisyyden problematisointi ja kulttuuriperintökäsityksen laventuminen kattamaan monumenttien sijaan laajempia, moni-ilmeisiä kaupunkialueita. Vaikka Rauman tapaustutkimus on esitelty tarpeettoman pitkästi ja runsaasti, se tuo kuitenkin hyvin esille maailmanperintökohteisiin liittyvän globaalin ulottuvuuden haasteineen.

Tanja Vahtikarin väitöskirja tuo ajankohtaiseen maailmanperintökeskusteluun selkeästi historiallisen näkemyksen. Hän toimii taitavasti ja huolellisesti monitieteisen tutkimuskirjallisuuden kanssa ja tuo perustellusti historian näkökulman mukaan keskusteluun. Kon-

tekstualisointia ja historiallista selittämistä olisi voinut vielä syventääkin, mutta kaikkiaan Vahtikari onnistuu tutkimustehtävässään erinomaisesti.

– TAINA SYRJÄMAA

Riivatusta pillerinpopsijaan: Hulluuden lääketieteellinen historia

Petteri Pietikäinen: Hulluuden historia. Gaudeamus 2013. 456 s.

Mitä on hulluus, kuka on hullu ja miten hulluutta on eri aikoina ymmärretty, hoidettu ja koettu? Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian professori Petteri Pietikäinen pyrkii laajassa tietokirjassaan *Hulluuden historia* valottamaan tätä moninaista ilmiötä, jonka merkitykset ovat vuosisatojen kuluessa vaihdelleet synnistä biotieteelliseen faktaan. Teoksen lähtökohta on, että ”hulluus” tai ”mielisairaus” ei ole universaali lääketieteellinen fakta, vaan rakentuu ajassa ja paikassa. Hulluus-käsitettä Pietikäinen käyttää koska haluaa ”katsoa ilmiötä lääketieteellistä näkökulmaa laajemmin”, ja ”korostaa poikkeavan käyttäytymisen kulttuuri- ja tilannesidonnaisuutta” (s. 15). Toisaalta hän näkee, että ”sairauden kulttuurisesti vaihtuvien merkien ja oireiden takana on luonnollinen todellisuus, biologia” (s. 17).

Uskalias otsikko vie väistämättä ajatukset Michel Foucault’n klas-

sikkoteokseen *Folie et Déraison: Histoire de la folie à l’âge classique* (1961), mutta siinä missä Foucault pysytteli klassisen ajan (n. 1650–1800) Ranskassa, pyrkii Pietikäinen kattamaan länsimaailman hulluuden historian antiikista tähän päivään. Ajallisesti kirjan painopiste on kuitenkin 1700-luvun puolivälistä 1900-luvun puoliväliin. Pietikäinen toteaa, että kyseinen ajanjakso on merkittävä paitsi hulluuden historiassa myös länsimaisen ihmiskuvan historiassa, sillä ”tuona aikana länsimaalainen ihmiskuva yksilöllistyi, psykologisoitui ja tieteellistyi” (s. 65). Kirja onkin lähinnä hulluuden modernia historiaa ja sitä läpivalaisee vankka usko lääketieteeseen ja sen tuomiin mahdollisuuksiin.

Pietikäinen nostaa esille kolme laajempaa teemaa: ensinnäkin hän tarkastelee hulluuden kriteerien vaihtelevuutta, toiseksi hulluuden lääketieteellisen hallinnan muotoutumista ja kolmanneksi potilasta ja potilaan omaa tarinaa. Pietikäinen esittelee ansiokkaasti eri maiden (Ranskan, Saksan, Iso-Britannian, Suomen) muuttuvia käytäntöjä, kuten lainsäädäntöä, diagnooseja ja potilasmääriä. Potilastarinoiden avulla hän pyrkii myös osoittamaan hulluuden kokemuksellisen puolen.

Teos jakaantuu neljään osaan, joista ensimmäinen ja lyhin jakso käsittelee vanhoja aikoja antiikista valistukseen. Antiikin maailma ja keskiaika kuvataan suuripiirteisesti, ja luku toimiikin enemmän taustoitukseksi modernille ajalle. Kiinnostavia hulluuden esimerkkejä löytyy sekä antiikin tragedioista että Raamatusta. Lukija tutustuu pyhiin hulluihin, narreihin ja Raamatun kuningas Saulin hulluuteen. Kirjan toinen osa käsittelee suurta, valistuksen jälkeistä modernisoituvan maailman murrosta ja kertoo miten hulluus lääketieteellistyi 1800-luvulla. Ranskassa uranuurtajat Philippe Pinel (1745–1826), Jean-Étienne Esquirol

(1772–1849) ja Jean-Martin Charcot (1825–1893) laajensivat psykiatrisen tiedon kenttää. Etenkin naispotilaat olivat psykiatrien kiinnostuksen kohteena ja voidaankin sanoa, että naisten hulluus, kuten suosittu hysteriadiagnoosi, oli keskeinen psykiatrian vakiinnuttamisessa. Pietikäinen sanoo itse kirjansa alussa, että naistutkimus on laajentanut tutkimuksen kenttää (s. 18), mutta ei sen enempää esitele feminististä tutkimusta, joka on vakuuttavasti osoittanut naiseuden *symbolisen* kytköksen hulluuteen (esim. Showalter 1987).

1800-luvun loppupuolella tieteellinen asiantuntemus löytyi ennen muuta Saksasta, josta myös suomalainen ”hourinhoito”, ja myöhemmin psykiatria, saivat vaikutteensa. Pietikäinen tuo esiin uudet psykiatriset luokittelut ja mielisairaalalaitoksen synnyn. Teoksen kolmas ja laajin osa on omistettu 1900-luvulle, joka on teemaattista jatkoa edelliselle vuosisadalle. Tässä Pietikäinen lähestyy hulluutta yhteiskunnallis-lääketieteellisen hallinnan näkökulmasta, ja teoksen suurimmat ansiot lienevät tässä osiossa. Lukija perehdytetään hulluuden hoitomenetelmiin: hypnotismista ja varhaisista shokkihoidoista psykokirurgiaan (kuten lobotomia) ja viime vuosikymmenten ”farmakologiseen vallankumoukseen”. Diagnooseista skitsofrenia, maanisdepressiivisyys ja psykopatia saavat huomiota, kuten myös Sigmund Freudin (1856–1939) psykoterapia, jossa huomio kiinnitettiin ahdistukseen.

Kirjan neljännessä osassa Pietikäinen pohtii hulluuden historian ”pimeitä” ja ”valoisia” puolia. Hulluuden pimeisiin puoliin kuuluvat paitsi laitoshoidon historia, etenkin rotuhygienian ja eugeniikan, joista konkreettisia esimerkkejä ovat pakkosterilisaatiot ja Natsi-Saksan eutanasiaohjelma. Pietikäisen mukaan ”eugeniikka leimasi hulluuden niin kielteisesti, ettemme vieläkään ole päässeet eroon

niistä ennakkoluuloista, jotka se oikeutti ja joita se lietsoi” (s. 327). Pietikäinen olisi *halutessaan* voinut pohtia psykiatrian väkivaltaisia ominaisuuksia ja valtaproblematiikkaa vieläkin kriittisemmin. Aineksia tällaiseenkin löytyisi, mutta Pietikäinen uskoo psykiatriaan, eikä täten ole samoilla kriittisillä linjoilla kuin esimerkiksi amerikkalainen psykiatri Thomas Szasz (1961). Szaszin mukaan mielisairaus on myytti, mielenterveyspotilaan ongelmat lähinnä moraalisia (ei-lääketieteellisiä) ja psykiatria on pikemmin moraalista ja poliittista vaikuttamista kuin puhdasta lääketiedettä. Pietikäinen ei omalta osaltaan halua maalata liian synkkää kuvaa hulluuden historiasta, vaan painottaa empaattista ja humanitaarista hoitokulttuuria sekä muistuttaa lukijaa niistä potilaista, ”jotka ovat pyrkineet parantamaan kohtalotovereidensa asemaa” (s. 364). Pietikäisen mukaan hulluuden historian ”synkin vaihe” päättyi toiseen maailmansotaan, jonka jälkeen länsimainen mielenterveyshoito alkoi ”kulkea kohti valoa” (s. 307). Psykiatriset diagnoosit ovat 1900-luvulta lähtien jatkuvasti lisääntyneet ja voidaan sanoa, että 2000-lukua luonnehtii medikalisoitu minuuus, jossa lääketieteelliset terveysluokitukset ovat tulleet osaksi ihmiskuvaa: sairaus on normalisoitunut ja tullut osaksi itseymmärrystämme (s. 397).

Hulluuden kirjoitettu historia on usein ollut instituutioiden ja auktoriteettien historiaa, kun taas hullujen tai mielisairaiden omat kertomukset ovat jääneet kertomatta, joko rajallisten aineistojen takia tai siksi, että tutkijoiden mielenkiinnon kohteet ovat olleet muualla. Koska hulluutta koskevat historialliset lähteet ovat useimmiten lääkärinkunnan tuottamia, on osa tutkijoista valinnut potilaiden kokemusten tutkimiseen omaelämäkerrallisia materiaaleja tai kaunokirjallisia tekstejä. Suomessa kulttuurihistorioitsija Kirsi Tuohela

(2008) ja kirjallisuuden tutkija Saa-ra Jäntti (2012) ovat ansiokkaasti rikastuttaneet tutkimuskenttää nostamalla esille naisten kirjoittamia sairauskokemuksia. Valitettavasti Tuohela ja Jäntti eivät ole löytäneet tietään Pietikäisen kirjaan, vaikka Pietikäinen haluaa sijoittaa teoksensa tähän uudempaan hulluuden tutkimukseen.

Hulluuden historiaa on käsitelty monien tieteenalojen piirissä. Siinä missä humanistinen ja yhteiskuntatieteellinen tutkimus painottavat hulluuden sosiaalista ja historiallista rakentumista sekä psykiatrian valta-asemaa, on lääketieteen oma historiankirjoitus painottanut valistusta, kehitystä irratiionalisesta rationaalisuuteen. Hulluudesta tuli sairaus, kun psykiatria vakiinnutti asemansa lääketieteen kentällä. Tämä on psykiatrian historian *grand narrative*; siinä ei-moderni aika näyttäytyy irratiionalisuutena, jota on vaikea ymmärtää muuna kuin taikauskona. Edistysajatus on tosin saanut otteen useimmista historianutkijoista ja siksi hulluuden historiasta onkin tullut lähinnä psykiatrian historiaa. Myös Petteri Pietikäisen tarina kulkee järjettömyydestä järjen valoon, epätiedosta tietoon, virheellisistä oletuksista todistettaviin tosiasioihin, kuten Pietikäisen kirjoittaessa, että ”genetiikka oli vielä 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla uusi tiede, ja lääkäreillä, biologeilla, psykologeilla ja muilla oppineilla oli virheellisiä käsityksiä mielisairauksien perinnöllisyydestä” (s. 327). Kirjan edetessä kohti tiedon valoa, mielisairaustermi jättääkin hulluuskäsitteen taakseen.

Kun Michel Foucault (1961) sanoi haluavansa kirjoittavan ”hiljaisuuden historiaa”, ei psykiatrian historiaa, Jacques *Derrida* (1978) väitti tavoitteen olevan mahdoton. Tämä siksi, että olemme länsimaisen järjen kielen vankeja ja tästä seuraa, että on mahdotonta ymmärtää tai kirjoittaa irratiionalisuuden/hulluuden historiaa järjen ”ul-

kopuolella”. Hulluuden historioitsijalle on vaikeaa (ehkä mahdotonta?) irtaantua rationaalisuusajattelusta ja lääketieteen kehityskulusta; olemmehan kaikki osa medikaalisation vaikutusvaltaista diskursia.

Petteri Pietikäisen *Hulluuden historia* on onnistunut ja tärkeä teos, joka avautuu erinomaisesti laajalle yleisölle. Pietikäinen osoittaa valtavan tutkimuskentän hallintaa ja on lisäksi lahjakas esseisti; yhteiskunnallinen ja psykiatrinen maailma kuvataan kiehtovasti.

Hulluuden historia tarvitsee sekä Pietikäistä että Szaszia, sekä teoriapainotteisia että historisoivia, kontekstualisoivia tutkimusotteita. Kriittinen historiallis-yhteiskunnallinen tarkastelu on tärkeää, eikä näkökulma kumoa mielisairauksien mahdollisia fysiologisia, geneettisiä tai biologisia syitä, mutta kiinnittää huomion yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja kulttuuriin prosesseihin. Psykiatrian tieteenala on myös itse ruvennut osoittamaan kiinnostusta humanistisiin ja yhteiskuntatieteellisiin näkökulmiin, mikä on tervetullutta, puhumattakaan uusista *Medical Humanities* -virtauksista, jotka mahdollistavat asiantuntijoiden kohtaamiset: niin mielen asiantuntijat ja toimijat (psykiatrit, hoitohenkilökunta), kulttuurintutkijat, kuin mieleltään sairastuneet (potilaat) – oman tilansa asiantuntijat.

– JUTTA AHLBECK

Sukupuoli ja toimittajuus

Heidi Kurvinen: ”En mä oo mies enkä nainen. Mä oon toimittaja.” Sukupuoli ja suomalainen toimittajakunta 1960- ja 1970-luvulla. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 113, 2013. 491 s.

Heidi Kurvisen elokuussa 2013 Oulun yliopistossa ansiokkaasti puolustama väitöskirja on laaja, liitteineen lähes 500-sivuinen monitieteinen työ, jonka ansiot tieteellisenä tutkimuksena ovat kiistattomat. Pidän sitä yhtenä korkeatasoisimmista viime vuosina Suomessa ilmestyneistä historian alan väitöskirjoista, koska Kurvinen kykenee työssään yhdistämään huolellisen, laajaan aineistoon perustuvan lähde- ja kirjallisuustutkimuksen teoreettisesti ja metodologisesti moniulotteiseen analyysiin. Konkreettisesti monipuolisuus näkyy siinä, että lähde- ja kirjallisuusluettelo on lähes 40 sivun mittainen. Tutkimus ammentaa usean tieteenalan ja tutkimussuunnan tutkimuskeskusteluista, käsitteistä ja menetelmistä, ja tuloksillaan se täydentää ja haastaa ainakin sukupuolihistoriaa ja sen osana tasa-arvokäsitysten historiaa, feminististä mediatutkimusta ja työn sosiologiaa. Historiantutkimuksen metodisesta näkökulmasta työ on erityisen kiinnostava, koska se perustuu muistitiedon ja muun tyyppisen aineiston ristikkäiseen analyysiin. Tässä suhteessa se muistuttaa Saara Tuomaalan niin ikään innovatiivista väitöskirjaa *Työtätekevästä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi: oppivelvollisuuskoulun ja maalaislapsuuden kohtaaminen 1921–1939* (2004).

Tutkimus osoittaa, kuinka toisiinsa limittyneitä edellä mainitut tutkimusalat parhaimmillaan ovat ja kuinka hedelmällisten vastaus-

ten rakentaminen vaatii luovaa poikkitieteellistä tutkimusotetta. Tieteiden välisten raja-aitojen ylittäminen vaatii laaja-alaista ja syvälistä perehtymistä tutkimuskirjallisuuden kirjoon, ja työ osoittaa Kurvisen ansiot tässäkin suhteessa. Kyse on suomalaisen toimittajakunnan tutkimisesta, mutta tutkimuksessa hyödynnetään monipuolisesti kansainvälistä, erityisesti pohjoismaista ja angloamerikkalaista tutkimusta. Kirjallisuutta käytetään taitavasti niin vertailevassa mielessä avaamaan ja tarkentamaan näkökulmia suomalaiseen tutkimuskohteeseen kuin omien argumenttien ja tulkintojen perustelemiseen ja niiden tieteellisen uskottavuuden vahvistamiseen.

Konkreettiseen tutkimustee- maan eli sukupuolen merkitykseen 1960- ja 1970-luvun toimittajuudessa tutkimus antaa uraauurtavia vastauksia, onhan kyseessä lähes tutkimaton aihe. Samalla se laajentaa kuvaa ajan suomalaisesta työelämästä ja tasa-arvodieskurseista. Sukupuolen merkitystä tarkastellaan niin rakenteellisesta, kulttuurisesta kuin kokemuksellisesta näkökulmasta. Lisäksi tarkasteluun on otettu eri tiedotusvälineet (sanomalehdistö, aikakauslehdistö, radio ja televisio) ja ulotettu se maantieteellisesti koko maahan. Analyysin tarkentaminen puoluelehdistön ja puolueista riippumattoman lehdistön väliseen mahdolliseen eroon olisi saattanut tuoda vielä yhden mielenkiintoisen ulottuvuuden.

Kurvinen asettaa tehtäväkseen analysoida sitä, miten sukupuoli näkyi toimittajan ammatin rakenteissa ja alan ammatillisessa kulttuurissa sekä sitä, miten sukupuoli merkityksellistyy nais- ja miestoitettujen muistelupuheessa (s. 20). Näin laajassa tutkimuksessa on vaarana koherenssin puute. Tämän ongelman Kurvinen onnistuu kuitenkin välttämään. Työn rakenne on selkeä ja perusteltu, ja tutki-

muksen viisi päälukua vastaavat kukin tutkimustehtävään omasta näkökulmastaan. Luvussa kaksi ”Sanomalehtimiehistä toimittajiksi” tarkastellaan toimittajakunnan sukupuolirakenteesta tapahtuneita muutoksia ja suhteutetaan niitä alan muihin muutoksiin. Kyse on arvokkaasta perustutkimuksesta, joka tuo esiin, kuinka toimittajakunta naisistui, nuortui, koulututtui ja lisäksi puoluepolitisoitui, mikä näkyi erityisesti edunvalvonnassa. Keskeinen tulos on, ettei naisitoimittajien esiinmarssi ollut suoraviivaista ja että pelkästään sukupuolella ei voi selittää toimittajakunnassa ja ammatillisessa kulttuurissa tapahtuneita muutoksia.

Luvussa kolme ”Toimitustila säily maskuliinisena” analyysin kohteena on toimittajien ammatillinen kulttuuri, jonka kantavia piirteitä olivat tutkimuksen mukaan ronski puhekulttuuri, ammattikuntaan liitetty runsas alkoholinkäyttö ja toimittajuuden kokeminen elämäntapana eli ajatus kutsumustyöstä. Kurvisen mukaan naiset osin mukautuivat näihin käytäntöihin, mutta myös haastoivat niitä. Kysymyksiä palkkauksesta, urakehityksestä ja työtehtävien horisontaalisesta jakaantumisesta tarkastellaan luvussa neljä ”Sukupuolijakauman tasaantuminen ei murena erillään pitämisen logiikkaa”. Tutkimus osoittaa koruttomasti, että naisten urapolulla oli enemmän esteitä kuin miesten; väittelijä lanseeraa kielikuvan esterata kuvaamaan näitä sukupuolittuneita rakenteita. Toisaalta analyysistä käy ilmi, että toimittajan työ antoi naisille mahdollisuuden tehdä samaa työtä miesten kanssa ja että he ansaitsivat hyvin verrattuina moniin muihin ammatteihin, vaikka toimitusten ”kova ydin” oli varattu miehille eikä samapalkkaisuus toteutunut.

Ainoa kriittinen kommentti, joka rakenteesta on syytä esittää, koskee hieman epäselvää suhdetta

luvun kolme *taktiikoiden* ja luvun neljä *roolien* välillä. Taktiikoissa ja rooleissa on molemmissa käsitteäkseni kyse eri tavoin asemoituneiden toimittajien välisistä neuvotteluista sukupuolen merkityksestä ammatissa. Kurvinen olisi voinut hieman enemmän selvittää tätä suhdetta tai sitten yhdistää nämä tarkastelut.

Luvussa viisi ”Tasa-arvo tarkoittaa yhtäläisiä mahdollisuuksia” väittelijä käy mielenkiintoista aatehistoriallista keskustelua merkityksistä, joita toimittajat ovat antaneet ja antavat tasa-arvolle omassa ammatillisessa kulttuurissaan ja osana ammatti-identiteettiään. Tässä yhteydessä tarkastellaan myös sitä, miten 1960- ja 1970-luvun media käsitteli yhteiskunnassa käytyjä tasa-arvodebatteja. Alleviivaamatta Kurvinen tuo esiin paradoksin: ammatin sisäinen epätasa-arvo jäi muiden teemojen jalkoihin, kun taas yhteiskunnassa käytyjä keskusteluja raportoitiin tiiviisti. Tässäkin tarkka erittely paljastaa eroja eri medioiden välillä, ja näyttää siltä, että aikakauslehdet, erityisesti naistenlehdet, olivat sanomalehtiä valveutuneempia.

Näin kattava tutkimus vaatii vankan lähdepojan ja lisäksi tutkijan kyvyn lukea erityyppisiä, eri aikoina tuotettuja aineistoja suhteessa toisiinsa. Nämä molemmat kriteerit Kurvisen tutkimus täyttää erittäin hyvin. Tutkimus perustuu arkistoaineistoon, kattavaan 1960- ja 1970-luvun aikalaisestekiaineistoon sekä 1970-luvulta alkaen tuotettuun muistitietoaineistoon. Osa muisteluaaineistosta on Kurvisen, joko kirjoituskutsuna tai haastatteluin, itse 2000-luvulla keräämää, mikä mahdollistaa vertailun eri aikoina tuotettujen muistitietoaineistojen välillä.

Tutkimus rakentaa uskottavan kuvan maskuliinisesti muotoutuneesta ammatillisesta kulttuurista, johon päästäkseen naisten oli omaksuttava erilaisia strategioita. Tarkan ja herkän analyysin avulla

Kurvinen pystyy välttämään musta-valkoasetelmia ja tuomaan esiin menneisyyden toimijoiden, niin naisten kuin miesten, rationaliteetin ja moniäänisyyden. Palkkauksen ja uralla etenemisen mittareilla arvioituna ammattialaa luonnehti epätasa-arvo. Muistitiedon hyödyntäminen tuo tasa-arvoproblematiikkaan kiinnostavan näkökulman: muistelupuheessa sukupuolta ei koeta erityisen merkitykselliseksi toimittajaidentiteetin kannalta eikä rakenteellista epätasa-arvoa nähdä erityisenä ongelmana. Tasa-arvo määritellään ennen muuta mahdollisuuksien näkökulmasta. Näitä informanttinsa käsitteiksi Kurvinen tulkitsee onnistuneesti ottamalla huomioon, että muistelulle on tyypillistä pyrkimys rakentaa elämästä mielekäs kokonaisuus.

Valtaosa Kurvisen informanteista on naisia ja tutkimus keskittyy, feministisen tutkimuksen mukaisesti, nimenomaan tasa-arvoproblematiikkaan naisten mahdollisuuksien näkökulmasta. Tämä on täysin perusteltua, ja analyysin tulokset ovat mitä mielenkiintoisimpia. Tutkimuksen otsikko lupaa kuitenkin miesnäkökulman painokkaampaa esiin tuomista. Miehille annetaan puheenvuoro, mutta heiltä halutaan ennen muuta tulkintoja naisten mahdollisuuksista, ei niinkään pohdintaa vaikkapa isyyden merkityksestä 1960- ja 1970-luvun nuoren miestoimittajan elämässä.

Muistitiedon tulkinnaasta käytyyn keskusteluun Kurvisen tutkimus tuo tärkeän näkökulman: se osoittaa, kuinka paljon korostettu näkemys siitä, että muistitiedon tulkinnaassa on otettava huomioon nimenomaan muisteluajankohta, vaatii tarkentamista. Taitavana (aate)historioitsijana Kurvinen jäljittää informanttien tasa-arvokäsitteet 1960- ja 1970-luvun disкурсeihin. 2000-luvun kulttuuri, jossa sukupuolen merkitystä ja sukupuolieroa korostetaan huomattavasti

tavasti enemmän kuin 1960- ja 1970-luvulla, ei näytä erityisesti vaikuttaneen informanttien tapaan hahmottaa omaa ammatillista identiteettiään ja toimittajien ammatillista kulttuuria. He näyttävät pitävän kiinni 1960- ja 1970-luvun sukupuolten samuutta korostavasta ja sukupuolta häivyttävästä tasa-arvoajattelusta. Tutkimus vahvistaa, mutta myös nyansoi, feministisessä työnsosiologiassa hahmoteltua kuvaa, jota Päivi Korvajärvi on luonnehtinut seuraavaan tapaan: "Suomalaisessa työelä-

mässä on tapana käsittää sukupuoli täysin merkityksettömäksi tai ajatella, että sukupuoleen liittyvät asiat eivät kuulu työpaikalle."

Edellä kuvatun tasa-arvomitta-reiden ja kokemuksen välille (2000-luvun näkökulmasta) syntyvän jännitteen lisäksi tutkimuksesta nousee toinen metodologisesti hedelmällinen ristiriita, kun Kurvisen julkilausuttu feministinen tutkijanintressi kohtaa informanttien erilaisen tavan hahmottaa ammatillista kulttuuriaan. Tutkimuksen otsikkoon oivaltavasti valittu lai-

naus tuo esiin sen jo aiemmin todetun seikan, ettei sukupuoli ollut informanteille keskeinen identiteettikategoria toimittajina. Kurvinen reflektoi työssään ihailtavan kypsästi omaa tutkijapositionaan feminististä tutkimusta luonnehtivan kriittisen ja muistitietotutkimuksessa korostetun ymmärtävän ja tulkitsevan tutkimusotteen välillä. Tämä kyky syvälliseen pohdintaan antaa luvan odottaa paljon Heidi Kurvisen tulevilta tutkimuksilta.

– TIINA KINNUNEN